

.I.

ΕΛΕΓΧΟΜΕΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΕΩΣ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

Δύο σημαντικά πολιτικά ορόσημα, το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και η επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας, προσδιορίζουν τα χρονικά όρια της κρίσιμης ιστορικής περιόδου που έχει χαρακτηριστεί ως «περιορισμένη», «πειθαρχημένη», «ελεγχόμενη» ή «καχεκτική» δημοκρατία. Οι συνθήκες που σφράγισαν τη γέννησή της (το εμφύλιο αίμα) και καθόρισαν, στη συνέχεια, τη λειτουργία της στη βάση ενός διπλού θεσμικού πλαισίου (Σύνταγμα και «παρασύνταγμα») διαμόρφωσαν μια ιδιότυπη σύζευξη αυταρχισμού και δημοκρατίας, αποκλεισμού και ευημερίας, ιδεολογικής οπισθοδρόμησης και πολιτιστικής ανάπτυξης. Ένα καθεστώς που λειτούργησε ως κοινοβουλευτικό πολίτευμα και είχε ως διακηρυγμένο στόχο την οικονομική ανάπτυξη και τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό αλλά, ταυτόχρονα, θεωρούσε ως απαραίτητη συνθήκη για την επιβίωσή του, τη διατήρηση της εμφυλιοπολεμικής μνήμης και την ιδεολογική κυριαρχία της «ελληνοχριστιανικής» εθνοκοφροσύνης.

Η κατάληξη είναι γνωστή. Η σύγκλιση της πραγματικής με τη νόμιμη χώρα, η οποία επιχειρήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '60, ήταν αδύνατη χωρίς την υπέρβαση των όρων και των ορίων που είχαν σφραγίσει την καχεκτική μετεμφυλιοπολεμική δημοκρατία, δηλαδή χωρίς μια δημοκρατική ρήξη, την οποία ήταν εξαιρετικά δύσκολο να αποδεχθεί ένα καθεστώς που αυτοπροσδιοριζόταν ως δημοκρατία παραγνωρίζοντας τα ανίατα σημάδια «καχεξίας», τα οποία το είχαν σημαδέψει από τη γέννησή του.

Οι πολιτικές δυνάμεις μετά τον Εμφύλιο

Το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, τον Αύγουστο του 1949, έθετε εκ των πραγμάτων, ως κρίσιμο ζήτημα άμεσης προτεραιότητας, την πολιτική διαχείριση της στρατιωτικής νίκης και κατ'επέκταση την ίδια τη μορφή του μετεμφυλιοπολεμικού καθεστώτος. Η τραυματισμένη αξιοπιστία του πολιτικού κόσμου, η απόλυτη σχεδόν αυτονομία την οποία είχε αποκτήσει ο στρατός κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου (ιδιαίτερα τον τελευταίο χρόνο) και η αίγλη που τον περιέβαλε ως αποκλειστικό φορέα της νίκης, τροφοδοτούσαν τις τάσεις για μόνιμη εγκαθίδρυση ενός αυταρχικού, μη κοινοβουλευτικού καθεστώτος, οι οποίες είχαν άλλωστε εκδηλωθεί τουλάχιστον από τα τέλη του 1948. Το φάσμα της δικτατορίας, που αιωρείτο έντονα του τελευταίους μήνες του 1949, ερχόταν όμως σε ριζική αντίθεση με την κρισιμότερη ίσως ιδιομορφία του ελληνικού Εμ-

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΕΝΩΣΗΣ ΚΕΝΤΡΟΥ,

Νοέμβριος 1963.

Η πρώτη κεντρική κυβέρνηση κρίθηκε σπουδαίο γεγονός και έδωσε ελπίδες για την πολιτική ανάπτυξη της χώρας.

Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

ΤΟΥ ΗΛΙΑ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 9

ΕΚΛΟΓΕΣ
5ης Μαρτίου 1950

ΕΓΚΥΡΑ 1.688.923

ΕΔΡΕΣ 250

% Ψήφων (Έδρες)

φυλίου: το γεγονός δηλαδή ότι η διαχείρισή του, ακόμη και στις πιο επώδυνες φάσεις του, έγινε υπό το μανδύα ενός τυπικά κοινοβουλευτικού καθεστώτος.

Η ταλάντευση μεταξύ κοινοβουλευτικής και μη κοινοβουλευτικής διαχείρισης της στρατιωτικής νίκης τροφοδότησε ποικίλες προσπάθειες για το σχηματισμό «μεταβατικής» κυβέρνησης, με χρονικά περιορισμένη ή και απροσδιόριστη διάρκεια. Κοινή στόχευση αυτών των προσπαθειών ήταν η (αντισυνταγματική) αναστολή των εκλογικών διαδικασιών, ώστε να διαμορφωθεί προηγουμένως ένα σταθερό πλέγμα εξουσίας, το οποίο για τους περισσότερους μπορούσε να εκφράσει μόνον ο Αλ. Παπάγος, ως μελλοντικός ηγέτης και συσπειρωτικό σύμβολο των νικητών του Εμφυλίου. Τα διάφορα σχέδια για αναβολή των εκλογών συνάντησαν όμως ισχυρές αντιδράσεις, αφ'ενός από την ηγεσία των τριών μεγαλύτερων κομμάτων (Κ. Τσαλδάρης, Σοφ. Βενιζέλος, Γ. Παπανδρέου) και αφ'ετέρου από τις ΗΠΑ, οι οποίες επέμεναν για τη διατήρηση των κοινοβουλευτικών θεσμών και την υιοθέτηση ορισμένων πρώτων μέτρων επειείκειας (κυρίως αναστολή της εκτέλεσης των θανατικών ποινών). Με τις απόψεις αυτές συντάχθηκε τελικά και ο ίδιος ο Αλ. Παπάγος, δηλώνοντας στις 20 Δεκεμβρίου 1949 ότι «το δημοκρατικόν κοινοβουλευτικόν σύστημα είναι το μόνο καθεστώς που αρμόζει εις την Ελλάδα σήμερα» ενώ αντίθετα «η δικτατορία θα ήτο ο τάφος της χώρας (...) καταστροφή πρώτου μεγέθους».

Η οριστική αποτυχία των σχεδίων για σχηματισμό «μεταβατικής» κυβέρνησης, επισφραγίστηκε με την κυβερνητική κρίση, που εκδηλώθηκε στις αρχές Ιανουαρίου 1950. Αφορμή γι' αυτή την κυβερνητική κρίση και τη συνα-

κόλουθη επίσπευση των εκλογών, αποτέλεσε μία δήλωση του Κ. Τσαλδάρη εναντίον του στρατάρχη Αλ. Παπάγου και της πιθανολογούμενης ανάμειξής του στην πολιτική. Οι δηλώσεις αυτές προκάλεσαν την παραίτηση του Αλ. Παπάγου από την αρχιστρατηγία (5.1.1950), την οποία πάντως ανακάλεσε μετά από δύο ημέρες, αφού προηγουμένως είχε παραιτηθεί η κυβέρνηση Διομήδη (6.1.1950). Η υπηρεσιακή κυβέρνηση που την διαδέχθηκε, με πρωθυπουργό τον τέως πρόεδρο της Βουλής Ιωάννη (Τζών) Θεοτόκη, προχώρησε αμέσως στη διάλυση της Βουλής και προκήρυξε εκλογές για τις 19 Φεβρουαρίου 1950, οι οποίες, λόγω της καθυστέρησης που προκλήθηκε από τις διαπραγματεύσεις σχετικά με το εκλογικό σύστημα, αποφασίστηκε τελικά να αναβληθούν για δύο εβδομάδες και ως ημερομηνία διεξαγωγής τους ορίστηκε η 5η Μαρτίου 1950.

Η δήλωση του Αλ. Παπάγου, στις αρχές Ιανουαρίου, ότι δεν πρόκειται να πολιτευθεί στις επικείμενες εκλογές και η σχεδόν ταυτόχρονη υιοθέτηση της απλής αναλογικής αποσαφίνισαν πλήρως το πολιτικό πλαίσιο των εκλογών, το οποίο ως τότε παρέμενε αρκετά ασαφές. Κύριο ζητούμενο ήταν πλέον η λεπτομερειακή καταγραφή των τάσεων του εκλογικού σώματος και της απήχησης που διέθεταν τα διάφορα πολιτικά κόμματα και ομάδες. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη φθορά των παραδοσιακών κομμάτων και την απουσία ηγεμονικής πολιτικής δύναμης, έτεινε να προσδώσει, ήδη από την αρχή της προεκλογικής περιόδου, «μεταβατικό» χαρακτήρα στη Βουλή που επρόκειτο να εκλεγεί. Την επιδίωξη σχηματισμού «μετα-

βατικής κυβέρνησης», υποκαθιστούσε επομένως η επιδίωξη εκλογής μιας «μεταβατικής Βουλής» (Μάχνη, 1.1.1950 και 15.1.1950).

Κατά την προεκλογική περίοδο, η κυβέρνηση ολοκλήρωσε την άρση του στρατιωτικού νόμου και ανέστειλε την ισχύ του Γ' Ψηφίσματος,

Η άρση του Γ' Ψηφίσματος δεν εξασφάλισε την ελεύθερη διακίνηση ιδεών στις εκλογές του 1950

παραδεχόμενη έτσι ότι η έκτακτη νομοθεσία του Εμφυλίου Πολέμου δεν συμβιβαζόταν με τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών. Τα μέτρα αυτά πάντως δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν την ελεύθερη διακίνηση ιδεών ούτε φυσικά αρκούσαν για να δημιουργήσουν, λίγους μήνες μετά τη λήξη του εμφυλίου, τις συνθήκες που θα επέτρεπαν στην Αριστερά να συμμετάσχει στις εκλογές με στοιχειώδεις όρους ισότητας. Υπογράμμιζαν έτσι, ακόμη περισσότερο, τη συμβολική διαφοροποίηση των προεκλογικών

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ.

Στρατιωτικός και πολιτικός, ίδρυσε την ΕΠΕΚ και ηγήθηκε της πρώτης κυβέρνησης μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

ημερών από τις καθημερινές συνθήκες της πολιτικής ζωής, οι οποίες για την Αριστερά σφραγίζονταν από τη λειτουργία των έκτακτων μέτρων, τις μαζικές εκτοπίσεις και φυλακίσεις και την ουσιαστική απαγόρευση δημόσιας πολιτικής έκφρασης. Ειδικότερα, στις αρχές του 1950 υπήρχαν στις φυλακές περίπου 17.000 καταδικασμένοι για πολιτικούς λόγους (μεταξύ των οποίων 2.289 θανατοποινίτες) και 5.500 υπόδικοι ενώ ο αριθμός των εκτοπισμένων (κυρίως στη Μακρόνησο) ξεπερνούσε τους 13.000, χωρίς να συνυπολογίζονται οι «προληπτικώς συλληφθέντες» κατά τους τελευταίους μήνες του Εμφυλίου.

Ο χαρακτήρας καταγραφής των πολιτικών δυνάμεων που προσέλαβαν οι εκλογές της 5ης Μαρτίου 1950 και η διατήρηση ως εκλογικού συστήματος της απλής αναλογικής συνέβαλαν στην εμφάνιση πληθώρας κομματικών σχηματισμών, η διαμόρφωση πολλών από τους οποίους οριστικοποιήθηκε το τελευταίο μόλις τρίμηνο πριν από τις εκλογές. Έτσι, στις εκλογές συμμετείχαν είκοσι εννέα εκλογικοί σχηματισμοί, από τους οποίους οι δέκα εξασφάλισαν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, χωρίς πάντως κανένα κόμμα να υπερβεί το 20% των εγκύρων ψηφοδελτίων.

Αναλυτικότερα, στο χώρο της Δεξιάς, σημαντικότερος κομματικός σχηματισμός παρέμεινε το Λαϊκό Κόμμα, με αρχηγό τον Κ. Τσαλδάρη, η απήχηση του οποίου εμφανίστηκε όμως εντυπωσιακά συρρικνωμένη (μόλις 18,8% των ψήφων και 62 έδρες). Αξιοσημείωτη εκπροσώπηση εξασφάλισαν επίσης οι πολιτικοί κληρονόμοι της μεταξικής Δικτατορίας, που συγκρότησαν την Πολιτική Ανεξάρτητη Παράταξη (8,2% και 16 έδρες) καθώς και το Μέτωπο Εθνικής Αναδημιουργίας, με κύριο κορμό το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα του Παναγιώτη Κανελλόπουλου (5,3% και 7 έδρες) ενώ το Νέο Κόμμα του Σπύρου Μαρκεζίνη περιορίστηκε στο 2,5%.

Ο χώρος του Κέντρου εμφανίστηκε ουσιαστικά τριχοτομημένος, μετά από την συγκρότηση, τον Ιανουάριο του 1950, ενός νέου κομματικού σχηματισμού, της Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου (ΕΠΕΚ). Στην ΕΠΕΚ – που τυπικά αποτελούσε συνασπισμό κομμάτων με επικεφαλής τον Νικόλαο Πλαστήρα (Προοδευτικοί Φιλελεύθεροι) και τον Εμμανουήλ Τσουδερό (Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα) – είχε συσπειρωθεί το σύνολο σχεδόν των στελεχών της κεντρικής παράταξης που δεν είχαν πολιτευθεί στις εκλογές του 1946 και δεν είχαν επομένως άμεση συμμετοχή στις κυβερνητικές ευθύνες κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου ενώ κύρια ιδεολογική αναφορά της ήταν η επαγγελία της «ειρήνευσης» και της «αλλαγής». Η Ε-

ΠΕΚ συγκέντρωσε το 16,4% των ψήφων (45 έδρες) και θεωρήθηκε ως ο μεγάλος νικητής των εκλογών, αφού εμφανίστηκε ουσιαστικά ισοδύναμη με τα δύο παραδοσιακά κόμματα. Το Κόμμα Φιλελευθέρων, με αρχηγό τον Σοφοκλή Βενιζέλο συγκέντρωσε 17,2% (56 έδρες) ενώ το Κόμμα Γεωργίου Παπανδρέου (που στην κοινοβουλευτική του παρουσία διατηρούσε τον τίτλο Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα -ΔΣΚ) με 10,7% των ψήφων (35 έδρες) διεκδικούσε το ρόλο του ρυθμιστικού παράγοντα για το σχηματισμό κυβερνητικής πλειοψηφίας.

Η συγκρότηση και η επιτυχία της ΕΠΕΚ στάθηκε ένας κρίσιμος σταθμός στη διαδικασία αναδιοργάνωσης του συστήματος των κομμάτων και έτεινε να εμπεδώσει την αυτόνομη παρουσία ενός ιδιαίτερου πολιτικού χώρου, της Κεντροαριστεράς. Η ΕΠΕΚ απευθύνθηκε σε ευρύτατα τμήματα του εκλογικού σώματος, τα οποία είχαν ριζοσπαστικοποιηθεί μέσα από την Αντίσταση και είχαν, εκ των πραγμάτων, ηττηθεί και κοινωνικά απομονωθεί από τις συνθήκες που επικράτησαν μετά το 1945 και τον Εμφύλιο. Η προσωπικότητα του Ν. Πλαστήρα και ό,τι αυτός αντιπροσώπευε ως δυναμική έκφραση του βενιζελισμού, προσέφερε, έστω και συγκυριακά, μια διέξοδο για την κοινωνική επανένταξη των στρωμάτων αυτών, η «μη εθνικοφροσύνη» των οποίων – σημαδεμένη από τη συμμετοχή τους στην Αντίσταση, την αποχή του 1946 ή την αντιμοναρχική τους τοποθέτηση – εθεωρείτο δεδομένη από τους νικητές του Εμφυλίου.

Τέλος, ο χώρος της εαμογενούς Αριστεράς εκπροσωπήθηκε κομματικά από τη Δημοκρατική Παράταξη (Δ.Π.), η οποία συγκέντρωσε 9,7% των ψήφων και 18 έδρες. Η Δ.Π. ιδρύθηκε στις 2 Φεβρουαρίου 1950, από τρία μικρά κόμματα, το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ένωση Λαϊ-

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΝΟΜΑΡΧΩΝ ΣΤΟ ΒΑΣΙΛΙΑ ΠΑΥΛΟ,
από τον υπουργό Εσωτερικών Φωκίωνα Ζαΐμη και το γενικό γραμματέα του υπουργείου Τάσο Κολοκυθά. Σεπτέμβριος 1949. Ιδιωτική συλλογή.

ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ.

Γιος του Ελευθερίου Βενιζέλου, από τους συναρχηγούς του Κόμματος των Φιλελευθέρων, θεωρήθηκε πρόσωπο ικανό να φέρνει εις πέρας την επικοινωνία του κεντρικού πολιτικού χώρου με τα Ανάκτορα. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

κής Δημοκρατίας (Σ.Κ.-ΕΛΔ), με πρόεδρο τον Αλέξανδρο Σβώλο, τους Αριστερούς Φιλελευθέρους και το κόμμα του Ι. Σοφιανόπουλου, τα οποία είχαν συνεργαστεί με το ΕΑΜ στις εκλογές και το δημοψήφισμα το 1946 και για το λόγο αυτό είχαν αποκλειστεί από την ΕΠΕΚ. Σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της Δ.Π. διαδραμάτισε το κλιμάκιο της ηγεσίας του ΚΚΕ στην Ελλάδα, με επικεφαλής τον Ν. Πλουμπίδη, ο οποίος από το Δεκέμβριο του 1949, είχε αρχίσει επαφές για τη διαμόρφωση ενός Δημοκρατικού Μετώπου. Όμως, το κύριο ζήτημα που απασχολούσε την περίοδο εκείνη την αποδεκατισμένη ηγεσία του ΚΚΕ, η οποία βρισκόταν στις ανατολικές χώρες, ήταν οι ευθύνες για την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού (που αποδόθηκαν σχεδόν εξ ολοκλήρου στη στάση της Γιουγκοσλαβίας), καθώς και η πολιτική κατεύθυνση την οποία έπρεπε πλέον να υιοθετήσει. Στο ζήτημα αυτό, η πρώτη σχετική απόφαση (6η Ολομέλεια, Οκτώβριος 1949) υπήρξε εξαιρετικά αντιφατική: να δημιουργηθεί «πλατύς δημοκρατικός συνασπισμός» και ταυτόχρονα να διατηρηθούν «μικρά παρτιζάνικα τμήματα». Οι αντιφάσεις αυτές αλλά και η εσωκομματική κρίση που ακολούθησε (διαφωνία Μ. Παρτσαλίδη κ.λπ.) αδρανοποιούσαν πλήρως την πολιτική παρουσία του ΚΚΕ.

Το κεντρώο διάλειμμα

Με βάση το συσχετισμό των δυνάμεων που προέκυψε από τις εκλογές του 1950, δύο συμμαχίες, διαφορετικές και αντιθετικές μεταξύ τους, μπορούσαν να διαμορφώσουν κοινοβουλευτική πλειοψηφία: α) η συμμαχία των τριών κομμάτων του Κέντρου (ΕΠΕΚ, Κ.Φ. και ΔΣΚ), που συνολικά διέθεταν άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (136 στις 250 έδρες) ή β) μία συμμαχία, όπως αυτή που υπήρχε από το 1947 έως το 1950, με άξονα τα δύο ιστορικά κόμματα (Κ.Φ. και

Λ.Κ.), τα οποία, αν και είχαν περιοριστεί στο 36% των ψήφων, είχαν εν τούτοις εξασφαλίσει το 47% των βουλευτικών εδρών. Η περίοδος από το Μάρτιο του 1950 έως τον Ιούλιο του 1951 χαρακτηρίστηκε από συνεχή ταλάντευση μεταξύ των δύο αυτών βασικών επιλογών, με αλληπάλληλες μετατροπές στις συμμαχίες των κομμάτων που συγκροτούσαν κάθε φορά την κοινοβουλευτική πλειοψηφία και με συνεχείς μεταβολές στη σύνθεση της κυβέρνησης.

Η ταλάντευση αυτή έγινε εμφανής ήδη από τις πρώτες μετεκλογικές ημέρες. Στις 12 Μαρτίου οι τέσσερις αρχηγοί του Κέντρου (Ν. Πλαστήρας, Σοφ. Βενιζέλος, Γ. Παπανδρέου και Ε. Τσουδερός) συνυπέγραψαν και απέστειλαν στο βασιλιά πρωτόκολλο κυβερνητικής συνεργασίας, συμφωνώντας να προτείνουν ως πρωθυπουργό τον Ν. Πλαστήρα. Παρ' όλα αυτά, στις 22 Μαρτίου, ο βασιλιάς ανέθεσε την εντολή στον Σ. Βενιζέλο, ο οποίος αθετώντας τη συμφωνία σχημάτισε κυβέρνηση με τον Π. Κανελλόπουλο και με την υποστήριξη του Λ.Κ. (επρόκειτο δηλαδή για ανασύσταση της συμμαχίας των τριών κομμάτων που είχαν στηρίξει, το δεύτερο εξάμηνο του 1949, την κυβέρνηση Διομήδη). Ύστερα όμως από έντονη και δημόσια παρέμβαση του Αμερικανού πρεσβευτή Χένρυ Γκραίντντ, η κυβέρνηση Βενιζέλου παραιτήθηκε πριν παρουσιαστεί στη Βουλή και στις 15 Απριλίου σχηματίστηκε κυβέρνηση των τριών κομμάτων του Κέντρου, με πρωθυπουργό τον Ν. Πλαστήρα.

Η κυβέρνηση Πλαστήρα παρέμεινε όμως στην εξουσία μόνο για τέσσερις μήνες. Με κρίσιμο ζήτημα αντιδικίας τα «μέτρα ειρηνεύσεως» που προώθησε (δυνατότητα αναθεώρησης των αποφάσεων των Εκτάκτων Στρατοδικείων, κατάργηση του «Οργανισμού Αναμορφωτηρίου Μακρονήσου» κ.λπ.) και με αφορμή μία δήλωση του πρωθυπουργού, στην Τήνο κατά τον εορτασμό του Δεκαπενταύγουστου, εναντίον της θανατικής ποινής, το Κ.Φ. απέσυρε την υποστήριξή του και ο Ν. Πλαστήρας παραιτήθηκε στις 18 Αυγούστου 1950. Όπως δήλωσε ο ίδιος λίγες ημέρες αργότερα στη Βουλή «εδημιουργήθη κυβερνητική κρίσις διότι εις μίαν θρησκευτικόν εορτήν επανέλαβα το "ειρήνη υμίν" του Ιησού δια το οποίο Εκείνος κατεδικάσθη από τους τότε Γραμματείς και Φαρισαίους».

Εκτός από τις πολιτικές διαφωνίες, τη σταθερή αντιπάθεια των Ανακτόρων για το πρόσωπο του πρωθυπουργού και τις προσωπικές αντιθέσεις, που οδήγησαν σε πτώση την κυβέρνηση Πλαστήρα, σημαντικό ρόλο έπαιξε επίσης η όξυνση του Ψυχρού Πολέμου, η οποία κορυφώθηκε με την έναρξη του πολέμου της Κορέας στα τέλη Ιουνίου 1950. Η ραγδαία επιδείνωση των διεθνών σχέσεων και ο φόβος ό-

**ΕΚΛΟΓΕΣ
9ης Σεπτεμβρίου 1951**

ΕΓΚΥΡΑ 1.717.012

ΕΔΡΕΣ 258

% Ψήφων (Έδρες)

ΕΠΕΚ (Ν. Πλαστήρας)
23,49 (74)

Κ.Φ. (Σοφ. Βενιζέλου)
19,04 (57)

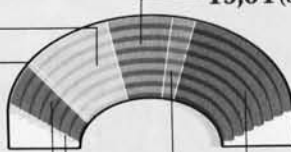
ΣΑΕ (Αλ. Μπαλτατζής)
1,23 (1)

ΕΔΑ (Ι. Πασαλίδης)
10,57 (10)

Ε.Σ. (Αλ. Παπάγος)
36,53 (114)

Διάφοροι
2,48 (-)

Λ.Κ. (Κ. Τσαλδάρης)
6,66 (2)

τι ο πόλεμος της Κορέας μπορούσε να οδηγήσει σε γενικότερη σύγκρουση, είχαν άμεσες επιπτώσεις τόσο στην τοποθέτηση των ελληνικών πολιτικών δυνάμεων όσο και στη στάση της αμερικανικής κυβέρνησης. Έτσι, τον Ιούλιο του 1950, αναθερμάνθηκε από τα Ανάκτορα και την αμερικανική πρεσβεία η ιδέα για συγκρότηση «μεταβατικής κυβέρνησης» με επικεφαλής τον Αλ. Παπάγο, σχέδιο με το οποίο συντάχθηκε και ο Σοφ. Βενιζέλος. Όμως οι πολύπλευρες διαπραγματεύσεις για τη «λύση Παπάγου», που πραγματοποιήθηκαν τον Αύγουστο του 1950, τελικά όχι μόνο δεν ευοδώθηκαν, αλλά αντίθετα οδήγησαν στην πρώτη σοβαρή σύγκρουση του Αλ. Παπάγου με τα Ανάκτορα.

Η αδυναμία να διαμορφωθεί μία φερέγγυα εναλλακτική λύση, που να συσπειρώνει το σύνολο των «εθνικοφρόνων», είχε ως αποτέλεσμα να παραταθεί σχεδόν επί τρεις μήνες (από τις 18 Αυγούστου ως τις 13 Νοεμβρίου) η πολιτική κρίση που προκλήθηκε από την παραίτηση της κυβέρνησης Πλαστήρα. Αρχικά, σχηματίστηκε αμιγής κυβέρνηση του Κ.Φ. με πρωθυπουργό τον Σοφ. Βενιζέλο, που διευρύνθηκε μετά από δύο ημέρες με τη συμμετοχή και του ΔΣΚ (και αντιπρόεδρο τον Γ. Παπανδρέου), η οποία όμως καταψηφίστηκε στη Βουλή στις 9 Σεπτεμβρίου. Αμέσως μετά, και ενώ πλέον είχε ναυαγήσει η «λύση Παπάγου», συγκροτήθηκε τρικομματική κυβέρνηση με πρωθυπουργό πάντα τον Σοφ. Βενιζέλο (αντιπρόεδρος τον Κ. Τσαλδάρη και τον Γ. Παπανδρέ-

ου) και ισομερή συμμετοχή του Κ.Φ., του Α.Κ. και του ΔΣΚ. Όμως, και η κυβέρνηση αυτή, της «εθνικής συγκεντρώσεως», όπως αποκλήθηκε – η οποία συσπείρωνε δηλαδή όλους όσοι κατά την κυρίαρχη εκδοχή της εποχής εδικαιούτο να αποκαλούνται «εθνικόφρονες» –, παρ'όλο που συγκέντρωσε άνετη πλειοψηφία στη Βουλή (153 ψήφους υπέρ και 43 κατά), δεν διήρκεσε παρά μόνο 51 ημέρες.

Στα μέσα Οκτωβρίου, μετά από αποκαλύψεις που δημοσιεύθηκαν στις εφημερίδες *Το Βήμα* και *Τα Νέα*, ξέσπασε μεγάλο πολιτικο-οικονομικό σκάνδαλο, που

Η παραίτηση της κυβέρνησης Πλαστήρα προκάλεσε κυβερνητική κρίση διάρκειας τριών μηνών

αφορούσε καταχρήσεις στον ΟΛΠ, στο οποίο εφέροντο αναμειγμένοι στενοί συνεργάτες (καθώς και ο γιος) του Κ. Τσαλδάρη. Το σκάνδαλο του ΟΛΠ οδήγησε αφ'ενός σε κυβερνητική κρίση και αφ'ετέρου σε διάσπαση του Α.Κ. Έτσι, στις 3 Νοεμβρίου η κυβέρνηση Βενιζέλου ανασχηματίστηκε με αποχώρηση των υπουργών του Α.Κ. και στις 16 Νοεμβρίου, 27 (από τους 62) βουλευτές του Α.Κ. (μεταξύ των οποίων ο Στ. Στεφανόπουλος, ο Κ. Καραμανλής, ο Γ. Ράλλης κ.ά.) σχημάτισαν ανεξάρτητη κοινοβουλευτική ομάδα. Οι βουλευτές αυτοί, μαζί με το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα, συγκρότησαν τον Ιανουάριο του 1951 το Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα (ΛΕΚ), με συναρχηγούς

Η ΠΡΩΤΗ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΛΑΣΤΗΡΑ,

την ημέρα της ορκωμοσίας της, 16 Απριλίου 1950. Διακρίνονται από αριστερά καθιστοί, οι Σταύρος Κωστόπουλος, Γεώργιος Παπανδρέου, Νικόλαος Πλαστήρας, Εμμανουήλ Τσουδερός. Όρθιοι, οι Γεώργιος Καρτάλης (στο κέντρο με το παπιγιόν) και ο Θεμιστοκλής Τσάτσος (τελευταίος δεξιά). Πρακτορείον Ηνωμένων Φωτορεπόρτερ. Από το λεύκωμα του Μιχ. Κατσιγέρα, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β', 1946-2000*, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 100.

τον Στ. Στεφανόπουλο και τον Π. Κανελλόπουλο. Το Λ.Κ. και οι αποσχισθέντες από αυτό βουλευτές, στήριξαν αρχικά τη δικομματική πλέον κυβέρνηση Βενιζέλου. Όμως, στις 18 Φεβρουαρίου, το ΛΕΚ απέσυρε την εμπιστοσύνη του από την κυβέρνηση, η οποία εν τούτοις επιβίωσε, γιατί δέχθηκε σε αντιστάθμισμα την υποστήριξη της ΕΠΕΚ. Η κοινοβουλευτική (αλλά όχι και κυβερνητική) ανασύσταση της κεντρικής συμμαχίας, βασίστηκε στη δέσμευση του πρωθυπουργού ότι στις 15 Απριλίου θα διεξαχθούν δημοτικές εκλογές και ότι το ταχύτερο δυνατό η κυβέρνηση θα προχωρήσει σε αλλαγή του εκλογικού νόμου (υιοθετώντας ένα σύστημα «ενισχυμένης» αναλογικής) και σε προκήρυξη νέων βουλευτικών εκλογών.

Το πολιτικό κλίμα μεταβλήθηκε, όμως, ριζικά, στις 29 Μαΐου, όταν ο Αλ. Παπάγος υπέβαλε οριστικά την παραίτησή του από τη θέση του αρχιστρατήγου, παρά τις επίμονες προσπάθειες τόσο του βασιλιά όσο και του πρωθυπουργού να τον μεταπείσουν. Η κρίση κορυφώθηκε την επόμενη ημέρα (μόλις έγινε γνωστή η παραίτηση), οπότε εκδηλώθηκε στρα-

τιωτικό κίνημα από ηγετικά στελέχη του ΙΔΕΑ, τα οποία κατέλαβαν τα γραφεία του ΓΕΣ και του ΓΕΕΘΑ καθώς και το Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών. Η κυβέρνηση και η ηγεσία του στρατεύματος δεν μπόρεσαν να καταστείλουν αμέσως το κίνημα και αναγκάστηκαν να προσφύγουν στον υπό παραίτηση αρχιστράτηγο, ο οποίος, σε μία επίδειξη προσωπικής δύναμης και επιρροής, μετέβη ο ίδιος στα γραφεία του ΓΕΣ και έπεισε τους πραξικοπηματίες να αποχωρήσουν. Το κίνημα της 30ής Μαΐου 1951 είχε ως στόχο να καταδείξει ότι ο στρατός αναγνώριζε και εμπιστευόταν μόνον το στρατάρχη Παπάγο και επομένως αμφισβητούσε ευθέως τη δυνατότητα, τόσο της κυβέρνησης όσο και του βασιλιά, να ελέγξουν το στράτευμα. Πρόκειται για την πρώτη (έστω και έμμεσα) αντιβασιλική εκδήλωση ηγετικών κύκλων του ΙΔΕΑ και, υπό την έννοια αυτή, μπορεί να θεωρηθεί ως προοίμιο για όσα συνέβησαν το 1967.

Μέσα στο νέο πολιτικό κλίμα που δημιουργήσε η παραίτηση Παπάγου και επομένως η αυξημένη πιθανότητα καθόδου του στις επικείμενες εκλογές, ο Γ. Παπανδρέου προσπά-

**ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΟ ΑΠΟ ΔΙΚΗ
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ,**

οι οποίοι κατηγορούνται ως μέλη της ΟΠΛΑ της Κατοχής για φόνους αντιπάλων του ΚΚΕ. Από το λεύκωμα του Μιχ. Κασιγέρα, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β΄, 1946-2000*, Αθήνα,

θησε να αποτρέψει την ψήφιση του νέου εκλογικού νόμου και την 1η Ιουλίου το ΔΣΚ αποχώρησε από την κυβέρνηση. Τη μονοκομματική πλέον κυβέρνηση του Σοφ. Βενιζέλου δέχθηκαν όμως να στηρίξουν στη Βουλή η ΕΠΕΚ και το Λ.Κ. και έτσι στις 26 Ιουλίου 1951 ολοκληρώθηκε, από τα τρία κόμματα που συγκρότησαν τη νέα ευκαιριακή κυβερνητική πλειοψηφία, η ψήφιση του εκλογικού νόμου, με τον οποίο καθιερώθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα ένα μεικτό εκλογικό σύστημα «ενισχυμένης αναλογικής». Αμέσως μετά, η κυβέρνηση προχώρησε στην προκήρυξη νέων εκλογών, οι οποίες ορίστηκαν για τις 9 Σεπτεμβρίου. Επειδή το σχέδιο Συντάγματος που είχε επεξεργαστεί η αρμόδια επιτροπή της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής δεν είχε ακόμα εγκριθεί, το διάταγμα για τη διάλυση της Βουλής προέβλεπε επίσης (με σύμφωνη γνώμη και των περισσότερων κομμάτων) ότι το νέο Κοινοβούλιο μπορούσε, με απόφασή του κατά το πρώτο δίμηνο της πρώτης συνόδου του, να επικυρώσει ή να απορρίψει στο σύνολό του το υπόψη σχέδιο Συντάγματος.

Το κύριο και ουσιαστικό διακύβευμα των εκλογών, όπως είχε διαμορφωθεί έως τη στιγμή της προκήρυξής τους, ήταν ο επαναπροσδιορισμός του συσχετισμού των πολιτικών δυνάμεων, διά μέσου κυρίως της αποδυνάμωσης των μικρών κομμάτων, που στις προηγούμενες εκλογές είχαν συγκεντρώσει, αθροιστικά, σχεδόν το 40% των ψήφων. Αλλά το πολιτικό πλαίσιο των εκλογών ανατράπηκε ριζικά, όταν, αμέσως μετά την προκήρυξή τους, ο Αλέξ. Παπάγος ανακοίνωσε την απόφασή του να πολιτευθεί και λίγες μέρες αργότερα (6.8.1951) ίδρυσε τον Ελληνικό Συναγερμό (Ε.Σ.), στον οποίο προσχώρησαν αυτοδιαλυόμενα το ΛΕΚ και το Νέο Κόμμα του Σπ. Μαρκεζίνη.

Η δημιουργία του Ε.Σ. αποτέλεσε την πρώτη φάση της διαδικασίας για τη ριζική αναμόρφωση της κοινοβουλευτικής δόμησης της Δεξιάς και τη διαμόρφωση ενός νέου πλέγματος εξουσίας. Η πρώτη αυτή φάση χαρακτηρίζεται από την ενσωμάτωση και συγχώνευση των διαφόρων ρευμάτων και ομάδων της Δεξιάς, με ταυτόχρονη μεταφορά του κέντρου βάρους από την παραδοσιακή εκπροσώπηση των πολιτευτών του Λ.Κ. προς μια νέα κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Η δημόσια αντίθεση των Ανακτόρων προς τον Αλέξ. Παπάγο και η εμφάνιση του Ε.Σ. ως νέας πολιτικής παράταξης ριζικά διαφορετικής από τις υπάρχουσες, που διεκδικούσε δημοψηφισματική έγκριση προγράμματος και ηγεσίας, καθόρισαν ως κεντρικό ζητούμενο των εκλογών την απίχηση του Ελληνικού Συναγερμού.

Το αποτέλεσμα των εκλογών της 9ης Σε-

πτεμβρίου 1951 εν μέρει μόνο δικαίωσε τις φιλοδοξίες του Ε.Σ., ο οποίος αναδείχθηκε πρώτο κόμμα (με 36,5% των ψήφων και 114 έδρες), δεν μπόρεσε όμως να επεκταθεί σημαντικά προς το χώρο του Κέντρου, διαμορφώνοντας ένα αδιαμφισβήτητο πλειοψηφικό ρεύμα. Αυτό που κυρίως πέτυχε σε πρώτη φάση ο Ε.Σ. ήταν να εξουδετερώσει τους ενδοπαρταξιακούς του αντιπάλους, περιορίζοντας το Λ.Κ. σε τελείως περιθωριακό ρόλο (6,7% και 2 έδρες). Έτσι, τα δύο βασικά κόμματα του Κέντρου – το Κ.Φ. με αρχηγό τον Σοφ. Βενιζέλο και η ΕΠΕΚ με αρχηγό τον Ν. Πλαστήρα – κατόρθωσαν να εξασφαλίσουν μία, έστω και οριακή, κοινοβουλευτική πλειοψηφία (131 έδρες σε σύνολο 258),

Οι εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951 ανέδειξαν το πλειοψηφικό ρεύμα του «Συναγερμού»

με την ΕΠΕΚ να καταγράφει σημαντική ανοδική τάση (23,5% και 74 έδρες) ενώ το Κ.Φ. παρέμεινε ουσιαστικά στάσιμο (19,0% και 57 έδρες). Στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου συμμετείχε επίσης για πρώτη φορά και η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ), με πρόεδρο τον Ιωάννη Παπαλιδή, η οποία αποτέλεσε, έως το 1967, το νόμιμο κομματικό φορέα της Κομμουνιστικής Αριστεράς καθώς και ορισμένων συμμαχικών της δυνάμεων. Η ΕΔΑ ιδρύθηκε την 1η Αυγούστου του 1951 και εκπροσωπούσε το ίδιο ακριβώς πολιτικό φάσμα με εκείνο που κάλυπταν τα κόμματα που συμμετείχαν ή συνεργάζονταν στενά με το ΕΑΜ, μέχρι τα τέλη του 1947. Η ΕΔΑ συγκεντρώνοντας το 10,6% των ψήφων και εκλέγοντας 10 βουλευτές απέδειξε τη συνεκτικότητα της εκλογικής βάσης της Κομμουνιστικής Αριστεράς, η οποία μάλιστα, σε συμβολικό

ΒΟΥΛΕΥΤΕΣ ΤΗΣ ΕΔΑ

(10 Νοεμβρίου 1951). Οι εξόριστοι βουλευτές της ΕΔΑ στα γραφεία του κόμματος, στην οδό Μητροπόλεως. Η φωτογραφία από το βιβλίο της Ιωάννας Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Αρχείο 1951-1967*, ΑΣΚΙ, Θεμέλιο, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2001.

ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

δεύτερος από αριστερά.
Στιγμιότυπο από τη δίκη του, το 1952. Εκτελέστηκε 30 ημέρες μετά την καταδίκη του, στις 30 Μαρτίου, μαζί με τους Δ. Μπάτση, Ν. Καλούμενο και τον Ηλ. Αργυριάδη. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

επίπεδο, αποτυπώθηκε με τη δημοψηφισματική εκλογή ως βουλευτών εξόριστων και φυλακισμένων στελεχών του ΚΚΕ (Στ. Σαράφης, Μ. Γλέζος, Ηλ. Ηλιού κ.ά.), των οποίων η εκλογή ακυρώθηκε αργότερα από το Εκλογοδικείο.

Με βάση το αποτέλεσμα των εκλογών και με δεδομένο ότι κανένα κόμμα δεν συγκέντρωσε αυτοδύναμη πλειοψηφία, ο βασιλιάς Παύλος πρότεινε τη δημιουργία κυβέρνησης ευρέος συνασπισμού από τα τρία μεγάλα κόμματα, με πρωθυπουργό τον Αλ. Παπάγο, την οποία όμως ο τελευταίος αρνήθηκε, οξύνοντας ακόμη περισσότερο τις σχέσεις του με τα Ανάκτορα. Μετά την άρνηση του Συναγερμού, ο οποίος ζήτησε τη διεξαγωγή νέων εκλογών με πλειοψηφικό σύστημα, σχηματίστηκε τελικά συμβατική κυβέρνηση της ΕΠΕΚ και του Κ.Φ., με πρωθυπουργό τον Νικ. Πλαστήρα, η τελευταία κεντρώα κυβέρνηση μέχρι το 1963.

Πρώτο μέλημα της νέας κυβέρνησης ήταν η ψήφιση του νέου Συντάγματος, με βάση το σχέδιο που είχε επεξεργαστεί η Βουλή του 1946. Σύμφωνα και με τη ρητή δέσμευση που είχε συμπεριληφθεί στο διάταγμα για την προκήρυξη των εκλογών, η Βουλή επικύρωσε, χωρίς καμία επιμέρους συζήτηση, το Σχέδιο Συντάγματος (που εκπόνθησε το 1949 η Επιτροπή του ΞΗ΄ Ψηφίσματος), το οποίο και δημοσιεύθηκε την 1η Ιανουαρίου 1952, ως οριστικό Σύνταγμα της Ελλάδας. Το Σύνταγμα του 1952 αποτελούσε ελαφρώς αναθεωρημένη εκδοχή του Συντάγματος του 1864/1911 και οι περιορισμένες καινοτομίες του, στις περισσότερες περιπτώσεις, οδηγούσαν σε αλλοίωση το φιλελεύθερο χαρακτήρα του πολιτεύματος. Όπως αναφέρει ο Αριστόβουλος Μάνεσης, «το Σύνταγμα του

1952 ήταν έντονα επηρεασμένο από το κλίμα του Εμφυλίου Πολέμου» ενώ η λειτουργία του υπήρξε νοθευμένη από «την ύπαρξη ενός «παρα-Συντάγματος» ή «παραλλήλου Συντάγματος» (...) με αποτέλεσμα η νομιμότητα να λειτουργεί μόνο υπό την αίρεση της νομιμοφροσύνης» (Μάνεσης, 1987).

Η κυβέρνηση Πλαστήρα ολοκλήρωσε τη διαδικασία για την ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ (το Φεβρουάριο του 1952), έθεσε ως στόχο τη βελτίωση των ελληνο-τουρκικών σχέσεων και αρνήθηκε να προωθήσει το Κυπριακό στον ΟΗΕ, παρά τις πιέσεις του αρχιεπισκόπου Μακαρίου αλλά και ευρύτερων τμημάτων της ελληνικής κοινωνίας, τα οποία με συχνές διαδηλώσεις υπέρ της Ένωσης, άρχισαν να αναγορεύουν το Κυπριακό σε κεντρικό ζήτημα της ελληνικής πολιτικής. Επίσης, ακολούθησε αυστηρά αντιπληθωριστική πολιτική, η επιτυχής εφαρμογή της οποίας έθεσε τις βάσεις για τη νομισματική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1953. Η σταθεροποιητική αυτή πολιτική είχε όμως τεράστιο «κόστος προσαρμογής» και έπληξε κυρίως τα λαϊκά στρώματα που είχαν υποστηρίξει την ΕΠΕΚ.

Ο κρίσιμος πάντως τομέας, όπου αναδείχθηκαν σε όλη τους την έκταση οι αντιφάσεις και οι δυσχέρειες της κυβερνητικής πολιτικής – η αδύνατη σύζευξη «συμφιλίωσης» και «εθνοφροσύνης» – ήταν τα ζητήματα που αφορούσαν τον κατευνασμό των διαιρέσεων του Εμφυλίου. Η κυβέρνηση, μετά από συνεχείς ταιλαντεύσεις, ψήφισε τον Απρίλιο του 1952 το ν.2058/1952 «περί μέτρων ειρηνεύσεως», με βάση τον οποίο μετατράπηκαν σε ισόβια οι περίπου 2.000 θανατικές καταδίκες που εκκρεμούσαν και απολύθηκαν από τις φυλακές (οριστικά και προσωρινά) οι περισσότεροι πολιτικοί κρατούμενοι (ο αριθμός τους μειώθηκε από 14.000 τον Οκτώβριο του 1951 σε 5.500 περίπου το Δεκέμβριο του 1952).

Τη συμφιλιοτική αυτή πολιτική ανείρεσε όμως, ουσιαστικά και συμβολικά, το γεγονός ότι η θητεία της κυβέρνησης συνδυάστηκε με τις δύο σημαντικότερες πολιτικές δίκες της πρώτης μετεμφυλιοπολεμικής δεκαετίας και με τέσσερις θανατικές εκτελέσεις. Η πρώτη υπόθεση είχε ως πρωταγωνιστή το μέλος της Κ.Ε. του ΚΚΕ Νίκο Μπελογιάννη, ο οποίος είχε συλληφθεί το Δεκέμβριο του 1950 και ύστερα από δύο δίκες – αρχικά με τον α.ν.509/1947 και στη συνέχεια με τον α.ν.375/1936 περί κατασκοπίας – οδηγήθηκε

Τη συμφιλιοτική πολιτική της κυβέρνησης Πλαστήρα ανείρεσαν οι θανατικές εκτελέσεις

στο εκτελεστικό απόσπασμα στις 30 Μαρτίου 1952, μαζί με τον οικονομολόγο Δημ. Μπάτση και τους συγκατηγορούμενους του Ν. Καλούμενο και Ηλ. Αργυριάδη. Η δεύτερη υπόθεση αφορούσε την υποτιθέμενη κομμουνιστική διείσδυση στην Πολεμική Αεροπορία, η οποία οδήγησε σε μια πρωτοφανή δικαστική σκευωρία με μοναδικό στόχο την άλωση της Αεροπορίας από τον ΙΔΕΑ («δίκη των αεροπόρων»).

Εκτός από τις δυσχέρειες και τις αντιφάσεις της κυβερνητικής πολιτικής καθώς και την οξυτάτη αντιπολίτευση που ασκούσε ο Ε.Σ., η κυβέρνηση είχε επίσης να αντιμετωπίσει και σημαντικά ζητήματα λειτουργίας, τα οποία εντάθηκαν από τη στιγμή που ο πρωθυπουργός υπέστη, στις 10 Μαρτίου 1952, σοβαρή κρίση ημπληγίας. Η παρατεινόμενη ασθένεια του Ν. Πλαστήρα (τον οποίο αναπλήρωνε ο Σοφ. Βενιζέλος), δημιούργησε το καλοκαίρι του 1952 συνθήκες πολιτικής κρίσης, η οποία οξύνθηκε με την αποσκίρτηση τεσσάρων κυβερνητικών βουλευτών, γεγονός που αφαιρούσε από την κυβέρνηση την πλειοψηφία της Βουλής (τα δύο κόμματα διέθεταν πλέον 127 έδρες επί συνόλου 258).

Βέβαια, παρά τις αποχωρήσεις αυτές, η κυβέρνηση δεν αντιμετώπιζε άμεση προοπτική κοινοβουλευτικής ανατροπής της, όπως φάνηκε καθαρά στην ψηφοφορία που πραγματοποιήθηκε στις 22 Αυγούστου 1952, ύστερα από πρόταση μομφής που είχε υποβάλει ο Ε.Σ. Το γεγονός όμως ότι η κυβέρνηση δεν διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο και ότι υπέρ αυτής ψήφισαν δύο βουλευτές που είχαν εκλεγεί με την ΕΔΑ και στη συνέχεια είχαν αποχωρήσει (Μ. Κύρκος και Λ. Καραμαούνας) έδινε στην αντιπολίτευση τη δυνατότητα να θέσει θέμα «εθνικόφρονος» πλειοψηφίας – ή «εθνικής», σύμφωνα με το χαρακτηρισμό του Γ. Παπανδρέου. Την άποψη αυτή υποστήριξε και ο Αμερικανός πρεσβευτής Τζων Πιούριφου δλώνοντας ότι «διά τους Αμερικανούς οι δύο αυτοί βουλευταί εξακολουθούν να είναι κομμουνισταί (...) Η λεοπάρδαλις όσο κι αν παρέλθει ο χρόνος, ουδέποτε αποβάλλει τα στίγματά της». Η κυβέρνηση, αποδεχόμενη σιωπηρά τις απόψεις περί «εθνικόφρονος» πλειοψηφίας, αποφάσισε στις αρχές Σεπτεμβρίου 1952 να επαναφέρει σε ισχύ το πλειοψηφικό σύστημα, που είχε εφαρμοστεί κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, και να προχωρήσει στη διενέργεια νέων εκλογών, η διεξαγωγή των οποίων αποτελούσε μόνιμα προβαλλόμενο αίτημα του Ε.Σ. και δημόσια διατυπωμένη επιδίωξη της αμερικανικής πρεσβείας. Ο Τζων Πιούριφου είχε δηλώσει τον Αύγουστο του 1952: «Η πολιτική κατάσταση πρέπει να εκκαθαρισθεί άπαξ δια παντός· μόνη υπάρχουσα οδός είναι η διεξαγωγή

εκλογών και μόνον σύστημα διά την δι' αυτής ανάδειξιν ισχυρής κυβερνήσεως είναι το πλειοψηφικόν».

Η επικράτηση του Ελληνικού Συναγερμού

Η υιοθέτηση του πλειοψηφικού επέτεινε το χαρακτηρισμό παραταξιακής σύγκρουσης που προσέλαβαν πλέον αναπόφευκτα οι νέες εκλογές, που προσδιορίστηκαν για τις 16 Νοεμβρίου 1952. Καθοριστικό – και σχεδόν αποκλειστικό – αντικείμενό τους ήταν η επιλογή μεταξύ των δύο πολιτικών σχηματισμών που, ουσιαστικά, διεκδικούσαν την εξουσία, του Ε.Σ. και της συμμαχίας των κεντρώων κομμάτων (ΕΠΕΚ-Κ.Φ.). Η επιλογή αυτή εμφανιζόταν ως η οριστική λύση της πολιτικής και κυβερνητικής αστάθειας που χαρακτήριζε την περίοδο 1950-52. Μπορούσε μάλιστα να προδικάσει κανείς ότι θα αφορούσε σχετικά μακρόχρονη περίοδο, γιατί συνιστούσε επιλογή συνολικής πολιτικής κατεύθυνσης, στο μέτρο που οι δύο σχηματισμοί διεκδικητές της εξουσίας εξέφραζαν ισάριθμες διαφορετικές διαδικασίες άρθρωσης και λειτουργίας του κυρίαρχου πλέγματος εξουσίας.

Ο Ε.Σ. με αρχηγό τον Αλέξανδρο Παπάγο εκπροσωπούσε το σύνολο της ενιαίας πλέον και ανασυγκροτημένης Δεξιάς και εμφανίστηκε εντυπωσιακά διευρυμένος σε σχέση με τις εκλογές του 1951. Στο διάστημα που είχε μεσολαβήσει, είχαν προσχωρήσει στον Ε.Σ. οι περισσότεροι και σημαντικότεροι πολιτευτές που είχαν παραμείνει στο Λ.Κ. ενώ με τον Ε.Σ. συνεργάστηκε επίσης ο Γ. Παπανδρέου, όπως και ορισμένοι πολιτευτές του κόμματός του, που συμπεριελήφθησαν ως ανεξάρτητοι στους οικείους συνδυασμούς. Το κυριότερο όμως στοιχείο που προσέδωσε νέα όψη στον Ε.Σ. ήταν οι

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΑΠΑΓΟΥ,
που σχηματίστηκε στις
19 Νοεμβρίου 1952.
Διακρίνεται πίσω δεξιά,
ο Σπ. Μαρκεζίνης, κύριος
πολιτικός σύμβουλος και
δίπλα στον Παπάγο,
ο Κωνσταντίνος
Καραμανλής.
Πρακτορείον Ηνωμένων
Φωτορεπόρτερ.
Από το λεύκωμα του Μιχ.
Κατσίγера, *Ελλάδα,*
20ός αιώνας,
Οι Φωτογραφίες, τ. Β',
1946-2000, Αθήνα,
Ποταμός, 2001, σ. 132.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΓΟΣ
(1883-1955).

Στρατιωτικός και πολιτικός, αρχιστράτηγος του ελληνικού στρατού στον πόλεμο 1940-1941 και στρατάρχης, από τον Ιανουάριο του 1949 έως την παραίτησή του το 1951. Ίδρυσε και ηγήθηκε του Ελληνικού Συναγερμού, κόμματος που καθιέρωσε την κυριαρχία της συντηρητικής παράταξης για δώδεκα χρόνια. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

ομαδικές προσχωρήσεις «φιλελεύθερων» πολιτευτών, με επικεφαλής τον Εμμανουήλ Τσουδερό, και η γενικότερη υποστήριξή του και από άλλα παραδοσιακά στηρίγματα της βενιζελικής παράταξης (όπως το συγκρότημα των εφημερίδων *Το Βήμα* και *Τα Νέα*, η εφημερίδα *Ελληνικός Βορράς* στη Θεσσαλονίκη κ.ά.). Η οριστική μορφή που πήρε ο Ε.Σ. με τις προσχωρήσεις που προαναφέρθηκαν, κάλυπτε – ως προς τις βασικές πολιτικές συνιστώσες που ενσωμάτωσε – όλο σχεδόν το εύρος που είχε επιδιωχθεί να δοθεί στην «κίνηση Παπάγου», ήδη από τις πρώτες σχετικές διαβουλεύσεις, το φθινόπωρο του 1949. Με τον τρόπο αυτό, ενισχυόταν η εικόνα που επιδίωκε να εμπεδώσει ο Ε.Σ. – κατά το πρότυπο του γαλλικού ντεγκωλικού κόμματος, από το οποίο και δανείστηκε την ονομασία Συναγερμός (*Rassemblement*) –, ότι δηλαδή δεν αποτελούσε απλό μετασχηματισμό της αντιβενιζελικής παράταξης αλλά νέο πολιτικό σχηματισμό («τρίτη κατάσταση»), αντίπαλο των παραδοσιακών κομμάτων, ο οποίος στόχευε στην υπέρβαση του κυρίαρχου προπολεμικού διχασμού.

Το αποτέλεσμα των εκλογών, στις οποίες ο Ε.Σ. συγκέντρωσε 49,2% εξασφαλίζοντας και μία πρωτοφανή κοινοβουλευτική πλειοψηφία (247 έδρες στις 300), ήλθε να επιβραβεύσει αυτές τις επιδιώξεις. Αντίθετα, η Ένωση Κομμάτων ΕΠΕΚ - Κ.Φ., με συναρχηγούς τον Νικόλαο Πλαστήρα και τον Σοφοκλή Βενιζέλο περιορίστηκε, συνυπολογίζοντας και διάφορους συνεργαζόμενους, στο 38,6% (53 μόνον έδρες), μία καθοριστική ήττα, από την οποία το Κέντρο θα χρειαστεί περίπου μια δεκαετία για να συνέλθει. Η συντριπτική εκλογική ήττα που γνώρισε το Κέντρο το 1952 αφορούσε κυρίως την κεντροαριστερή συνιστώσα του, η δυναμική της οποίας είχε, σε μεγάλο βαθμό, στηριχτεί στο γεγονός ότι μπορούσε να προσφέρει άμε-

ση διέξοδο σε σημαντικό τμήμα του εκλογικού σώματος που, εκ των πραγμάτων, βρισκόταν στο περιθώριο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Γι' αυτό και η ήττα της ΕΠΕΚ το 1952 – την οποία επισφράγισε λίγους μήνες αργότερα ο θάνατος του Νικ. Πλαστήρα (26.7.1953) – σήμανε και το οριστικό τέλος του γενικότερου πολιτικού διαβήματος που αντιπροσώπευε.

Η πολωμένη εκλογική αναμέτρηση του 1952 έθεσε, τέλος, την ΕΔΑ μπροστά σε ένα κρίσιμο δίλημμα πολιτικής στρατηγικής, αυτό που ο Ηλ. Ηλιού χαρακτήρισε αργότερα ως «σταυρικό πρόβλημα» της Αριστεράς. Η ΕΔΑ, παρά την κρισιμότητα της εκλογικής αναμέτρησης (η οποία γινόταν εντονότερη λόγω της εφαρμογής του πλειοψηφικού), αποφάσισε να διεκδικήσει την αυτόνομη κήθοδό της, με στόχο να διατηρήσει τον πλήρη έλεγχο ενός σημαντικού τμήματος του εκλογικού σώματος, ενισχύοντας τη διαφοροποίησή της από τα κόμματα του Κέντρου (τακτική που έμεινε γνωστή με την επιγραμματική φράση «Τι Παπάγος, τι Πλαστήρας»). Η εκλογική τακτική που υιοθέτησε η ΕΔΑ προκάλεσε ορισμένες ταλαντεύσεις σε τμήμα της εκλογικής της βάσης, που συνολικά όμως είχαν πολύ περιορισμένες επιπτώσεις. Οι συνδυασμοί της ΕΔΑ συγκέντρωσαν το 9,55% των ψήφων, στο οποίο θα πρέπει να συνυπολογιστούν και οι ψήφοι που συγκέντρωσαν τρεις «συνδυασμοί δημοκρατικής συνεργασίας» στους οποίους συμμετείχε (στην Κέρκυρα, τη Λέσβο και τα Χανιά), οπότε η πραγματική της επιρροή παρέμεινε στο ίδιο ουσιαστικά επίπεδο με εκείνο των εκλογών του 1951.

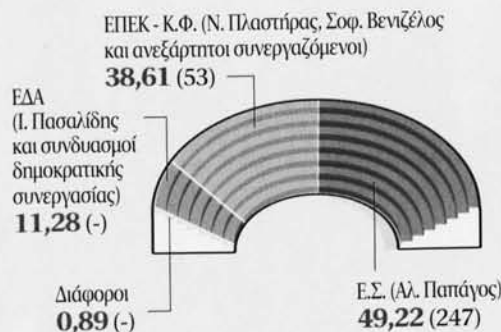
Μετά τον εκλογικό θρίαμβο του Ε.Σ., ο Αλέξ. Παπάγος σχημάτισε την πρώτη σταθερή μονοκομματική κυβέρνηση στη μεταπολεμική Ελλάδα, η οποία διέθετε σαφέστατα μακροχρόνια προοπτική. Γεγονός που επιβεβαιώθηκε άλλωστε με τη σχεδόν αδιατάρακτη διακυβέρνηση της χώρας επί 11 χρόνια από τον Ε.Σ. και το διάδοχο σχήμα του, την ΕΡΕ του Κ. Καραμανλή. Η αναδομημένη Δεξιά, όπως διαμορφώθηκε από τον Ε.Σ. και την ΕΡΕ, κυριάρχησε σχεδόν απόλυτα για μία δεκαετία στην πολιτική ζωή, συγκροτώντας και παγιώνοντας μία συμπαγή εκλογική βάση, η οποία κάλυπτε περίπου το 45% έως 50% του πληθυσμού. Κύριο μαζικό της στηρίγμα αποτέλεσε ο αγροτικός πληθυσμός, στον οποίο, καθ' όλη αυτή την περίοδο, διατηρούσε την ακλόνητη πρωτοκαθεδρία, με ποσοστά που κατά κανόνα ξεπερνούσαν αισθητά το 50% (ενώ αντίθετα στα αστικά κέντρα η δύναμή της βρισκόταν περίπου στο 40%). Βασικός μοχλός της πολιτικής της ηγεμονίας στάθηκε αναμφισβήτητα η μονοκομματική λειτουργία του κράτους, που δεν αφορούσε μόνο την ιδεολογική και κατασταλτική

ΕΚΛΟΓΕΣ
16ης Νοεμβρίου 1952

ΕΓΚΥΡΑ 1.600.172

ΕΔΡΕΣ 300

% Ψήφων (Έδρες)

του διάσταση αλλά και το οικονομικό και κοινωνικό πεδίο.

Κινητήρια όμως δύναμη της ευρύτερης κοινωνικής συμμαχίας την οποία συνέθετε ο Ε.Σ. (και στη συνέχεια η ΕΡΕ) ήταν τα νέα μεσαία αστικά στρώματα, που αναδείχθηκαν πλουτίζοντας στη δεκαετία του '40 και τα οποία επιζητούσαν να διαχειριστούν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά την «ανασυγκρότηση» και την «ανάπτυξη», βασικό κινητοποιητικό πρόγραμμα της δεκαετίας του '50. «Ο Παπάγος αποτέλεσε την έκφραση μιας βαθύτερης αλλαγής, που φορέας της έπρεπε να είναι η νεοφιλελευθέρη παράταξις (...). Οι πλουτίσαντες, ιδίως επι κατοχής ή εκ πολεμικής αιτίας, ήρχισαν να παρουσιάζονται εις το προσκήνιον μετά την αποκατάστασιν της ομαλότητος (...). Όλη αυτή η οικονομική ανακατάταξις εδημιούργησε νεοπλουτικήν τάξιν που διεξεδίκει θέσιν ιθυνούσης και που επεδίωκε την πούχιν, την τάξιν, την σταθερότητα» (Γρ. Δαφνής, 1970). Τα νέα αυτά αστικά στρώματα αντιτάχθηκαν πρώτα στον «εαμικό κίνδυνο», ενίσχυσαν δυναμικά τη μεταπολεμική κρατική εξουσία, στην οποία και βρήκαν την αναζητούμενη επιλεκτική προστασία για την οικονομική τους εξασφάλιση.

Η συγκρότηση του Ελληνικού Συναγερμού θεωρήθηκε προέκταση της στρατιωτικής νίκης

Η συνεχής μάλιστα διεύρυνση του δημόσιου τομέα και ο καθοριστικός οικονομικός του ρόλος κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, αποτέλεσε τον κρίσιμο κοινωνικό μηχανισμό, που σταθεροποίησε και διεύρυνε τα νέα μεσαία στρώματα, διαμορφώνοντας μια εκτεταμένη τά-

ξη - στήριγμα, στην οποία βασίστηκε η πολιτική κυριαρχία της Δεξιάς μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60 (Κ. Τσουκαλάς, 1986).

Ο σημαντικός ρόλος των μικροαστικών στρωμάτων στη συγκρότηση του Ε.Σ. και η εμφάνισή του ως πολιτικού φορέα που προεξέτεινε τη στρατιωτική νίκη - τόσο σε προγραμματικό όσο και σε συμβολικό επίπεδο - του προσέδιδε όμως ταυτόχρονα ορισμένα λαϊκιστικά και αυταρχικά χαρακτηριστικά, το κυριότερο από τα οποία ήταν ο ιδιαίτερος ρόλος που αναγνωριζόταν στο στρατό, «το υγιέστερο κομμάτι του έθνους» (Κ. Καραμανλής), σύμφωνα με την επίσημη ιδεολογία. Δεν είναι λοιπόν παράξενο ότι, όταν δημιουργήθηκε η κατάλληλη πολιτική συγκυρία, ένα μέρος από αυτά τα μικροαστικά στρώματα, που αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά του Ε.Σ. και της ΕΡΕ, αυτονομήθηκαν από την έως τότε πολιτική τους εκπροσώπηση, προσχωρώντας στους οικονομικούς και

ιδεολογικούς μηχανισμούς της στρατιωτικής δικτατορίας κατά την περίοδο 1967 - 1974.

Η συναγερμική διακυβέρνηση και η όξυνση του Κυπριακού

Η κυβέρνηση Παπάγου ολοκλήρωσε και σταθεροποίησε το φιλοαμερικανικό προσανατολισμό της Ελλάδας (και φυσικά τους αντίστοιχους δεσμούς εξάρτησης), που είχε ήδη δρομολογηθεί από το δόγμα Τρούμαν το 1947. Στο πλαίσιο της πολιτικής αυτής εντάσσεται η διμερής Ελληνο-αμερικανική Συμφωνία για την παραχώρηση στρατιωτικών διευκολύνσεων και βάσεων στις ΗΠΑ (12.10.1953) καθώς επίσης και η προσπάθεια για τη συγκρότηση μιας τριμερούς συμμαχίας με τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία (Βαλκανικό Σύμφωνο), η οποία πολύ σύντομα θα αποδειχθεί κενή περιεχομένου, λόγω της όξυνσης του Κυπριακού και της επαναπροσέγγισης μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Σοβιετικής Ένωσης.

Στον οικονομικό τομέα, η κυβέρνηση (με υπουργό Συντονισμού τον Σπ. Μαρκεζίνη) προχώρησε σχεδόν αμέσως (9.4.1953) στην υποτίμηση της δραχμής κατά 50%, με βάση την οποία διαμορφώθηκε η νέα ισοτιμία με το δολάριο (1 δολ. = 30.000 δρχ., που στα τέλη του 1953 έγινε 1 δολ. = 30 δρχ.), η οποία και παρέμεινε αμετάβλητη επί 20 χρόνια. Η υποτίμηση της δραχμής επιδείνωσε τη θέση των οικονομικά ασθενεστέρων, ιδίως στις αστικές περιοχές, προκάλεσε όμως ταυτόχρονα σημαντική άνοδο της βιομηχανικής και γεωργικής παραγωγής, εγκαινιάζοντας μία μακρόχρονη περίοδο που χαρακτηρίζεται από σταθερά υψηλούς ρυθμούς αύξησης του εθνικού εισοδήματος. Σε αυτό συνέβαλε επίσης και η πολιτική προσέλκυσης ξένων κεφαλαίων (ν. 2687/1953), που προσδιόρισε το πλαίσιο και την κατεύθυνση της οικονομικής ανάπτυξης για την επόμενη 20ετία.

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΣ.

Φωτογραφία με μέλη του Συνδέσμου «Εθνικά Διεκδικήσεις Ελληνίδων», Αθήνα, 14 Ιουνίου 1952. Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων.

Από το λεύκωμα του Μιχ. Κασιόγερ, Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β', 1946-2000, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 129.

Ο ΜΙΧΑΗΛΣ ΚΥΡΚΟΣ,
(1893-1967).

Δημοσιογράφος και πολιτικός, διετέλεσε επανειλημμένα βουλευτής και υπουργός στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Ηγετικό στέλεχος του ΕΑΜ, πρωταγωνίστησε στην ίδρυση της ΕΔΑ, το 1951, από την οποία όμως αποχώρησε λίγους μήνες αργότερα. Συνεργάστηκε εκ νέου με την ΕΔΑ από το 1958 μέχρι την επιβολή της δικτατορίας.

Στη φωτογραφία, μετά τη συνάντησή του με το βασιλιά Παύλο, κατά τις διαβουλεύσεις που ακολούθησαν τις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951.

Αρχείο Μεγαλοκονόμου. Από το λεύκωμα του Μιχ. Κατσίγера, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β', 1946-2000*, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 121.

Τέλος, στην εσωτερική πολιτική, η κυβέρνηση διαμόρφωσε τους όρους για την οικοδόμηση ενός μονοκομματικού κράτους (αυτό που ονομάστηκε «κράτος της Δεξιάς»), προχωρώντας σε ριζικές αλλαγές στην ηγεσία του στρατού και της αστυνομίας, σε «εκκαθάριση» των δημοσίων υπηρεσιών (ν. 2500/1954), σε απολύσεις ανεπιθύμητων προσώπων από το χώρο της τοπικής αυτοδιοίκησης καθώς και σε ένταση των διώξεων εναντίον της Αριστεράς. Οι συλλήψεις και οι δίκες παρανόμων στελεχών του ΚΚΕ (όπως π.χ. του Χαρ. Φλωράκη), πάντα με τον α.ν. 375/1936 περί κατασκοπίας, αναγορεύονταν έτσι τακτικά σε κεντρικό ζήτημα της πολιτικής επικαιρότητας ενώ ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων σε όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Συναγερμού παρέμεινε ουσιαστικά αμετάβλητος (περίπου 5.000 φυλακισμένοι και 1.000 εξόριστοι). Κορυφαίο παράδειγμα για τη διατήρηση του εμφυλιοπολεμικού πνεύματος ήταν η συνέχιση, έστω και επιλεκτικά, των θανατικών εκτελέσεων, με τραγικότερο θύμα τον Νίκο Πλουμίδη (14.8.1954). Τις σημαντικότερες πάντως, από μακροπρόθεσμη άποψη, επιπτώσεις είχε ο έλεγχος του στρατεύματος από τον αναζωογονημένο ΙΔΕΑ, ο οποίος διευκολύνθηκε και από την επαναφορά σε καίριες θέσεις αξιωματικών που είχαν αποστρατευθεί μετά το κίνημα της 31ης Μαΐου 1951. Χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις ήταν του Σόλ. Γκίκα, ο οποίος εθεωρείτο αρχηγός του ΙΔΕΑ και αναδείχθηκε σε Α/ΓΕΣ, και του Αλ. Νάτσινα, ο οποίος ανέλαβε την αρχηγία της νεοϊδρυθείσας ΚΥΠ (όπου παρέμεινε επί μία δεκαετία).

Οι πολιτικές επιλογές που υιοθέτησε ο Ε.Σ.

δεν συνάντησαν σημαντικές αντιδράσεις, τουλάχιστον μέχρι την άνοιξη του 1954, γιατί αφ' ενός ήταν σαφές ότι διέθετε τη λαϊκή πλειοψηφία (όπως επιβεβαιώθηκε και από όλες τις επαναληπτικές και αναπληρωματικές εκλογές) και αφ' ετέρου η κεντρία αντιπολίτευση αντιμετώπιζε πολύπλευρη κρίση, λόγω της αδυναμίας της να συγκροτήσει έναν ενιαίο κομματικό χώρο, με σαφή ιδεολογική οριοθέτηση, κοινές πολιτικές επιλογές και μη αμφισβητούμενη ηγεσία. Ο αρχηγός του Κ.Φ. Σοφ. Βενιζέλος, που είχε αρχικά οριστεί ως κοινός κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος των κομμάτων του Κέντρου, απευθύνθηκε τον Απρίλιο του 1953 στον Γ. Παπανδρέου – ο οποίος εν τω μεταξύ είχε διαφοροποιηθεί από την κυβερνητική πολιτική – προσκαλώντας τον να αναλάβει τη συναρχηγία του Κ.Φ., με διακηρυγμένο στόχο να αποτραπεί η πόλωση μεταξύ «Συναγερμού και Κομμουνισμού». Εγκαινιάσθηκε έτσι η κομματική συγκατοίκηση των δύο κεντρικών πολιτικών (που έκτοτε θα διακοπεί και θα επαναληφθεί αρκετές φορές).

Η αδιαφιλονίκητη παντοδυναμία του Ε.Σ. άρχισε να κλονίζεται την άνοιξη του 1954 από δύο γεγονότα, που δεν συνέπεσαν απλώς χρονικά αλλά, εν μέρει, συνδέονται και μεταξύ τους. Το πρώτο αφορά την «αιφνιδιαστική» παραίτηση του μέχρι τότε πανίσχυρου υπουργού Σπ. Μαρκεζίνη από την κυβέρνηση (2.4.1954) και το δεύτερο τη σταδιακή μετατροπή του Κυπριακού Ζητήματος σε μείζον διακύβευμα της εσωτερικής πολιτικής.

Πράγματι, από τις αρχές του 1954 το Κυπριακό είχε αρχίσει να κυριαρχεί όχι μόνο στις προτεραιότητες της εξωτερικής πολιτικής αλλά και στην εσωτερική πολιτική ζωή της χώρας. Το Μάρτιο του 1954 πραγματοποιείται η πρώτη μυστική αποστολή όπλων στην Κύπρο και τον Απρίλιο η κυβέρνηση Παπάγου οριστικοποιεί την απόφασή της να φέρει επίσημα στον ΟΗΕ το θέμα της Κύπρου. Ταυτόχρονα, πολλαπλασιάζονται οι μαχητικές ανταγγλικές διαδηλώσεις μαθητών και φοιτητών, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις παίρνουν βίαιη μορφή (π.χ. λιθοβολισμός του Αγγλικού Προξενείου στη Ρόδο στις 19.3.1954). Οι εκδηλώσεις αυτές γενικεύθηκαν τους επόμενους μήνες, για να κορυφωθούν στα μέσα Δεκεμβρίου, όταν η Γ. Σ. του ΟΗΕ απέρριψε την ελληνική προσφυγή για εγγραφή του Κυπριακού στην ημερήσια διάταξη.

Από τη στιγμή αυτή και μετά, το Κυπριακό

Η παντοδυναμία του Ε.Σ. άρχισε να κλονίζεται το 1954 από την παραίτηση Μαρκεζίνη

δεσπόζει στην πολιτική ζωή της χώρας ενώ η κυβέρνηση του Συναγερμού αντιμετωπίζει παράλληλα μια πολύπλευρη πολιτική κρίση, η οποία αποτυπώνεται αφ' ενός στην οριστική ρήξη Παπάγου - Μαρκεζίνη (10.11.1954), με αλληλοκατηγορίες περί διαπλοκής, και αφ' ετέρου στην επικράτηση της Κεντροαριστεράς στις δημοτικές εκλογές που πραγματοποιήθηκαν στις 21 και 28 Νοεμβρίου. Η συγκρότηση ενός ευρύτερου κεντροαριστερού μετώπου είχε ήδη δρομολογηθεί από την άνοιξη του 1954, στη βάση ενός προγράμματος έξι σημείων, που είχε δημόσια προτείνει ο Γ. Καρτάλης και είχε αποδεχθεί το ΚΚΕ. Το άτυπο αυτό μέτωπο, το οποίο, εν όψει των δημοτικών εκλογών, διευρύνθηκε με τη συμμετοχή πολλών πολιτευτών της ΕΠΕΚ αλλά ακόμη και του Κ.Φ., επικράτησε και στους τρεις μεγάλους δήμους (με τον Π. Κατωτά στην Αθήνα, τον Μ. Πατρίκιο στη Θεσσαλονίκη και τον Δ. Σαπουνάκη στον Πειραιά), κέρδισε τους περισσότερους μεγάλους επαρχιακούς δήμους και είχε σημαντικές επιτυχίες στους περιφερειακούς δήμους της πρωτεύουσας.

Η μεταστροφή του πολιτικού κλίματος εις βάρος της κυβέρνησης, στα τέλη του 1954, σηματοδοτεί την απαρχή μίας παρατεταμένης πολιτικής κρίσης, η οποία πήρε τεράστιες διαστάσεις από τα τέλη Φεβρουαρίου του 1955, όταν άρχισε να γίνεται εμφανής η επιδείνωση της υγείας του Αλ. Παπάγου. Πράγματι, στους μήνες που ακολούθησαν, με μια κυβέρνηση ουσιαστικά ακέφαλη και πολυδιασπασμένη, οι εξελίξεις πήραν μορφή χιονοστιβάδας, με γεγονότα τα οποία σε μεγάλο βαθμό καθόρισαν τη μετέπειτα εξέλιξη του Κυπριακού αλλά και των ελληνο-τουρκικών σχέσεων. Η κρίση αυτή ουσιαστικά θα λήξει μόνο με τις επόμενες εκλογές, το Φεβρουάριο του 1956.

Την 1η Απριλίου 1955 άρχισε στην Κύπρο ο ένοπλος αγώνας της ΕΟΚΑ, για την αντιμετώπιση του οποίου η βρετανική κυβέρνηση ανέλαβε, στα τέλη Ιουνίου, την πρωτοβουλία να συγκαλέσει Τριμερή Διάσκεψη (Ελλάδα - Τουρκία - Μ. Βρετανία) στο Λονδίνο αλλά, παράλληλα, κάτω και από τις πιέσεις του αρχιεπισκόπου Μακαρίου, κατέθεσε στις 25 Ιουλίου προσφυγή στον ΟΗΕ. Η Τριμερής άρχισε τις εργασίες της στο Λονδίνο στις 29 Αυγούστου αλλά, ενώ οι συζητήσεις καρκινοβατούσαν επί μία εβδομάδα, η ελληνική μειονότητα και το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης υπέστησαν πρωτοφανή και εκτεταμένη επίθεση, με λεηλασίες, εμπρησμούς και καταστροφές, το απόγευμα της 6ης Σεπτεμβρίου. Ήταν πλέον φανερά τα αδιέξοδα, στα οποία οδηγούσε η πολιτική που είχε ακολουθηθεί επί δύο χρόνια στο Κυπριακό ενώ ταυτόχρονα είχε δημιουργηθεί

σε ευρύτατα τμήματα της κοινής γνώμης ένα εντονότατο αντιαμερικανικό και αντισυμμαχικό πνεύμα.

Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία

Οι ραγδαίες εξελίξεις στο Κυπριακό, που συνοπτικά αναφέρθηκαν προηγουμένως, η ασθένεια του Αλ. Παπάγου αλλά και το γενικότερο κλίμα «πολιτικής κακοδαιμονίας» (κατά την έκφραση του Κ. Καραμανλή), διάχυτο από την άνοιξη του 1955, έθεσαν σε κίνηση, από τα τέλη Ιουνίου, τις διεργασίες για τη διαμόρφωση ενός διάδοχου κυβερνητικού σχήματος. Ως επικρατέστερη εκδοχή (τουλάχιστον στις προτιμήσεις των Ανακτόρων) αναδεικνύεται, ήδη από τον Αύγουστο του 1955, η επιλογή της κατά το δυνατόν συντομότερης πρωθυπουργοποίησης του ιδιαίτερα δημοφιλούς υπουργού Δημοσίων Έργων Κ. Καραμανλή, με ταυτόχρονο παραγκωνισμό των δύο αντιπροέδρων της κυβέρνησης (του υπουργού Εξωτερικών Στ. Στεφανόπουλου και του υπουργού Αμύνης Π. Κανελλόπουλου). Η σύγκληση της Τριμερούς για το Κυπριακό στο Λονδίνο ανέβαλε προσωρινά τις πρωτοβουλίες του βασιλιά αλλά τα γεγονότα της Κωνσταντινούπολης επιτάχυναν τις εξελίξεις.

Αμέσως μετά τα «Σεπτεμβριανά», ο Κ. Καραμανλής διαφοροποιήθηκε από την κυβερνητική πολιτική στο Κυπριακό, την οποία χαρακτήρισε «ατυχή», υπογραμμίζοντας ότι «από

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ.

Διαδέχθηκε στην πρωθυπουργία τον Αλέξανδρο Παπάγο, μετά το θάνατο του τελευταίου. Στη συνέχεια, ίδρυσε την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση, πολιτικό κόμμα που περιέλαβε και στελέχη του κεντρώου χώρου. Κυριάρχησε στην πολιτική σκηνή μέχρι την ήττα του από την Ένωση Κέντρου, το Νοέμβριο του 1963. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

**ΕΚΛΟΓΕΣ
19ης Φεβρουαρίου 1956**

ΕΓΚΥΡΑ 3.364.361

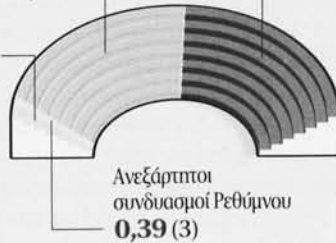
ΕΔΡΕΣ 300

% Ψήφων (Έδρες)

Δ. Ε. (Γ. Παπανδρέου,
Σοφ. Βενιζέλος, Ι. Πασαλίδης, κ.ά.)
48,15 (132)

EPE (Κ. Καραμανλής)
47,38 (165)

Διάφοροι
4,08 (-)

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
(1899-1982).

Οικονομολόγος, πολιτικός, βουλευτής του Ελληνικού Συναγερμού, αποχώρησε από το κόμμα μετά την εκλογή στην ηγεσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Το 1961, πολιτεύθηκε με την Ένωση Κέντρου και διετέλεσε αντιπρόεδρος των κυβερνήσεων Παπανδρέου έως τον Ιούλιο του 1965. Αποχώρησε από την Ε.Κ. και σχημάτισε κυβέρνηση με την υποστήριξη της ΕΡΕ, το Σεπτέμβριο του 1965 και διατήρησε την πρωθυπουργία έως το Δεκέμβριο του 1966. Ηγήθηκε του ακροδεξιού κόμματος Εθνική Παράταξις, στις εκλογές του 1977. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

το αδιέξοδον (...) δεν δυνάμεθα να εξέλθωμεν ει μη μόνον εάν προκαλέσωμεν μίαν άμεσον παρέμβασιν της Αμερικής», και στη συνέχεια απέφυγε, «για ιδιωτικούς λόγους», να συμμετάσχει στην, όπως αποδείχθηκε τελευταία, συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου στις 27.9. 1955.

Την 1η Οκτωβρίου, ο βασιλιάς Παύλος, με επιστολή του προς τον Αλ. Παπάγο, του ζήτησε με έμμεσο τρόπο να παραιτηθεί αλλά ο τελευταίος αρνήθηκε και αντιθέτως όρισε ως αναπληρωτή του «κατά το διάστημα της ασθένειας» του, τον Στ. Στεφανόπουλο, τον οποίο ο βασιλιάς (και όχι μόνον αυτός) θεωρούσε εντελώς ακατάλληλο να αναλάβει πρωθυπουργικές ευθύνες, ιδιαίτερα μετά τις αλλεπάλληλες αποτυχίες του στη διαχείριση του Κυπριακού. Όμως, τέσσερις μόλις ώρες μετά την υπογραφή της πρωθυπουργικής απόφασης, ο Αλ. Παπάγος παθαίνει ακατάσχετη αιμορραγία και πεθαίνει τη νύχτα της 4ης Οκτωβρίου. Την επομένη το πρωί, ο βασιλιάς ζήτησε από τους δύο αντιπροέδρους να υποβάλουν την παραίτηση της κυβέρνησης και το απόγευμα της ίδιας ημέρας ανέθεσε στον Κ. Καραμανλή την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, η οποία ορκίστηκε αμέσως το μεσημέρι της 6ης Οκτωβρίου. «Η χώρα αισθάνθηκε σαν να είχε πει σαμπάνια», σημειώνει η βασίλισσα Φρειδερίκη σε επιστολή της προς τον στρατηγό Μάρσαλ.

Η προτίμηση του βασιλιά Παύλου για τη λύση Καραμανλή είναι βέβαιο πως βασίστηκε στο γεγονός ότι ήταν ο πλέον επιτυχημένος υπουργός της κυβέρνησης του Συναγερμού και ο μόνος που μπορούσε «να δώσει κάποια ζωή στο κόμμα και να το ανορθώσει», σύμφωνα με την έκφραση του Γ. Ράλλη, που υποστήριξε σθεναρά τη λύση αυτή. Η δημόσια εικόνα που είχε διαμορφώσει ο Κ. Καραμανλής (ο οποίος τότε ήταν μόλις 48 ετών) αντιστοιχούσε στο αίτημα για ανανέωση του πολιτικού προσωπι-

κού, αποστασιοποίηση από την κληρονομία του Εθνικού Διχασμού και σταθερό προσανατολισμό προς την οικονομική ανάπτυξη. Εκπροσωπούσε επίσης μια νέα γενιά «ατλαντιστών» πολιτικών, οι οποίοι, χωρίς ιδιαίτερους δεσμούς με τη Μεγάλη Βρετανία (όπως οι προηγούμενες γενιές), προσέβλεπαν πλέον σχεδόν αποκλειστικά προς τις ΗΠΑ. Η άνοδος στην εξουσία του Κ. Καραμανλή, σε συνδυασμό με την όξυνση του Κυπριακού, ολοκλήρωσαν έτσι μια ευρύτερη ιστορική πορεία, που είχε αρχίσει με το δόγμα Τρούμαν το 1947 (Ευ. Χατζηβασιλείου, 2001). Γι' αυτό και η βασιλική επιλογή υποστηρίχτηκε από την αμερικανική πλευρά, η οποία διέκρινε στον Κ. Καραμανλή «αντικειμενικότητα», «πρημία» και «σωστό κριτήριο». Οι εκτιμήσεις αυτές περιέχονται και στην άκρωσ απόρρητη έκθεση που έστειλε στις 22.9.1955 ο αρχηγός της CIA Άλεν Ντάλες προς τον αδελφό του υπ. Εξωτερικών Τζ. Φ. Ντάλες και στην οποία υποστήριζε επίσης ότι, αν ο Καραμανλής αναλάβει την πρωθυπουργία, θα προσπαθήσει «με έντιμο τρόπο» να καταλήξει σε κάποια προσωρινή συμβιβαστική λύση στο Κυπριακό (Αλ. Παπαχελάς, 1997).

Η πρωτοβουλία του βασιλιά Παύλου να αναθέσει με δική του επιλογή το σχηματισμό κυβέρνησης στον Κ. Καραμανλή, πριν προλάβει η κοινοβουλευτική ομάδα του Συναγερμού να εκλέξει τη νέα ηγεσία του κόμματος, θεωρήθηκε ως ιδιαίτερη «εύνοια» (για μεγάλο διάστημα η αντιπολίτευση αναφερόταν στην «κυβέρνηση της ευνοιοκρατίας»), που συνιστούσε εκτροπή από τη συνταγματική τάξη και τους κανόνες του κοινοβου-

λευτικού πολιτεύματος: ήταν φανερό πως η εντολή για το σχηματισμό κυβέρνησης δόθηκε χωρίς να υπάρχει «δεδηλωμένη» κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Εξάλλου, και ο ίδιος ο Κ. Καραμανλής, σε μεταγενέστερο σημείωμά του, αναγνωρίζει ότι «θα ήτο δημοκρατικότερον εάν το απορφανισθέν κόμμα ανεδείκνυε τον νέον αρχηγόν του και ανετίθετο εν συνεχεία εις αυτόν η εντολή». Υποστηρίζει όμως ότι, από άποψη συνταγματικής τάξεως, ο βασιλιάς είχε τη διακριτική εξουσία «να αναθέσει τον σχηματισμόν κυβερνήσεως εις οιονδήποτε έλληνα πολίτην με μόνον περιορισμό την εμφάνισίν του εντός 15 ημερών ενώπιον της Βουλής» και επικαλείται αντίστοιχα παραδείγματα από την αγγλική και την ελληνική κοινοβουλευτική ιστορία.

Η βασιλική πρωτοβουλία δεν προκάλεσε

όμως μόνο τις αντιδράσεις της αντιπολίτευσης αλλά και σημαντικούς τριγμούς στον ίδιο τον Ε.Σ., κορυφαία στελέχη του οποίου, με επικεφαλής τον Στ. Στεφανόπουλο, συνέταξαν αυθημερόν πρωτόκολλο διαμαρτυρίας (που πάντως δεν δημοσιεύθηκε ποτέ), το οποίο συνυπέγραψαν οι μισοί περίπου βουλευτές του κόμματος. Όμως, στη συνεδρίαση της Κ.Ο., που πραγματοποιήθηκε στις 6 Οκτωβρίου και συνεχίστηκε το απόγευμα της επόμενης ημέρας, μετά την κηδεία του Παπάγου, οι αντιδράσεις αποδυναμώθηκαν και τελικά η πρωθυπουργοποίηση Καραμανλή έγινε αποδεκτή. Έτσι, όταν μετά από μία εβδομάδα η κυβέρνηση παρουσιάστηκε στη Βουλή για να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης, υπερψηφίστηκε από 200 βουλευτές ενώ μόνο έξι βουλευτές του Συναγερμού (μεταξύ των οποίων και ο Στ. Στεφανόπουλος) απουσίαζαν από την ψηφοφορία.

Οι αμφισβητήσεις που εκδηλώθηκαν για την κυβερνητική μεταβολή του Οκτωβρίου καθιστούσαν, πάντως, αναγκαία τη διεξαγωγή νέων εκλογών σε σύντομο χρονικό διάστημα, με ουσιαστικό και κύριο αντικείμενο την επικύρωσή της. Γι' αυτό και η κυβέρνηση Καραμανλή, στις προγραμματικές της δηλώσεις, ανακοίνωσε την πρόθεσή της να διεξαγάγει νέες εκλογές την άνοιξη του 1956, αφού προηγουμένως αναθεωρήσει το ακραία πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα, που είχε ψηφιστεί το 1954 (ν.2800/1954) και είχε προκαλέσει την εντονότατη αντίδραση όλων των κομμάτων της αντιπολίτευσης.

Στα τέλη Νοεμβρίου, η κυβέρνηση κατέθεσε το σχέδιο του νέου εκλογικού νόμου, που η ίδια το ονόμασε «πλειοψηφικό με περιορισμένη εκπροσώπηση της μειοψηφίας», ενώ τα κόμματα της αντιπολίτευσης το χαρακτήρισαν ως «τριφασικό», λόγω των τριών διαφορετικών τρόπων που προέβλεπε για την κατανομή των βουλευτικών εδρών: πλειοψηφικό στις περιφέρειες που εξέλεγαν μέχρι 3 βουλευτές, πλειοψηφικό με περιορισμένη εκπροσώπηση του δεύτερου κόμματος ή συνασπισμού στις περιφέρειες που εξέλεγαν από 4 έως 10 βουλευτές ενώ στις περιφέρειες όπου εκλέγονταν περισσότεροι από 10 βουλευτές, οι έδρες κατανέμενταν «αναλογικά» μεταξύ των δύο πρώτων εκλογικών σχηματισμών. Προβλεπόταν όμως επιπλέον ότι για να έχει το δεύτερο κόμμα (ή συνασπισμός) δικαίωμα στη διανομή των εδρών μίας εκλογικής περιφέρειας, έπρεπε να συγκεντρώσει τουλάχιστον το 15% (ή το 25% στην περίπτωση συνασπισμού κομμάτων) των έγκυρων ψηφοδελτίων, και στη συγκεκριμένη περιφέρεια αλλά και στο σύνολο της χώρας, διάταξη που για τους εκλογικούς σχηματισμούς που δεν πληρούσαν τις παραπάνω προϋποθέ-

σεις, μετέτρεπε ουσιαστικά το εκλογικό σύστημα σε αμιγές πλειοψηφικό.

Το εκλογικό σύστημα του ν. 3457/1955 στηριζόταν στο πρότυπο του βενιζελικού νόμου για την εκλογή των γερουσιαστών (ν. 3786/1929) και ήταν απόλυτα προσαρμοσμένο στις συγκεκριμένες εκλογικές αναγκαιότητες της κυβερνητικής πλειοψηφίας εκείνη την εποχή. Η εφαρμογή του ήταν βέβαιο ότι θα προσέφερε στην κυβερνητική παράταξη ανετότατη κοινοβουλευτική πλειοψηφία σε περίπτωση τριπολικής αναμέτρησης και δεν άφηνε στα κόμματα του Κέντρου κανένα περιθώριο να διεκδικήσουν την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, παρά μόνον αν συνεργάζονταν με την ΕΔΑ.

Πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση εκλογικού νόμου, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, που ψηφίστηκε και εφαρμόστηκε χωρίς να διαθέτει κανενός είδους ευρύτερη συναίνεση. Δεν είναι λοιπόν παράδοξο ότι προκάλεσε τις εντονότερες αντιδράσεις των κομμάτων της αντιπολίτευσης και οδήγησε τελικά στη συγκρότηση Λαϊκού Μετώπου.

Μετά την ψήφιση του εκλογικού νόμου, ο Κ. Καραμανλής ανακοίνωσε, στις 4 Ιανουαρίου 1956, την πρόθεσή του να επισπεύσει τη διε-

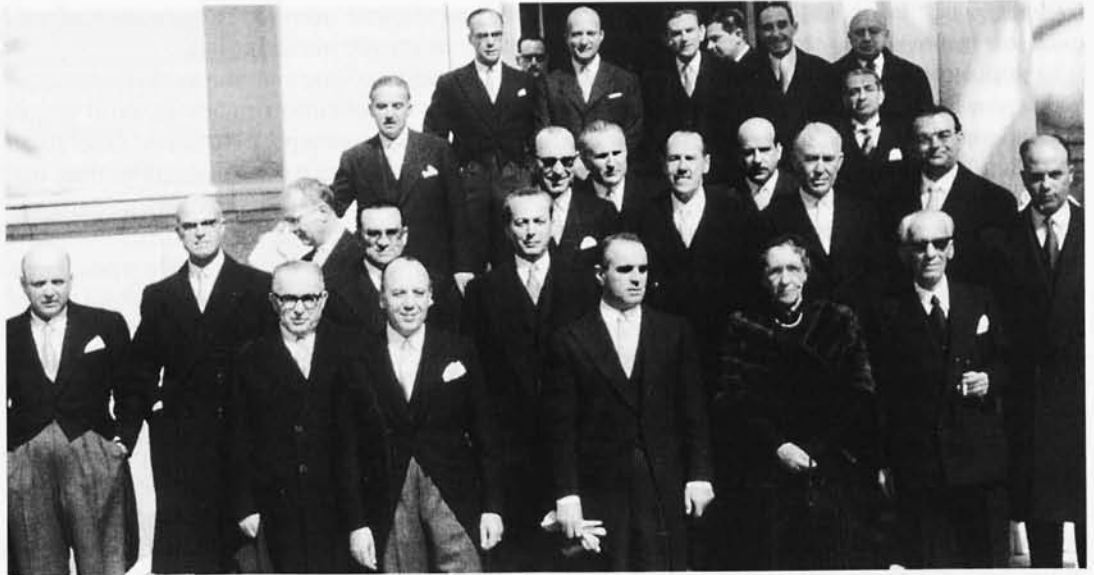
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΑΝΑ, 1955.

Οι τάφοι των Οικουμενικών Πατριαρχών στην Κωνσταντινούπολη κατεστραμμένοι. Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων. Από το λεύκωμα του Μιχ. Κασιγέρα, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β', 1946-2000*, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 160.

**Η ΠΡΩΤΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ
ΤΗΣ ΕΡΕ**

του Κωνσταντίνου Καραμανλή, μετά την ορκωμοσία της, 1 Μαρτίου 1956. Δίπλα στον Καραμανλή η Λίνα Τσαλδάρη, πρώτη Ελληνίδα υπουργός, Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων.

Από το λεύκωμα του Μικ. Κατσίγερα, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β΄, 1946-2000*, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 166.

ξαγωγή των εκλογών, οι οποίες προσδιορίστηκαν για τις 19 Φεβρουαρίου 1956 και προχώρησε στην ίδρυση νέου πολιτικού κόμματος, που ονομάστηκε Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ). Η ΕΡΕ είχε ως κύριο κορμό τη μεγάλη πλειοψηφία των βουλευτών του Ε.Σ., ο οποίος αυτόματα έπαψε να υπάρχει. Στην ΕΡΕ προσχώρησε όμως επίσης, και μία ομάδα στελεχών που προέρχονταν από τις διάφορες πτέρυγες του Κ.Φ. (Ευάγγελος Αβέρωφ, Κωνσταντίνος Τσάτσος, Γρηγόριος Κασσιμάτης, Δημήτρης Μακρής κ.ά.), οι οποίοι και διαδραμάτισαν στη συνέχεια σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του κόμματος και κυρίως του ηγετικού του πυρήνα. Στην ιδρυτική της μάλιστα διακήρυξη αναφέρεται ότι «αι δύο μεγάλοι πολιτικά παρατάξεις αίτινες προέκυψαν από τον διχασμό του 1915 ετερομάτησαν από μακρού χρόνου την αποστολήν των» ενώ παράλληλα τονίζεται ότι είναι αναγκαία η εμφάνιση νέων πολιτικών σχημάτων και η προβολή «της Ηγεσίας της Νέας Γενεάς». Η ΕΡΕ αποτελούσε έτσι μετεξέλιξη του Ε.Σ., με ριζική όμως αλλαγή της ηγετικής του ομάδας και ιδιαίτερο τονισμό εκείνων ακριβώς των σημείων που συνιστούσαν την πρωτοτυπία του σε σχέση με τις έως τότε εκφράσεις της αντιβενιζελικής παράταξης.

Το πολιτικό πλαίσιο των εκλογών καθοριζόταν άμεσα από την πολιτική οξύτητα που είχε δημιουργήσει η ανάθεση της πρωθυπουργίας στον Κ. Καραμανλή και η οποία είχε ενταθεί με την υιοθέτηση του εξαιρετικά ευνοϊκού για την ΕΡΕ εκλογικού νόμου, ο οποίος έθετε τα κόμματα του Κέντρου μπροστά σε ένα κρίσιμο δίλημμα, που μπορούσε να αποδειχθεί καθοριστικό για την επιβίωσή τους. Με δεδομένες τις ευρύτερες συνεργασίες που είχε εξα-

σφαλίσει η ΕΔΑ και τη δυναμική που εμφάνιζε η υπό διαμόρφωση κεντροαριστερή συμμαχία, η κεντρώα παράταξη, που είχε συγκροτήσει το συνασπισμό του Δημοκρατικού Κέντρου, κινδύνευε να περιοριστεί στην τρίτη θέση, οπότε ο εκλογικός νόμος θα λειτουργούσε αποκλειστικά εις βάρος της, εκμηδενίζοντας σχεδόν την κοινοβουλευτική της παρουσία. Οι διαπιστώσεις αυτές οδήγησαν στη δημιουργία, στις 17.1.1956, ενός ευρύτατου πολιτικού συνασπισμού – με την επωνυμία Δημοκρατική Ένωση (Δ.Ε.) – στον οποίο συμμετείχαν όλα σχεδόν τα κόμματα της αντιπολίτευσης (με μοναδική εξαίρεση το Κόμμα Προοδευτικών, που είχε ιδρύσει το Φεβρουάριο του 1955 ο Σπ. Μαρκεζίνης), συμπεριλαμβανομένης και της ΕΔΑ. Επικεφαλής της Δ.Ε. (και μελλοντικός πρωθυπουργός σε περίπτωση νίκης) ορίστηκε ο Γ. Παπανδρέου. Με τη δημιουργία της Δ.Ε.

οι εκλογές απέκτησαν τη

**Στην ΕΡΕ
του Κ.
Καραμανλή
εντάχθηκαν
και στελέχη
του Κόμματος
των Φιλελευθέρων**

μορφή πολωτικής και μετωπικής αναμέτρησης ανάμεσα στο άρχον συγκρότημα εξουσίας και στο σύνολο των πολιτικών δυνάμεων που είχαν παραμείνει εκτός εξουσίας ή είχαν αποκλειστεί από αυτήν. Επρόκειτο δηλαδή για την παγίωση ή την ανατροπή μίας συνολικής πολιτικής επιλογής που είχε επιβληθεί το 1952 και της οποίας φάνηκε προς στιγμήν ότι διακυβευόταν η συνέχιση.

Η συνεργασία των κεντρών κομμάτων με την ΕΔΑ αποφασίστηκε να είναι μόνο εκλογική και να βασίζεται στην «προγραμματική διακήρυξη» του Δημοκρατικού Κέντρου. Παράλ-

ληλα, συμφωνήθηκε ότι στην ΕΔΑ θα παραχωρηθούν μόνο 20 υποψηφιότητες, «προς εξασφάλισιν αυτοδυνάμου κυβερνήσεως του Κέντρου». Όμως, παρ'όλο που, όπως είχε συμφωνηθεί, η συνεργασία των κομμάτων του Κέντρου με την ΕΔΑ ήταν αυστηρά και μόνον εκλογική, ο σχηματισμός, εξήμισι μόλις χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου, ενός Λαϊκού Μετώπου, έστω και με στενά εκλογικό χαρακτήρα, αποτελούσε αναμφισβήτητα πολιτικό γεγονός καθοριστικής σημασίας.

Η συμμαχία των κομμάτων του Κέντρου με την ΕΔΑ οροθετούσε την έξοδο της Αριστεράς από την πολιτική απομόνωση και κυρίως έτεινε να εμποδώσει μία νέα διαχωριστική τομή – ανάμεσα στη Δεξιά (όπως είχε διαμορφωθεί από τον Ε.Σ.) και το σύνολο των αντιδεξιών δυνάμεων –, η οποία δεν ήταν πλέον η ίδια με την ως τότε κυρίαρχη τομή μεταξύ «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρόνων». Η Δ.Ε. εμφανιζόταν έτσι ως η έμπρακτη υπέρβαση των διαιρέσεων του Εμφυλίου Πολέμου ενώ αντίθετα η παράταξη των «εθνικοφρόνων» βρισκόταν για πρώτη φορά να εκπροσωπείται από ένα μόνο κόμμα, γεγονός που περιόριζε δραστικά το εύρος της και υπονόμει τα θεμέλια της πολιτικής της κυριαρχίας. Επιπλέον, η ανοιχτή βασιλική παρέμβαση που μεσολάβησε και την οποία εκκαλείτο να επικυρώσει το εκλογικό σώμα ενώ την κατήγγειλαν τα κόμματα της αντιπολίτευσης, είχε προσδώσει στις εκλογές και λανθάνοντα αντιμοναρχικό χαρακτήρα. Ο θρόνος, ως συσπειρωτικό σύμβολο των αστικών πολιτικών δυνάμεων, και η «εθνικοφροσύνη», ως επίσημη κρατική ιδεολογία και καθημερινή πρακτική, έτειναν να βρεθούν στο επίκεντρο της εκλογικής αναμέτρησης, παρ'όλο που τα κόμματα της αντιπολίτευσης και ιδιαίτερα η ηγεσία της Δ.Ε. κατά κανέναν τρόπο δεν αμφισβητούσαν ούτε το ένα ούτε το άλλο.

Το αποτέλεσμα των εκλογών, με την ιδιαίτερη συμβολή της στρεβλωτικής επίδρασης του εκλογικού συστήματος, οδήγησε σε άνετη κοινοβουλευτική επικράτηση της ΕΡΕ (165 έδρες), παρ'όλο που συγκέντρωσε λιγότερες ψήφους από τη Δ.Ε. (47,4% έναντι 48,2%). Σημαντικό ρόλο στην εκλογική επικράτηση της ΕΡΕ (εκτός από τον «τριφασικό» τρόπο κατανομής των εδρών) έπαιξε επίσης η ψήφος του στρατού και τον δημοσίων υπαλλήλων (όπου η ΕΡΕ συγκέντρωσε 77%, έναντι μόλις 18,9% για τη Δ.Ε.), χάρη στην οποία η ΕΡΕ εξασφάλισε 10 επιπλέον βουλευτικές έδρες. Ανεξάρτητα όμως από τις προηγούμενες παρατηρήσεις, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η ΕΡΕ κατόρθωσε να διατηρήσει σχεδόν ανέπαφη την εκλογική επιρροή που είχε διαμορφώσει ο Ε.Σ., παρά τις αποχωρήσεις σημαντικών στελεχών του, γεγονός που συνι-

στά σημαντική επιτυχία και προσέφερε μία, έστω και εκ των υστέρων, νομιμοποίηση της βασιλικής επιλογής που έγινε τον Οκτώβριο του 1955. Όπως έγραφε λίγες ημέρες μετά τις εκλογές η βασίλισσα Φρειδερίκη στο στρατηγό Μάρσαλ, «φτάσαμε ως το χείλος της αβύσσου, κοιτάξαμε μέσα, αισθανθήκαμε τρομερό ίλιγγο και αποτραβηχθήκαμε την τελευταία στιγμή».

Η αμφισβήτηση του νέου ηγέτη

Από την πρώτη στιγμή που ανέλαβε την εξουσία η νέα κυβέρνηση Καραμανλή βρέθηκε αντιμέτωπη με την όξυνση του Κυπριακού και των ελληνο-τουρκικών σχέσεων. Αρχικός στόχος της νέας κυβέρνησης ήταν μια γρήγορη και συμβιβαστική διευθέτηση του Κυπριακού – με την παραχώρηση ενός Συντάγματος αυτοκυβέρνησης και μια διαβεβαίωση για μελλοντική αυτοδιάθεση χωρίς ακριβή χρονικό προσδιορισμό. Ο στόχος αυτός φάνηκε προς στιγμήν ότι ήταν εφικτός, ως κατάληξη των διαπραγματεύσεων που είχαν αρχίσει τον Οκτώβριο του 1955 μεταξύ του αρχιεπισκόπου Μακαρίου και του νέου Βρετανού κυβερνήτη της Κύπρου στρατάρχη Σερ Τζων Χάρντινγκ. Όταν όμως, αμέσως μετά τις εκλογές, έφθασε η στιγμή της οριστικής συμφωνίας, οι διαπραγματεύσεις οδηγήθηκαν σε ναυάγιο και η κρίση κορυφώθηκε στις 9 Μαρτίου με τη σύλληψη και την εκτόπιση του αρχιεπισκόπου Μακαρίου.

Από τη στιγμή αυτή και μετά, η κυβέρνηση βρέθηκε στο επίκεντρο μιας πραγματικής θύελλας, η οποία κορυφώθηκε στις αρχές Μαΐου, όταν οι Άγγλοι ανακοίνωσαν ότι πρόκειται να προχωρήσουν σε θανατικές εκτελέσεις, με απαγχονισμό δύο αγωνιστών της ΕΟΚΑ, του Μιχ. Καραολή και του Ανδ. Δημητρίου. Στις 9 Μαΐου

ΗΓΕΤΙΚΑ ΣΤΕΛΕΧΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ,

το Φεβρουάριο του 1956 σε προεκλογική εκδήλωση. Στις εκλογές εκείνες τα κόμματα του Κέντρου συγκρότησαν, με το Λαϊκό Κόμμα και την ΕΔΑ, τη Δημοκρατική Ένωση απέναντι στην ΕΡΕ του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

Στη φωτογραφία, οι Στέλιος Αλαμανής, Γιώργος Καρτάλης, Σοφοκλής Βενιζέλος, Γιώργος Μπουρδάρης (στην πρώτη σειρά) και Μ. Γαλέος, Δημήτριος Στρατής, Κωνσταντίνος Μαρής (στη δεύτερη σειρά).

Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων.

Από το λεύκωμα του Μιχ. Κασιόγερ, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β', 1946-2000*, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 182.

**ΕΚΛΟΓΕΣ
11ης Μαΐου 1958**

ΕΓΚΥΡΑ 3.847.785

ΕΔΡΕΣ 300

% Ψήφων (Έδρες)

ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΠΑΥΛΟΣ

(1901-1964).

Στο θρόνο από το 1947 έως το 1964.

Διαδέχθηκε τον αδελφό του Γεώργιο στο θρόνο της Ελλάδας. Μέσα από

περιοδείες του στην ύπαιθρο, τόσο κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου όσο και στη συνέχεια,

προσπάθησε να

διαμορφώσει προσωπική αντίληψη για τα τρέχοντα κοινωνικά προβλήματα.

Η παρεμβατικότητα του θρόνου στις πολιτικές εξελίξεις των δεκαετιών '50 και '60, οφείλεται

μάλλον – σε μεγάλο βαθμό – σε αποφάσεις

της βασίλισσας

Φρειδερίκης, παρά του ίδιου.

Φωτογραφικό αρχείο

ΔΟΛ.

1956, παραμονή της προγραμματισμένης εκτέλεσης, οργανώθηκε τεράστια διαδήλωση στην Αθήνα, με ομιλητή τον αρχιεπίσκοπο Δωρόθεο, η οποία, μετά το τέλος των ομιλιών, κατευθύνθηκε προς τη βρετανική πρεσβεία. Ακολούθησαν εκτεταμένες συγκρούσεις με την αστυνομία, με 4 νεκρούς (3 διαδηλωτές και 1 αστυνομικό) και εκατοντάδες τραυματίες.

Μπροστά στο αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί, η κυβέρνηση (με υπουργό Εξωτερικών, από το Μάιο του 1956, τον Ευ. Αβέρωφ), αναπροσανατόλισε την πολιτική της στο Κυπριακό με άμεσους στόχους την απελευθέρωση του Μακαρίου, την προσπάθεια για ευρύτερη στήριξη στο πλαίσιο του ΟΗΕ και την εξασφάλιση αμερικανικής μεσολάβησης για μια συμβιβαστική λύση. Για το σκοπό αυτό επιδίωξε να ελέγξει, κατά το δυνατόν, τη δράση της ΕΟΚΑ και αναθεώρησε ελαφρώς την ελληνική εξωτερική πολιτική, με χαρακτηριστικότερες εκδηλώσεις την πρώτη (έστω και ανεπίσημη) επίσκεψη Σοβιετικού υπουργού Εξωτερικών στην Ελλάδα (Ιούνιος 1956) και την άρνησή της να υποστηρίξει την αγγλο-γαλλική επέμβαση στο Σουέζ (Οκτώβριος 1956).

Παρ' όλο που η πολιτική αυτή φάνηκε να αποδίδει ορισμένους καρπούς με την πρώτη απόφαση της Γ.Σ. του ΟΗΕ για το Κυπριακό (Φεβρουάριος 1957) και την απελευθέρωση λίγο αργότερα του Μακαρίου, η αμφισβήτηση της κυβέρνησης Καραμανλή και οι προσπάθειες για σχηματισμό μιας κυβέρνησης ευρύτερης συνεργασίας υπήρξαν εντονότερες σε όλη τη διάρκεια του 1957. Η κρίση που υπέβασκε κορυφώθηκε στις αρχές του 1958 και εκδηλώθηκε στις 27 Φεβρουαρίου, με αφορμή το νέο εκλογικό νόμο «ενισχυμένης αναλογικής», τον οποίο εισηγήθηκε ο πρωθυπουργός σε συμφωνία με το συναρχηγό του Κ.Φ. Γεώργιο Παπανδρέου. Με το προτεινόμενο εκλογικό σύ-

στημα διαφώνησε, κατά τη συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου, ο Γ. Ράλλης, ο οποίος παραιτήθηκε και αποχώρησε από την ΕΡΕ, υποστηρίζοντας ότι το νέο σύστημα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία μετώπου με άξονα την ΕΔΑ, ικανού να αναδειχθεί σε αξιωματική αντιπολίτευση. Μαζί με τον Γ. Ράλλη παραιτήθηκε επίσης ο υπουργός Εμπορίου Π. Παπαληγούρας και τους δύο υπουργούς ακολούθησαν 13 ακόμη βουλευτές, γεγονός που αφαιρούσε από την ΕΡΕ την κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

Για την αντιμετώπιση της πολιτικής κρίσης και με κύριο στόχο την εκκαθάριση της κατάστασης στο εσωτερικό της παράταξής του, ο Κ. Καραμανλής, υποβάλλοντας την παραίτηση της κυβέρνησής του, ζήτησε την άμεση διάλυση της Βουλής και τη διενέργεια εκλογών. Την ίδια άποψη υποστήριξε και ο Γ. Παπανδρέου, τորπιλίζοντας με αυτό τον τρόπο τις επιδιώξεις του συναρχηγού του Κ.Φ. Σοφ. Βενιζέλου, ο οποίος ήταν από τους υποκινητές της κυβερνητικής κρίσης και στόχευε στη δημιουργία άλλου κυβερνητικού σχήματος από την υπάρχουσα Βουλή. Ο βασιλιάς Παύλος, αποδεχόμενος τις εισηγήσεις του Κ. Καραμανλή και του Γ. Παπανδρέου, προχώρησε στις 5 Μαρτίου στο σχηματισμό εξωκοινοβουλευτικής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Κ. Γεωργακόπουλο (πρόεδρο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού). Στη μεταβατική αυτή κυβέρνηση ανέθεσε να διεξαγάγει τις νέες εκλογές, οι οποίες προσδιορίστηκαν για τις 11 Μαΐου 1958, αφού όμως εξασφάλιζε προηγουμένως την εμπιστοσύνη της Βουλής και ψήφιζε τον εκλογικό νόμο στον οποίο είχαν ήδη συμφωνήσει η ΕΡΕ και το Κ.Φ.

Το νέο εκλογικό σύστημα που καθιερώθηκε με το ν.3822/1958 αποτέλεσε το πρότυπο για όλα τα μεταγενέστερα συστήματα (της ψευδεπίγραφου ονομαζόμενης) «ενισχυμένης αναλογικής», που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα και είχε ως κύριο στόχο την ενίσχυση της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης του πρώτου κόμματος, ώστε να εξασφαλίζει, σχεδόν πάντα, αυτοδύναμη πλειοψηφία. Η ιδιαιτερότητα όμως του συγκεκριμένου νόμου αφορούσε ειδικότερα τους εξαιρετικά αυστηρούς φραγμούς για τη συμμετοχή ενός κόμματος ή ενός συνασπισμού κομμάτων στη Β' κατανομή (25% για τα αυτοτελή κόμματα, 35% για τους συνασπισμούς δύο κομμάτων και 40% για συνασπισμούς με περισσότερα από δύο κόμματα), οι οποίοι επιδίωκαν να περιορίσουν δραστικά την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της ΕΔΑ και να αποτρέψουν ενδεχόμενη συνεργασία της με το Κόμμα Προοδευτικών (Κ.Π.) και με τα μικρά κεντρώα κόμματα.

Οι διαπραγματεύσεις της ΕΔΑ και των μικρών κομμάτων για ενδεχόμενη εκλογική σύμπραξη – την οποία επιδίωκε να αποτρέψει ο νέος εκλογικός νόμος – αποτελούσαν αναμφίβολα το κεντρικό πολιτικό θέμα κατά την περίοδο που προηγήθηκε των εκλογών.

Το αποτέλεσμα των εκλογών εξασφάλισε στην ΕΡΕ άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (41,2% των ψήφων και 171 έδρες), τερματίζοντας οποιαδήποτε αμφισβήτηση μπορούσε να υπάρχει ως προς την ηγεμόνευση του δεξιού χώρου. Ταυτόχρονα, επιβεβαίωσε την εκλογική σταθερότητα του πολιτικού μπλοκ που είχε διαμορφωθεί από το 1952 και μετά, με τον Ε.Σ. και την ΕΡΕ. Η Δεξιά, δηλαδή κυρίως η ΕΡΕ, παρά τη μικρή κάμψη της δύναμής της αναδείχθηκε κυρίαρχη δύναμη του όλου πολιτικού φάσματος, χωρίς μάλιστα να διαφαίνεται κάποια άμεση απειλή αυτής της κυριαρχίας.

Η μεγάλη «έκπληξη» των εκλογών του 1958 ήταν η εντυπωσιακή άνοδος της ΕΔΑ

Η μεγάλη «έκπληξη» των εκλογών δεν ήταν όμως η, αναμενόμενη άλλωστε, νίκη της ΕΡΕ αλλά η εντυπωσιακή άνοδος της ΕΔΑ υπό την προεδρία του Γιάννη Πασαλίδη (24,4% και 79 έδρες), η οποία αναδείχθηκε αξιωματική αντιπολίτευση, παρ'όλο που είχε αποτραπεί η σύμπραξή της με τα μικρά κόμματα του Κέντρου. Γεγονός που περιόρισε το Κ.Φ. στην τρίτη θέση (20,7% και 36 έδρες) και, κυρίως, έτεινε να ανατρέψει τις έως τότε πολιτικές ισορροπίες και να δημιουργήσει ένα διπολικό σύστημα κομμάτων, με πόλους την ΕΡΕ και την ΕΔΑ. Όπως παρατηρούσε ο Σοφ. Βενιζέλος σε επιστολή του προς το βασιλιά Παύλο δύο μήνες μετά τις εκλογές, «εις ουδεμίαν στιγμίν προεβλέψαμε την ΕΔΑ ως δεύτερον κόμμα και η ευθύνη βαρύνει όλους μας».

Η εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ δεν αποτέλεσε πάντως κεραυνό εν αιθρία, αφού, σε μεγάλο βαθμό, απλώς αντανάκλασε την εκ νέου συσπείρωση μιας μεγάλης μερίδας του εαμικού κινήματος, όπως προκύπτει από την ομοιότητα του εκλογικού της χάρτη με το χάρτη της «πολιτικής αποχής» του 1946. Εξάλλου, η ισχυροποίηση της ΕΔΑ είχε διαφανεί ήδη από τις εκλογές του 1956 ενώ η κρίση του κεντρώου χώρου της επέτρεψε να εξασφαλίσει αρκετές συνεργασίες με στελέχη της Κεντροαριστεράς (Ηλ. Τσιριμώκος κ.ά.), γεγονός που προσέδωσε στους εκλογικούς συνδυασμούς της ένα μεγαλύτερο πολιτικό εύρος. Επιπλέον, η ελκτικότητα της ΕΔΑ είχε αυξηθεί λόγω των αντιδράσεων που προκαλούσε η αρνητική το-

ποθέτηση των δυτικών δυνάμεων στο Κυπριακό ενώ προς την ίδια κατεύθυνση λειτουργούσε και η αλλαγή ηγεσίας και πολιτικής που σημειώθηκε στο ΚΚΕ το Μάρτιο του 1956 (καθαίρεση του Ν. Ζαχαριάδη στην 6η Ολομέλεια της Κ.Ε.), ως άμεση προέκταση των αλλαγών που επέφερε το 20ό Συνέδριο του Κ.Κ. της Σοβιετικής Ένωσης.

Ευρωπαϊκός προσανατολισμός και αυταρχική διακυβέρνηση

Μετά τη νέα εκλογική επιτυχία της ΕΡΕ, η κυβέρνηση Καραμανλή επιδίωξε και πέτυχε, σε σύντομο χρονικό διάστημα, τη συμβιβαστική διευθέτηση του Κυπριακού, με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου (Φεβρουάριος 1959), οι οποίες προέβλεπαν τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους, με ισχυρά προνόμια για την τουρκοκυπριακή κοινότητα και ταυτόχρονο αποκλεισμό της Ένωσης και της Διχοτόμησης.

Η δεύτερη βασική επιλογή της κυβέρνησης Καραμανλής, που διαμορφώθηκε και υλοποιήθηκε την τριετία 1958 – 1961, ήταν η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), η οποία ολοκληρώθηκε με την επίσημη υπογραφή της σχετικής συμφωνίας στην Αθήνα, στις 9 Ιουλίου 1961. Η επιλογή της σύνδεσης με την ΕΟΚ αντανάκλασε την ταχύρυθμη αναπτυξιακή δυναμική που είχε αποκτήσει η ελληνική οικονομία, ιδιαίτερα το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '50.

Οι κοινωνικές και οικονομικές αυτές εξελίξεις – η «μεταμόρφωση της Ελλάδας» – ήταν όμως δύσκολο να βρουν πολιτική έκφραση και διέξοδο στο πλαίσιο ενός συστήματος που παρέμενε δέσμιο των παγιωμένων διαιρέσεων του Εμφυλίου και μιας αυταρχικής θεσμικής οργάν-

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑ

για τη σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ αναχωρεί για τις Βρυξέλες, το 1960. Διακρίνονται οι Γ. Φιλιππόπουλος, Ι. Πεσμαζόγλου, πρόεδρος της αντιπροσωπείας, Δ. Μπίμπας, Νικόλαος Γαζής και Νίκος Κυριαζίδης. Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων. Από το λεύκωμα του Μιχ. Κατσιγέρα, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β', 1946-2000*, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 211.

ΕΚΛΟΓΕΣ
29ης Οκτωβρίου 1961

ΕΓΚΥΡΑ 4.620.753

ΕΔΡΕΣ 300

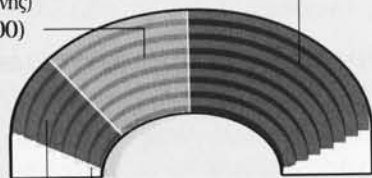
% Ψήφων (Έδρες)

Ε.Κ. - Κ.Π.
(Γ. Παπανδρέου,
Σπ. Μαρκεζίνης)
33,65 (100)

EPE (Κ. Καραμανλής)
50,81 (176)

ΠΑΜΕ (Ι. Πασαλίδης)
14,62 (24)

Διάφοροι
0,92 (-)

ωσης της πολιτείας. Οι βασικές επιλογές στα ζητήματα εσωτερικής πολιτικής κατά την περίοδο 1958 - 1961 επικρατήθηκαν από την «πόλωση» μεταξύ της ΕΡΕ και της ΕΔΑ, η οποία είχε προκύψει ως προέκταση του αποτελέσματος των εκλογών της 11ης Μαΐου. Αυτή η δύναμη αναπαραγωγή των εμφυλιοπολεμικών διαιρέσεων αποτυπώθηκε, αμέσως μετά τις εκλογές, με ένταση των αστυνομικών διώξεων εναντίον της ΕΔΑ, επανενεργοποίηση των διοικητικών εκτοπίσεων ενώ κορυφώθηκε συμβολικά με τη σύλληψη και καταδίκη (με βάση το νόμο περί κατασκοπίας) του Μανώλη Γλέζου, γραμματέα του κόμματος και διευθυντή της *Αυγής*.

Η διολίσθηση προς όλο και αυταρχικότερες μορφές διακυβέρνησης προσέλαβε σύντομα πρωτόγνωρες διαστάσεις, σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο, και εκφράστηκε με την άσκηση εκτεταμένης προεκλογικής βίας, ιδιαίτερα στην επαρχία, στις δημοτικές εκλογές που πραγματοποιήθηκαν στις 5 Απριλίου 1959. Οι διώξεις εναντίον της Αριστεράς απέκτησαν μάλιστα και θεσμική έκφραση, τον Ιούλιο του 1959, με την ίδρυση ενός συντονιστικού οργάνου, που ονομάστηκε Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφαλείας (ΓΔΕΑ) ενώ παράλληλα ενισχύθηκαν συστηματικά διάφορες παρακρατικές οργανώσεις και γενικεύθηκε η πρακτική των αντισυγκεντρώσεων, η οποία θα οδηγήσει λίγα χρόνια αργότερα στη δολοφονία του Γρ. Λαμπράκη.

Η διχαστική επιστροφή στο παρελθόν διαμόρφωνε έτσι τους όρους για μια σύγκρουση ανάμεσα σε «δύο κόσμους» περιορίζοντας δραστικά το χώρο του Κέντρου, οι πολυδιασπασμένες δυνάμεις του οποίου αδυνατούσαν να διαμορφώσουν μια πειστική εναλλακτική πολιτική πρόταση. Το γεγονός αυτό άφηνε ελεύθερο το πεδίο στην ΕΔΑ για να συγκροτήσει τη δική της ευρύτερη συμμαχία, την οποία προ-

σπάθησε να υλοποιήσει με δημιουργία δορυφορικών κομμάτων και κινήσεων. Η επιλογή αυτή συμβάδιζε, εξάλλου, με τον επιταχυνόμενο μετασχηματισμό της ίδιας της ΕΔΑ σε νόμιμη έκφραση του ΚΚΕ, διαδικασία που είχε δρομολογηθεί από τις αρχές του 1958 (8η Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ) και ενισχύθηκε ιδιαίτερα μετά το Α' Συνέδριο της ΕΔΑ (28.11 έως 2.12.1959). Η «κομμουνιστικοποίηση» της ΕΔΑ απέκτησε μάλιστα σαφέστερη μορφή με την εκλογή 25 ηγετικών στελεχών της ως (τακτικών ή αναπληρωματικών) μελών της Κ.Ε. του ΚΚΕ στο 8ο Συνέδριό του (Ρουμανία, καλοκαίρι 1961), στο οποίο συμμετείχαν μυστικά 7 βουλευτές της ΕΔΑ και ορισμένα ακόμη στελέχη της.

Η προοπτική, επομένως, μιας νέας εκλογικής αναμέτρησης, η οποία θα έπαιρνε τη μορφή μετωπικής σύγκρουσης μεταξύ «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρόνων», αποτελούσε, με τα δεδομένα της εποχής, την κυρίαρχη άποψη, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 1961. Σε αυτή την προοπτική εντασσόταν και η πρόταση που παρουσίασε η κυβέρνηση, το Μάρτιο του 1961, για την υιοθέτηση ενός συστήματος «συγγενών κομμάτων», το οποίο θα λειτουργούσε ως πλειοψηφικό έναντι της ΕΔΑ και ως αναλογική μεταξύ των «εθνικών κομμάτων». Τα κόμματα του Κέντρου προτίμησαν όμως τελικά να υποστηρίξουν ένα «αντιπολιτικό» σύστημα, που θα εξασφάλιζε την εκπροσώπησή τους και ταυτόχρονα θα εξασθενίσει τις τάσεις για συνεργασία με την ΕΔΑ. Τις απόψεις αυτές των κεντρικών κομμάτων αποδέχθηκε τελικά η κυβέρνηση προτείνοντας ορισμένες τροποποιήσεις του εκλογικού νόμου, οι οποίες ενίσχυαν σημαντικά τον αναλογικό και, κατά συνέπεια, τον «αντιπολιτικό» χαρακτήρα του.

Με την ολοκλήρωση της ψήφισης του εκλογικού νόμου (23.6.1961), άρχισαν να πυκνώνουν οι φήμες για επίσημη των εκλογών και διεξαγωγή τους το φθινόπωρο του 1961 ενώ, παράλληλα, δημοσιεύονται οι πρώτες πληροφορίες για «καχεξία» στις σχέσεις Καραμανλή και Ανακτόρων (*Ελευθερία*, 18.6.1961). Οι πληροφορίες αυτές επιβεβαιώνονται σήμερα και από τις αφηγήσεις του Κ. Καραμανλή, που περιέχονται στο δημοσιευμένο Αρχείο του: «Αι σχέσεις μου με τον βασιλέα ήσαν αγαθαί μέχρι της παραιτήσεώς μου (...). Δεν δύναται όμως να λησθεί το ίδιον δια την βασιλείαν και τον διάδοχον, των οποίων αι εχθρικά διαθέσεις ήρχισαν να εκδηλούνται περίπου από το 1961, όπως προκύπτει από πολλά και χαρακτηριστικά περιστατικά».

Η επίσημη ανακοίνωση για την προκήρυξη των εκλογών καθυστέρησε, πάντως, αρκετά, επειδή, προφανώς, ήταν συναρτημένη με την πορεία των διαπραγματεύσεων για την ε-

νοποίηση των κομμάτων του Κέντρου. Τελικά, στις 12 Σεπτεμβρίου ανακοινώθηκε επίσημα η επίτευξη των εκλογών και μία εβδομάδα αργότερα (19.9.1961) καθορίστηκε και η συγκεκριμένη ημερομηνία διεξαγωγής τους για τις 29 Οκτωβρίου 1961. Την επομένη, η κυβέρνηση Καραμανλή παραχώρησε τη θέση της σε «υπηρεσιακή» με πρωθυπουργό το στρατηγό Κ. Δόβα, αρχηγό του στρατιωτικού οίκου του βασιλιά και υπουργό Εθνικής Αμύνης τον πτέραρχο Χ. Ποταμιάνο. Η διεξαγωγή των εκλογών από υπηρεσιακή κυβέρνηση παρουσιάστηκε από την ΕΡΕ ως σημαντική παραχώρηση και μάλιστα φαίνεται ότι αποτέλεσε σημείο τριβής στις ήδη προβληματικές σχέσεις Καραμανλή και Ανακτόρων. Οι τριβές αφορούσαν κυρίως την υποβόσκουσα διάσταση για τον έλεγχο του στρατεύματος, την οποία αντανάκλασε η παρουσία του Χ. Ποταμιάνου, που ο Καραμανλής θεωρούσε ως προσωπικό του εχθρό, ήδη από την εποχή της κρίσης στην ΕΡΕ, το Μάρτιο του 1958.

Την ημέρα που καθορίστηκε η ημερομηνία διεξαγωγής των εκλογών διαμορφώθηκε επίσης οριστικά και το πολιτικό τους πλαίσιο, όταν, σχεδόν ταυτόχρονα, ανακοινώθηκε η ενοποίηση των κεντρικών κομμάτων και ο σχηματισμός της Ενώσεως Κέντρου (Ε.Κ.). Στην Ε.Κ. συνασπίστηκε το σύνολο σχεδόν των πολιτικών δυνάμεων που ετοποθετείτο μεταξύ ΕΡΕ και ΕΔΑ, και οι οποίες μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν κατακερματισμένες σε 8 κόμματα και ομάδες. Η Ε.Κ. πήρε τυπικά τη μορφή ενιαίου κόμματος, με πρόεδρο τον Γ. Παπανδρέου και δμελή Διοικούσα Επιτροπή, στην οποία συμμετείχε ένας εκπρόσωπος από κάθε κόμμα (Γ. Παπανδρέου, Στ. Κωστόπουλος ως εκπρόσωπος του Κ.Φ., Γ. Νόβας από τη Νέα Πολιτική Κίνηση, Αλ. Μπαλτατζής από το Κόμμα Αγροτών - Εργαζόμενων, Σάββας Παπαπολίτης από την ΕΠΕΚ, Στ. Στεφανόπουλος από το Λαϊκό Κοινωνικό Κόμμα, Πausανίας Κατσώτας από το Προοδευτικό Εργατοτεχνικό Κόμμα και Ηλ. Τσιριμώκος από τη Δημοκρατική Ένωση). Η ίδρυση της Ε.Κ. μετέβαλε ριζικά τα έως τότε πολιτικά δεδομένα, δημιουργώντας τις συνθήκες για περιορισμό της ΕΔΑ στην τρίτη θέση - ενδεχόμενο που φαινόταν αρκετά πιθανό με τεκμήριο τα αποτελέσματα του 1958. Άμεση επιδίωξη της Ε.Κ. ήταν να περιορίσει την ΕΔΑ σε ποσοστό μικρότερο του 20%, για να παύσει να αποτελεί «ρυθμιστικό παράγοντα», οπότε «τα δύο εθνικόφρονα κόμματα θα παλαίουν εντός των πλαισίων της δημοκρατίας» (Γ. Παπανδρέου).

Ένα άλλο στοιχείο επρόκειτο όμως να ανατρέψει ριζικά το πολιτικό αυτό πλαίσιο και να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην εξέ-

λιξη της ελληνικής πολιτικής ζωής: η εφαρμογή από τον κρατικό μηχανισμό στις διάφορες εκφάνσεις του (ορισμένες από τις οποίες συνθίζεται να αποκαλούνται παρακρατικές) ενός οργανωμένου σχεδίου, - με την επωνυμία «Περικλής» και στόχο την άσκηση συστηματικής βίας για τη μείωση της επιρροής της ΕΔΑ

Με στόχο την αλλοίωση του εκλογικού αποτελέσματος οργανώθηκε το σχέδιο «Περικλής»

και τη συνακόλουθη αλλοίωση του εκλογικού αποτελέσματος. Το κείμενο του σχεδίου «Περικλής» αποκαλύφθηκε από τον Γ. Παπανδρέου, όταν ήταν πρωθυπουργός, σε ομιλία του στη Βουλή, στις 23 Φεβρουαρίου 1965. Σύμφωνα με αυτό, η «άσκηση Περικλής» εμφανιζόταν ως άσκηση ψυχολογικού πολέμου, στην οποία οι «Κυανοί» είχαν να αντιμετωπίσουν τους «Κιτρίνους». Εν όψει όμως της συγκεκριμένης συγκυρίας, ο στόχος αυτός εξειδικεύονταν ως εξής: «Ενδεικνυόμενα μέτρα, ώστε ο κομμουνισμός εις το εγγύς μέλλον να υποστεί κάμψιν και το ποσοστόν του να κατέλθη εις επίπεδα κάτω του 20%».

Το σχέδιο «Περικλής» είχε επεξεργαστεί και είχε εγκρίνει, πριν από την αναγγελία των εκλογών, η Δευτεροβάθμια Επιτροπή Πληροφοριών και Διαφωτίσεως, στην οποία συμμετείχαν ο Α/ΓΕΕΘΑ, ο Α/ΓΕΣ, οι αρχηγοί των Σωμάτων Ασφαλείας, οι διοικητές της ΚΥΠ και της ΓΔΕΑ καθώς και εκπρόσωποι της Υπηρεσίας Πληροφοριών του Υπουργείου Προεδρίας. Το συγκεκριμένο σχέδιο αποτελούσε την κατάληξη πληθώρας παλαιότερων παρόμοιων σχεδίων,

ΟΡΚΩΜΟΣΙΑ ΒΟΥΛΕΥΤΩΝ ΤΗΣ ΕΔΑ,

1958. Διακρίνονται στην πρώτη σειρά, οι Ηλίας Τσιριμώκος, Γιάννης Πασαλίδης, Ηλίας Ηλιού. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

**ΠΑΡΑΤΑΞΗ ΜΟΝΑΔΟΣ ΤΩΝ
ΤΑΓΜΑΤΩΝ ΕΘΝΙΚΗΣ
ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ,**

τα οποία συγκροτούνταν από εθνικόφρονες πολίτες υπό στρατιωτική ηγεσία και συχνά έδρασαν, σε συνεργασία με τη χωροφυλακή, ως παραστρατιωτικά τμήματα, με σκοπό τον πολιτικό έλεγχο της υπαίθρου χώρας. Αθήνα, Πολεμικό Μουσείο.

Από το λεύκωμα του Μιχ. Κασιγέρα, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες, τ. Β', 1946-2000*, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 112.

ένα εκ των οποίων αποκάλυψε μάλιστα η *Αυγή* ενάμιση μήνα πριν από τις εκλογές (16.9.1961), χωρίς να υπάρξει καμία ουσιαστική διάψευση.

Την εφαρμογή του σχεδίου «Περικλής» και κυρίως τη σύνδεσή του με τις εκλογές του 1961 έχουν αρνηθεί κατηγορηματικά και κατ' επανάληψη οι στενοί συνεργάτες του Κ. Καραμανλή, θεωρώντας μάλιστα τις σχετικές καταγγελίες ως ένα από τα «μεγαλύτερα ιστορικά ψεύδη της εποχής μας». Η άποψη αυτή δεν αμφισβητεί πάντως τη βία εναντίον της Αριστεράς αλλά επικεντρώνει την επιχειρηματολογία της αφ' ενός στο απαλλακτικό βούλευμα που εκδόθηκε το 1966 και αφ' ετέρου στο γεγονός ότι δεν έχει τεκμηριωθεί η επιχειρησιακή εφαρμογή του σχεδίου (με έκδοση συγκεκριμένων διαταγών). Άλλωστε, και ο Κ. Καραμανλής σε μεταγενέστερα σημειώματά του αναφέρει ότι ορισμένοι ανακτορικοί και στρατιωτικοί κύκλοι «κατά τας εκλογάς του 1961 εσκέφθησαν εν αγνοία μου και κατά τρόπον επιπόλαιο, να αναπτύξουν πέραν του δέοντος τας συνήθεις αντικομμουνιστικής τους δραστηριότητας».

Τα οργανωμένα επεισόδια βίας εναντίον των υποψηφίων και των οπαδών της ΕΔΑ άρχισαν, με την προκήρυξη των εκλογών, να προσλαμβάνουν τεράστια έκταση ενώ ταυτόχρονα επεκτάθηκαν και σε οπαδούς και υποψηφίους της αριστεράς του Κέντρου. Αποδεικνυόταν έτσι ότι η Ε.Κ. δεν μπορούσε να λειτουργήσει ως «εναλλακτικό εθνικόφρον κόμμα» ενταγμένο στο πλαίσιο που προδιέγραψε το σχέδιο «Περικλής». Η εφαρμογή του συγκεκριμένου σχεδίου, όπως προκύπτει καθαρά και από την όλη

δομή και συλλογιστική του, αφορούσε την περίπτωση μίας «πολιτικής» αναμέτρησης μεταξύ «εθνικοφρόνων» (κυανών) και «μη εθνικοφρόνων» (κιτρίνων), όπως π.χ. θα συνέβαιναν αν είχε εφαρμοστεί ένα σύστημα «συγγενών κομμάτων». Η δημιουργία όμως της Ε.Κ. ανέτρεπε ριζικά το πολιτικό πλαίσιο εφαρμογής του σχεδίου «Περικλής». Όρος απαραίτητος για την επιτυχία της Ε.Κ., βραχυπρόθεσμα και μα-

**Απαραίτητος
όρος για την
επιτυχία της
Ε.Κ. ήταν η
ενσωμάτωση
δυνάμει
ψηφοφόρων
της ΕΔΑ**

κροπρόθεσμα, ήταν ακριβώς να κατορθώσει να ενσωματώσει – άρα μέχρι κάποιο βαθμό και να εκφράσει – ένα τμήμα από τους δυνάμει ψηφοφόρους της ΕΔΑ, ένα τμήμα δηλαδή «μη εθνικοφρόνων» ψηφοφόρων, που αποτελούσαν, εξ ορισμού, στόχο της ασκούμενης με το σχέδιο

«Περικλής» βίας. Η αναντιστοιχία αυτή δεν έγινε όμως αμέσως αντιληπτή, ούτε από την κυβέρνηση ούτε από τους ηγέτες του Κέντρου, ορισμένοι από τους οποίους πίστεψαν αρχικά πως θα μπορούσαν και οι ίδιοι, ή κυρίως οι ίδιοι, να επωφεληθούν από την ασκούμενη εναντίον της Αριστεράς βία.

Έτσι, η Ε.Κ., δεν οδηγήθηκε στη ρητή καταγγελία των πράξεων βίας, παρά μόνο με σημαντική καθυστέρηση στα μέσα Οκτωβρίου, καλώντας μάλιστα τους οπαδούς της σε «άμεσον νόμιμον άμυναν» με επίκληση του άρθρου 114 του Συντάγματος.

Οι καταγγελίες για τις συνθήκες διεξαγωγής των εκλογών προσέλαβαν εντονότερη μορφή, ως αντίδραση προς το αποτέλεσμα τους, το οποίο ο Γ. Παπανδρέου χαρακτήρισε «προϊόν βίας και νοθείας» ενώ παράλληλα ο Σοφ. Βενιζέλος δήλωνε ότι «δι' μιάς η Βουλή της 29ης Οκτωβρίου θα είναι πάντοτε νόθος και η πλειοψηφία και η κυβέρνηση της ΕΡΕ παράνομοι». Το σχέδιο «Περικλής», αντί να συμβάλει στο διαχωρισμό των «εθνικοφρόνων» από τους «μη εθνικόφρονες» και στη συλλογική καταπίεση των δευτέρων από τους πρώτους, ενέτεινε και ανέδειξε μία άλλη διαιρετική τομή, εκείνη που διαχώριζε τις δεξιές από τις αντιδεξιές δυνάμεις. Αποτέλεσε έτσι το καταλυτικό στοιχείο για τις πολιτικές εξελίξεις που επακολούθησαν.

Το αποτέλεσμα των εκλογών προσέφερε στην ΕΡΕ απόλυτη πλειοψηφία όχι μόνο στη Βουλή (176 έδρες) αλλά και στο εκλογικό σώμα (50,8%) και θα μπορούσε επομένως να θεωρηθεί ως πραγματικός θρίαμβος: ήταν η πρώτη φορά μετά το 1928 που ένας εκλογικός σχηματισμός υπερέβαινε το φράγμα του 50% σε μη μονόπλευρες εκλογές, δηλαδή σε εκλογές που συμμετείχαν όλες οι πολιτικές παρατάξεις. Το κεντρικό όμως ζήτημα την επομένη των εκλογών δεν ήταν ο φαινομενικός θρίαμβος της ΕΡΕ αλλά ο βαθμός εγκυρότητας ή στρέβλωσης των ίδιων των αποτελεσμάτων. Κορυφαίο και κραυγαλέο παράδειγμα η ψηφοφορία των στρατιωτικών και δημοσίων υπαλλήλων, όπου η ΕΡΕ συγκέντρωσε το 78,9% των ψήφων (έναντι 18,1% για την Ε.Κ.), γεγονός που της προσέ-

φερε 7 επιπλέον έδρες, αυξάνοντας τη συνολική της δύναμη από 49,6% σε 50,8%.

Οι κατηγορίες για «νοθεία» πήραν ευρύτατη δημοσιότητα και αποτέλεσαν το κεντρικό επιχείρημα για την απόδειξη της διαβλητότητας των εκλογικών αποτελεσμάτων. Οι καταγγελίες δεν αφορούσαν όμως, παρά μόνο σε περιορισμένο βαθμό, φαινόμενα διπλοψηφίας αλλά αναφέρονταν κυρίως στη μαζική και μονόπλευρη (υπέρ της ΕΡΕ) καταστρατήγηση μίας ειδικής διάταξης του εκλογικού νόμου, η οποία απαγόρευε τη μετεγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους όσων δεν ήταν μόνιμα εγκατεστημένοι στις εκλογικές περιφέρειες πριν από την 1.1.1948. Η καταστρατήγηση αυτή πήρε μαζικότητα έκταση και συνδυάστηκε επίσης με παράλληλη κινητοποίηση του στρατού και των Σωμάτων Ασφαλείας, ώστε όλοι οι άνδρες τους να αποκτήσουν εκλογικά βιβλιάρια – γεγονός που οδήγησε στο φαιδρό αποτέλεσμα 218 κωροφύλακες να δηλώνουν ως μόνιμη κατοικία τους ένα διώροφο σπίτι.

Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία καταγγελιών αφορούσε τη «βία» που ασκήθηκε κυρίως στην επαρχία και η οποία αποτυπώθηκε στα αποτελέσματα των εκλογών με μία απευθείας μετατόπιση ψήφων από την ΕΔΑ προς την ΕΡΕ. Η αναλυτική εκτίμηση για την αριθμητική έκταση που πήραν οι μετατοπίσεις αυτές, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αφορούσαν τουλάχιστον ένα 3% του συνολικού εκλογικού σώματος (δηλαδή περίπου 150.000 εκλογείς), γεγονός που αφήνει επομένως αναπάντητο το βασικό ερώτημα που προβάλλει σχετικά με τις εκλογές της

ΚΗΔΕΙΑ ΓΡΗΓΟΡΗ ΛΑΜΠΡΑΚΗ,

Μάιος 1963. Οι συνθήκες θανάτου του βουλευτή της ΕΔΑ ευαισθητοποίησαν και κινητοποίησαν χιλιάδες νέους και νέες, τόσο της Αριστεράς όσο και του Κέντρου. Η κηδεία στάθηκε αφορμή κοινής συμπίεσης των νεολαίων στο επίπεδο της πολιτικής διαμαρτυρίας. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

29ης Οκτωβρίου 1961. Αν δηλαδή η ΕΡΕ θα εξασφάλιζε, έτσι κι αλλιώς, άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία – όπως υποστήριξε εκ των υστέρων ο Κ. Καραμανλής, σημειώνοντας ότι «η υπεροχή της ΕΡΕ (...) ήταν τόσο μεγάλη ώστε να μην είναι λογικώς δυνατόν να αποδοθεί εις καλπονοθεύσεις» – ή αν αντίθετα η κοινοβουλευτική της αυτοδυναμία, η οποία και συνιστούσε το πραγματικό διακύβευμα των εκλογών, υπήρξε άμεση απόρροια της τεχνητής διόγκωσης της εκλογικής της δύναμης.

Η έντονη και τεκμηριωμένη αμφισβήτηση του αποτελέσματος των εκλογών του 1961 από την Ε.Κ. και την ΕΔΑ δεν περιορίστηκε σε στιγμιαία και παροδική καταγγελία αλλά αποτέλεσε το μόνιμο στοιχείο μίας συνολικής αντιπολιτευτικής στρατηγικής – του «ανένδοτου αγώνα», όπως επιγραμματικά τον ονόμασε ο Γ. Παπανδρέου – και είχε στόχο της τη διαρκή αμφισβήτηση της κυβερνητικής νομιμότητας. Η επιτυχία που συνάντησε ο «ανένδοτος αγώνας», η ευρύτατη δηλαδή συναίνεση και συμμετοχή που εξασφάλισε από τη λαϊκή βάση του Κέντρου και της Αριστεράς, έτεινε να διευρύνει και να παγιώσει το χάσμα μεταξύ Δεξιάς και αντιδεξιών δυνάμεων. Είναι χαρακτηριστική στο σημείο αυτό η δήλωση του Σοφ. Βενιζέλου στις 20 Ιανουαρίου 1962: «δεν δεχόμεθα, υπό τας συνθήκας τας οποίας δημιουργήσατε, να είμεθα συνάδελφοι εν εθνικοφροσύνη μαζί σας».

Η σταδιακή μετατροπή του «ανένδοτου α-

γώνα» από κοινοβουλευτική μάχη σε ευρύτερη αντιπαράθεση, με οργάνωση ανοικτών συγκεντρώσεων στις κυριότερες πόλεις της χώρας, άρχισε να μεταβάλλει το πολιτικό κλίμα, διευκόλυνε την ουσιαστική ενοποίηση του κεντρώου χώρου και κυρίως προσέφερε διέξοδο στη συμπιεσμένη κοινωνική δυσαρέσκεια. Η Ε.Κ. άρχισε έτσι να μετασχηματίζεται από μια

Η αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος μετετράπη σε λανθάνουσα πολιτική κρίση

χαλαρή και ετερόκλητη συμμαχία των «εκτός νυμφώνος» σε εκφραστή (έστω και δυνητικά), των νέων κοινωνικών στρωμάτων που είχαν διαμορφωθεί κατά την προηγούμενη δεκαετία της ανοικοδόμησης και του «οικονομικού θαύματος», και επιζητούσαν πλέον να αποκτήσουν και την πολι-

τική τους νομιμοποίηση. Σημαντικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση διαδραμάτισε αφ' ενός η δυναμική εκδήλωση του φοιτητικού κινήματος, που γρήγορα μετασχηματίστηκε σε πανεθνική κινητοποίηση με στόχο να δοθεί το 15% του προϋπολογισμού για την παιδεία, και αφ' ετέρου η ανασυγκρότηση και μαζικοποίηση του συνδικαλιστικού και του απεργιακού κινήματος.

Η πολιτική αντιπαράθεση, που είχε ως αφετηρία την αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος έτεινε, έτσι, να μετατραπεί σε λανθάνουσα πολιτική κρίση, οξύνοντας τις ήδη υπάρχουσες τριβές μεταξύ Καραμανλή και Ανακτόρων. Η διάσταση αυτή δεν δημοσιοποιήθηκε αμέσως, αποτυπώθηκε όμως με σαφήνεια σε δύο εναλλακτικές και αντιφατικές διαδικασίες που δρομολογήθηκαν το πρώτο δίμηνο του 1963 χωρίς πάντως καμία τελικά να τελεσφορήσει. Η πρώτη εκδηλώθηκε με την κυβερνητική πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος («βαθεία τομή»), με στόχο την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας (γεγονός που συνιστούσε έμμεση αιχμή εναντίον του θρόνου), ενώ η δεύτερη (την οποία προωθούσε ο Σοφ. Βενιζέλος) αποσκοπούσε στη συνεννόηση μεταξύ των δύο μεγάλων κομμάτων με ενδεχόμενο παραμερισμό των ηγετών τους.

Το γεγονός όμως που αποτέλεσε τελικά τον καταλύτη για την ανοικτή εκδήλωση της πολιτικής κρίσης ήταν η δολοφονία του συνεργαζόμενου με την ΕΔΑ βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη, στις 22 Μαΐου 1963, στη Θεσσαλονίκη. Η δημοσιογραφική έρευνα και οι ανακρίσεις που ακολούθησαν ανέδειξαν με σαφήνεια το πλέγμα συνεργασίας και συννοχής μεταξύ κρατικών οργάνων και παρακρατικών οργανώσεων ενώ η φυσιογνωμία του Γρ. Λαμπράκη,

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΣΑΔΙΔΗΣ

(Τραπεζούντα, 1886 – Θεσσαλονίκη, 1968).
Γιατρός γυναικολόγος, ποντιακής καταγωγής, που μετείχε στο κόμμα των Μενσεβίκων κατά τη Ρωσική Επανάσταση. Στα μεταπολεμικά χρόνια ηγήθηκε της ΕΔΑ, διατηρώντας πολιτικό προφίλ χαμηλών τόνων, που συνδυάστηκε με την οξεία πολιτική πρακτική. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

η μαχητική δραστηριοποίησή του για την ειρήνη και η σύγκρουσή του με τη βασίλισσα Φρειδερίκη έδιναν στο γεγονός της δολοφονίας του ευρύτερες πολιτικές διαστάσεις και έντονη συναισθηματική φόρτιση. Στη συγκυρία αυτή της οξυμένης πολιτικής κρίσης ήλθε να προστεθεί η δημόσια διαφωνία του πρωθυπουργού με το θρόνο, σχετικά με τη σκοπιμότητα της επίσημης επίσκεψης που σχεδίαζαν να πραγματοποιήσουν οι βασιλείς στο Λονδίνο.

Υποβάλλοντας την παραίτησή του στις 11 Ιουνίου 1963, ο Κ. Καραμανλής εισηγήθηκε την άμεση διενέργεια εκλογών με πλειοψηφικό σύστημα (όπως προέβλεπε ο ισχύων εκλογικός νόμος του 1961) για την ανάδειξη νέας Βουλής η οποία να έχει μάλιστα αναθεωρητικό χαρακτήρα και, όταν η εισήγησή του δεν έγινε δεκτή, αναχώρησε προσωρινά από την Ελλάδα. Την κυβέρνηση Καραμανλή διαδέχθηκε «πολιτικο-υπηρεσιακή» με πρωθυπουργό τον Π. Πιπινέλη (στέλεχος της ΕΡΕ), η οποία παρουσιάστηκε αμέσως στη Βουλή, όπου και πήρε ψήφο εμπιστοσύνης από την ΕΡΕ (υπέρ της ψήφισε και ο Σοφ. Βενιζέλος). Άνοιγε, έτσι, ουσιαστικά η νέα προεκλογική περίοδος, χωρίς όμως και να έχει προσδιοριστεί ο ακριβής χρόνος των εκλογών, το σύστημα που θα εφαρμοστεί και ο χαρακτήρας της κυβέρνησης που θα τις διεξαγάγει.

Η εφήμερη εναλλαγή

Από τα τέλη Ιουλίου, που προσδιορίστηκε οριστικά η ημερομηνία των νέων εκλογών για τις 3 Νοεμβρίου, μέχρι την επίσημη προκήρυξή τους στις 29 Σεπτεμβρίου 1963, κύριο ζήτημα πολιτικής διαπάλης ήταν οι συνθήκες διεξαγωγής τους και ειδικότερα η τύχη της κυβέρνησης Πιπινέλη. Η διαμάχη αυτή, η κατάληξη της οποίας ήταν φανερό ότι θα επηρέαζε και την ίδια την έκβαση των εκλογών, τροφοδότησε με ιδιαίτερη οξύτητα το πολιτικό κλίμα της δίμηνης άτυπης προεκλογικής περιόδου.

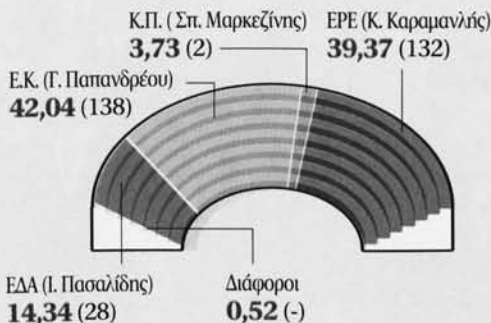
Αμέσως μετά την ψήφιση του εκλογικού νόμου (2.9.1963) – ο οποίος διατηρούσε ουσιαστικά αναλλοίωτο το ισχύον σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής – η Ε.Κ. όξυνε την επίθεσή της εναντίον της κυβέρνησης Πιπινέλη, και επανέλαβε την απειλή για αποχή από τις εκλογές, τακτική με την οποία πάντως διαφωνούσε η ΕΔΑ. Αντίθετα, η ΕΡΕ επέμενε ότι τις εκλογές έπρεπε να διεξαχθούν με την κυβέρνηση Πιπινέλη ενώ ο Κ. Καραμανλής υποστήριζε την άποψη της μετωπικής σύγκρουσης με την Ε.Κ., σημειώνοντας ότι «όχι μόνον δεν έχομεν λόγους να διευκολύνωμεν την συμμετοχήν του Παπανδρέου, αλλά θα έπρεπε να ευχόμεθα την αποχήν του».

ΕΚΛΟΓΕΣ 3ης Νοεμβρίου 1963

ΕΓΚΥΡΑ 4.667.154

ΕΔΡΕΣ 300

% Ψήφων (Έδρες)

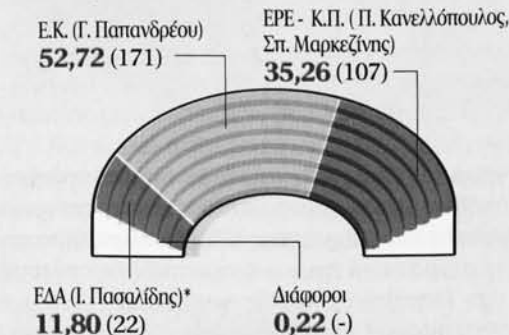

ΕΚΛΟΓΕΣ 16ης Φεβρουαρίου 1964

ΕΓΚΥΡΑ 4.598.839

ΕΔΡΕΣ 300

% Ψήφων (Έδρες)

* Η ΕΔΑ δεν παρουσίασε συνδυασμούς σε 24 εκλογικές περιφέρειες, όπου το 1963 είχε συγκεντρώσει 1,65% του συνόλου των έγκυρων ψηφοσελτίων στην επικράτεια

Ο βασιλιάς Παύλος απέρριψε όμως τις προτάσεις του Κ. Καραμανλή και άρχισε να προσανατολίζεται προς την αποδοχή των απόψεων της Ε.Κ. Για το σκοπό αυτό συγκάλωσε στις 25.9.1963 σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών στα Ανάκτορα (από την οποία αποκλείστηκε η ΕΔΑ) και την επομένη δημοσιεύθηκε το διάταγμα για τη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών. Δύο ημέρες αργότερα, η κυβέρνηση Πιπινέλη παραχώρησε τη θέση της σε υπηρεσιακή με πρωθυπουργό τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου Στυλιανό Μαυρομιχάλη. Η αντικατάσταση της κυβέρνησης Πιπινέλη από υπηρεσιακή και μάλιστα με πρωθυπουργό αποδεκτό από την Ε.Κ., ικανοποίησε το βασικό αίτημα που είχε διατυπώσει ο Γ. Παπανδρέου και για το λόγο αυτό θεωρήθηκε ως πολιτική μείωση της ΕΡΕ. Η εντύπωση αυτή ενισχύθηκε και από τα μέτρα τα οποία πήρε αμέσως η κυβέρ-

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ

(Κερασίτσα Αρκαδίας, 1912 – Θεσσαλονίκη, 1963).

Γιατρός γυναικολόγος, που σε νεανική ηλικία διακρίθηκε για τις επιδόσεις του στον αθλητισμό. Δέκα φορές βαλκανιονίκης και κάτοχος για 23 χρόνια πανελληνίου ρεκόρ στο άλμα. Δραστήριο στέλεχος των κινημάτων για την ειρήνη και τον αφοπλισμό. Εκλέχθηκε βουλευτής Πειραιά ως συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ στις εκλογές του 1961. Δέχθηκε δολοφονική επίθεση από μέλη του παρακράτους στη Θεσσαλονίκη, μετά από συγκέντρωση ειρήνης. Ο θάνατός του προκάλεσε οξεία κυβερνητική κρίση και πτώση, τελικά, της κυβέρνησης Καραμανλή. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

**ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ
ΕΝΩΣΕΩΣ ΚΕΝΤΡΟΥ.**

Τμήμα των βουλευτών της Ενώσεως Κέντρου, μετά τη νίκη του κόμματος στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1963. Στην πρώτη σειρά διακρίνονται ο Γεώργιος Μαύρος, ο Στυλιανός Χούτας, ο Ιωάννης Ζίγδης, ο Γεώργιος Παπανδρέου και ο Σάββας Παπαπολίτης. Πίσω διακρίνονται ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, ο Τάσος Κολοκυθάς και ο Γ. Αθανασιάδης Νόβας. Ιδιωτική συλλογή.

νση Μαυρομικάλη, ώστε να δημιουργήσει το απαραίτητο πλαίσιο για ισότιμη αναμέτρηση μεταξύ της Ε.Κ. και της ΕΡΕ. Τα κυριότερα από τα μέτρα αυτά ήταν ο τμηματικός αφοπλισμός των Ταγμάτων Εθνικής Ασφαλείας (ΤΕΑ), η αντικατάσταση των νομαρχών από εισαγγελείς και η προσωρινή αντικατάσταση των αρχηγών της Χωροφυλακής και της Αστυνομίας.

Η κρίσιμότητα των εκλογών αυξανόταν από την αβεβαιότητα που υπήρχε και τις αντικρουόμενες εκτιμήσεις που διατυπώνονταν ως προς την έκβασή τους. Για την ηγεσία της ΕΡΕ, την οποία είχε αναλάβει και πάλι ο Κ. Καραμανλής επιστρέφοντας στην Ελλάδα στις 28 Σεπτεμβρίου, η επικράτησή της στις εκλογές εθεωρείτο απολύτως εξασφαλισμένη, με πλειοψηφία μάλιστα αντίστοιχη προς αυτή του 1961: «Θα συγκεντρώσωμεν κατά πάσαν πιθανότητα 49 έως 52%» σημείωνε η διοικούσα επιτροπή της ΕΡΕ, ενημερώνοντας στις αρχές Σεπτεμβρίου τον Κ. Καραμανλή. Τις εκτιμήσεις αυτές – σε μετριοπαθέστερο πάντως επίπεδο – συμμερίζονταν και οι περισσότεροι πολιτικοί παράγοντες στην Αθήνα, γεγονός που αποτυπώνεται στην τελευταία προεκλογική εκτίμηση της αμερικανικής πρεσβείας (31.10.1963), σύμφωνα με την οποία η ΕΡΕ θα έπαιρνε 44% έως 48% και η Ε.Κ. 34% έως 38%. Το κρίσιμο επομένως ερώτημα, με βάση τις προβλέψεις αυτές, ήταν αν ένας ενδεχόμενος περιορισμός της

επιρροής της ΕΡΕ θα μπορούσε να της στερήσει, έστω και οριακά, την αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ο στόχος αυτός αποτελούσε εξάλλου και τη μέγιστη φιλοδοξία των περισσότερων στελεχών της Ε.Κ., τα οποία μόνο την τελευταία εβδομάδα πριν από τις εκλογές διαισθάνθηκαν ότι το αποτέλεσμα τους μπορούσε να οδηγήσει σε μια απρόσμενη νίκη.

Η επικράτηση της Ε.Κ. στις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου, έστω και με μικρή διαφορά ψήφων (42,0% και 138 έδρες, έναντι 39,4% για την ΕΡΕ και 132 έδρες), ανέτρεψε μία τάξη πραγμάτων διαμορφωμένη και παγιωμένη από το 1952. Γι' αυτό και το ενδεχόμενο σχηματισμού συμμαχικής κυβέρνησης από την ΕΡΕ και την Ε.Κ., παρ'όλο που φαίνεται ότι προς στιγμήν αντιμε-

Η επικράτηση της ΕΚ ανέτρεψε την παγιωμένη τάξη πραγμάτων, που διαρκούσε από το 1952

τωπίστηκε, ερχόταν σε προφανή αντίθεση με τη δυναμική των πολιτικών εξελίξεων – με το γεγονός δηλαδή ότι, ασχέτως αριθμού εδρών, η Ε.Κ. αποτελούσε τον αδιαμφισβήτητο νικητή των εκλογών και επομένως ουδείς μπορούσε να την υποχρεώσει να μοιραστεί τη νίκη της.

Με βάση τα δεδομένα αυτά, ο βασιλιάς Παύλος ανέθεσε, στις 6 Νοεμβρίου 1963, το

σχηματισμό κυβέρνησης στον Γ. Παπανδρέου, χωρίς καν να του ζητήσει να επισπεύσει τη σύγκληση της Βουλής (η οποία είχε οριστεί για τις 11.12.1963), όπως θα ήταν εύλογο με βάση το συσχετισμό των κοινοβουλευτικών δυνάμεων και τη δημόσια δέσμευση του Γ. Παπανδρέου ότι η κυβέρνησή του, ακολουθώντας τις παγιωμένες απόψεις περί «εθνικόφρονος πλειοψηφίας», δεν θα δεχόταν να στηριχτεί στις ψήφους της ΕΔΑ. Το γεγονός υποδήλωνε μια «ευνοϊκή» μεταχείριση της Ε.Κ., η οποία και επικρίθηκε από την ΕΡΕ, γιατί προδιέγραφε τη συνέχεια των πολιτικών εξελίξεων.

Στην κυβέρνηση που σχημάτισε ο Γ. Παπανδρέου στις 8.11.1963 (με αντιπρόεδρο τον Σοφ. Βενιζέλο), την πρώτη κεντρική κυβέρνηση μετά από 11 ακριβώς χρόνια, συμμετείχαν τα βασικά στελέχη της Ε.Κ., οι περισσότεροι από τους οποίους διέθεταν και προηγούμενη υπουργική εμπειρία, κυρίως από την περίοδο 1950-1952 (αρκετοί όμως και από παλαιότερα). Το κρίσιμότερο όμως στοιχείο στη σύνθεση της νέας κυβέρνησης ήταν η διατήρηση στο Υπουργείο Εθνικής Αμύνης του υπηρεσιακού υπουργού (στρατηγού ε.α.) Δ. Παπανικολάου, γεγονός που σηματοδοτούσε την αποδοχή από την Ε.Κ. της προνομιακής σχέσης των Ανακτόρων με το στράτευμα.

Η ανάληψη της διακυβέρνησης από την Ε.Κ., έστω και με τον περιορισμένο χρονικό ορίζοντα των 50 ημερών, μετέβαλε ριζικά το πολιτικό κλίμα. Από τα πρώτα μέτρα της κυβέρνησης ήταν η ρύθμιση των αγροτικών χρεών, η καθιέρωση της δωρεάν παιδείας και η απελευθέρωση των περισσότερων πολιτικών κρατουμένων. Η μεταστροφή αυτή του πολιτικού κλίματος και η διαπίστωση ότι η εύνοια των Ανακτόρων κατευθυνόταν πλέον προς την Ε.Κ., ενεργοποίησαν εσωκομματικές τριβές στην ΕΡΕ, ορισμένα στελέχη της οποίας αναζητούσαν τις κατάλληλες μεθοδεύσεις, που θα οδηγούσαν στο σχηματισμό συμμαχικής κυβέρνησης και θα απέτρεπαν τη διενέργεια νέων εκλογών. Αντίθετα, ο Κ. Καραμανλής, επιθυμούσε να ασκηθεί κριτική στο βασιλιά για την ανάθεση της εντολής στην Ε.Κ. αλλά η επιλογή του αυτή συνάντησε αντιδράσεις από τα περισσότερα στελέχη της ΕΡΕ «διότι εφοβούντο την ρήξιν με το Στέμμα». Συνεκτιμώντας τα νέα δεδομένα που είχαν διαμορφωθεί, ο Κ. Καραμανλής κατέληξε στην απόφαση να αποχωρήσει από την Ελλάδα (στις 9.12.1963), ορίζοντας αρχηγό της ΕΡΕ τον Π. Κανελλόπουλο.

Η κυβέρνηση Παπανδρέου παρουσιάστηκε στη Βουλή στις 20 Δεκεμβρίου ενώ την ίδια ακριβώς ημέρα άρχισαν στη Κύπρο εκτεταμένες διακοινοτικές συγκρούσεις. Οι εξελίξεις αυτές δεν είχαν όμως, εκείνη την περίοδο, ά-

μεσο αντίκτυπο στην εσωτερική πολιτική ζωή της Ελλάδας, γιατί κυρίαρχο, αν όχι αποκλειστικό, διακύβευμα, αποτελούσε το ζήτημα της πολιτικής εναλλαγής. Έτσι, η κυβέρνηση, αφού εξασφάλισε ψήφο εμπιστοσύνης από τους βουλευτές της Ε.Κ. και της ΕΔΑ, υπέβαλε αμέσως μετά την παραίτησή της και ζήτησε τη διενέργεια νέων εκλογών, αποκλείοντας το ενδεχόμενο να συμμετάσχει σε οποιαδήποτε συμμαχική κυβέρνηση και αρνούμενη να στηριχτεί στις ψήφους της ΕΔΑ. Με τη θέση αυτή συντάχθηκε τελικά και ο βασιλιάς Παύλος, ο οποίος, αφού ανέθεσε διερευνητική εντολή στον Π. Κανελλόπουλο, προχώρησε στη συνέχεια (στις 31.12.1963) στο διορισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Ι. Παρασκευόπουλο, η οποία διέλυσε τη Βουλή και προκήρυξε νέες εκλογές για τις 16 Φεβρουαρίου 1964.

Ο εκλογικός θρίαμβος της Ε.Κ., η οποία συγκέντρωσε το 52,7% των ψήφων (και 171 έδρες) έναντι μόλις 35,3% για την ΕΡΕ και το συνεργαζόμενο με αυτήν Κόμμα Προοδευτικών, ανέτρεψε την παγιωμένη, επί μια σχεδόν δεκαπενταετία ιδεολογική κυριαρχία της μετεμφυλιοπολεμικής «εθνικοφροσύνης» και για το λόγο αυτό υπερέβαινε ως κοινωνική δυναμική το πλαίσιο μιας τυπικής κυβερνητικής εναλλαγής. Τη δυναμική αυτή, απόρροια και προέκταση των πολιτικών εξελίξεων της προηγούμενης διετίας, συμπύκνωνε και συμβόλιζε ο Γ. Παπανδρέου, ανεξάρτητα από την παλαιότερη πο-

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΟΠΟΥΛΟΣ.

Διαδέχθηκε τον Κωνσταντίνο Καραμανλή μετά την ήττα της ΕΡΕ, το Νοέμβριο του 1963. Ηγήθηκε του κόμματος κατά την περίοδο της αποστασίας βουλευτών της Ενώσεως Κέντρου. Μαζί με τους τελευταίους, οι βουλευτές της ΕΡΕ στήριξαν τις τρεις κυβερνήσεις των αποστατών. Ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας στις 3 Απριλίου 1967, με σκοπό τη διενέργεια εθνικών εκλογών το Μάιο του ίδιου έτους. Η πορεία προς τις εκλογές ανακόπηκε από την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΖΥΡΙΧΗΣ.

Συνάντηση στη Ζυρίχη, για τη λύση του Κυπριακού Ζητήματος.

Διακρίνονται από αριστερά ο Ευάγγελος Αβέρωφ, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και δίπλα του ο Τούρκος πρωθυπουργός Μεντερές. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

λυκύμαντη πολιτική διαδρομή του. Η προσωπική ακτινοβολία του πρωθυπουργού ξεπερνούσε μάλιστα κατά πολύ τα όρια της Ε.Κ. και αντανakλούσε ένα ευρύτατα εμπεδωμένο αίτημα για ριζική αλλαγή του πολιτικού κλίματος, το οποίο εκτεινόταν στο σύνολο σχεδόν του πολιτικού φάσματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι η δημοτικότητα του Γ. Παπανδρέου ως πρωθυπουργού, αμέσως μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου, εκτινάχθηκε στο 82% (με αρνητικές κρίσεις μόλις 7%), σύμφωνα με τα στοιχεία των τακτικών πολιτικών ερευνών, που διενεργούσε από το Νοέμβριο του 1963 στην περιφέρεια της πρωτεύουσας η αμερικανική πρεσβεία.

Η νέα κυβέρνηση ξεκινούσε έτσι τη θητεία της με τις ευνοϊκότερες δυνατές προϋποθέσεις, διαθέτοντας όχι μόνο την υποστήριξη των οπαδών της αλλά και την ευμενή ανοχή των άλλων πολιτικών χώρων, τουλάχιστον σε επίπεδο κοινής γνώμης. Ο θάνατος όμως του βασιλιά Παύλου, στις 6.3.1964 και η άνοδος στον θρόνο του νεαρού (24 ετών) Κωνσταντίνου – «άγνωστη ποσότητα υπό την ανεξέλεγκτη επιρροή της μητέρας του» κατά την τότε εκτίμηση του Α. Παπανδρέου – παρ'όλο που συμβολικά θα μπορούσε να συμβαδίσει με την απαρχή μιας νέας εποχής, δημιουργούσε συνθήκες αβεβαιότητας για τις μελλοντικές σχέσεις της κυβέρνησης με τα Ανάκτορα.

Η δεύτερη κυβέρνηση της Ε.Κ., παρ'όλο που συγκροτήθηκε από τον ίδιο βασικό πυρήνα στελεχών που συμμετείχαν και στην προηγούμενη, παρουσίαζε ορισμένες κρίσιμες διαφορές, που σύντομα αποδείχθηκαν καθοριστικές. Πρώτον, απουσίαζε ο Σοφ. Βενιζέλος, ο α-

ναπάντεχος θάνατος του οποίου στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου άφησε τον Γ. Παπανδρέου μοναδικό και αδιαμφισβήτητο ηγέτη της Ε.Κ. Δεύτερον, η επιλογή του Π. Γαρουφαλιά για το κρίσιμο Υπουργείο Εθνικής Αμύνης αποδείχθηκε, τελικώς, μοιραία για την επιβίωση της κυβέρνησης και τρίτον, η θριαμβευτική εκλογή του Ανδρέα Παπανδρέου ως βουλευτή Αχαΐας και η άμεση υπουργοποίησή του διατάραξε τις λεπτές ενδοκομματικές ισορροπίες.

Το κρίσιμότερο και πολυπλοκότερο ζήτημα που είχε να αντιμετωπίσει από την πρώτη στιγμή του σχηματισμού της η κυβέρνηση της Ε.Κ., και με δεδομένη την έλλειψη εσωτερικής συνοχής, αφορούσε τη διαχείριση της κυπριακής κρίσης, η οποία είχε άμεσες επιπτώσεις τόσο στις ελληνο-τουρκικές όσο και στις ελληνο-αμερικανικές σχέσεις. Οι συγκρούσεις που ξέσπασαν στην Κύπρο το Δεκέμβριο του 1963, είχαν οδηγήσει σε έναν πρώτο διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων (χάραξη της «πράσινης γραμμής» στη Λευκωσία), ενώ από την πλευρά της Τουρκίας είχαν αρχίσει προετοιμασίες και διατυπώνονταν απειλές για μονομερή στρατιωτική επέμβαση. Η κυβέρνηση Παπανδρέου, έθεσε ως πρωταρχικό της στόχο να ενισχύσει την άμυνα της Κύπρου και για το σκοπό αυτό οργάνωσε από τον Απρίλιο τη μυστική αποστολή σημαντικών μονάδων του ελληνικού στρατού

Το πολυπλοκότερο ζήτημα που αντιμετώπιζε η κυβέρνηση της Ε.Κ. ήταν η κυπριακή κρίση

ενώ προσπάθησε επίσης να ελέγξει τις κινήσεις του Μακαρίου, προωθώντας τη θεωρία περί «εθνικού κέντρου», ως πρώτο βήμα για την πραγματοποίηση της Ένωσης. Στην ευφορία για την επικείμενη «Ένωση» οφείλεται, εξάλλου, και η χρησιμοποίηση του (πολιτικά παροπλισμένου

την εποχή εκείνη) Γ. Γρίβα, ως αντίβαρου στον Μακάριο – μια επιλογή που σύντομα αποδείχθηκε μοιραία για την κυβέρνηση της Ε.Κ., όταν, το Μάιο του 1965, ο Γ. Γρίβας διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανατροπή της.

Η προσδοκία της «Ένωσης», τα ανταλλάγματα που θα έπρεπε να δοθούν στην Τουρκία για να συναινέσει αλλά και οι προσπάθειες να αποτραπεί ένας ελληνο-τουρκικός πόλεμος, βρέθηκαν στο επίκεντρο των διαπραγματεύσεων για το Κυπριακό, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1964. Ο Γ. Παπανδρέου, κατά την επίσκεψή του στην Ουάσιγκτον (23 έως 28.6.1964), ύστερα από πρόσκληση του Αμερικανού προέδρου Λ. Τζόνσον, αρνήθηκε να προχωρήσει σε απευθείας συνομιλίες με τον Τούρκο πρω-

θυπουργό Ι. Ινονού, παρά τις εντονότατες πιέσεις που δέχθηκε, και η στάση του αυτή αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή αιτία τριβής στις σχέσεις των ΗΠΑ με την κυβέρνηση της Ε.Κ. Συμφώνησε όμως με την αμερικανική μεσολάβηση στις ελληνο-τουρκικές συνομιλίες της Γενεύης, την ευθύνη της οποίας ανέλαβε ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Ντ. Άτσεσον. Η αμερικανική μεσολάβηση διήρκεσε ενάμιση μήνα (5.7 έως 22.8.1964) και κατέληξε τελικά σε αποτυχία λόγω της άρνησης του Μακαρίου να αποδεχθεί το σχέδιο Άτσεσον, της ανεδαφικότητας των σχεδίων για πραξικοπηματική Ένωση αλλά και της στάσης του Α. Παπανδρέου, ο οποίος συντάχθηκε τελικά με το Μακάριο, υποστηρίζοντας την αδέσμευτη πολιτική που ακολουθούσε. Η διαφοροποίηση του Α. Παπανδρέου από τον υπόλοιπο ηγετικό πυρήνα της Ε.Κ., και κυρίως το γεγονός ότι ο πρωθυπουργός συντάχθηκε τελικά με τις θέσεις αυτές, συμπύκνωνε, όμως, κατά παραδειγματικό τρόπο – και με αναφορά στο κρισιμότερο ζήτημα της κυβερνητικής πολιτικής – το βαθύ ρήγμα που διαπερνούσε την Ε.Κ.

Παρά την έλλειψη εσωτερικής συνοχής, που χαρακτήριζε, ήδη από τους πρώτους μήνες, τη λειτουργία της κυβέρνησης, η δυναμική την οποία αντιπροσώπευε ο εκλογικός θρίαμβος της Ε.Κ. είχε άμεσες επιπτώσεις σε όλους σχεδόν τους τομείς της κυβερνητικής πολιτικής. Εξάλλου, η δυναμική αυτή συνεχίστηκε να εκφράζεται και μετά τις εκλογές με μεγάλες μαζικές κινητοποιήσεις και επικεντρώθηκε με ι-

διαίτερη έμφαση στα ζητήματα που αφορούσαν τον εκδημοκρατισμό της δημόσιας ζωής. Έτσι, από τους πρώτους μήνες η κυβέρνηση της Ε.Κ. προχώρησε στην αδρανοποίηση ή και κατάργηση ορισμένων από τους κυριότερους καταπιεστικούς μηχανισμούς, που είχαν πλήρως ταυτιστεί με το «κράτος της Δεξιάς» (Υπηρεσία Πληροφοριών του Υπουργείου Προεδρίας, Σπουδαστικό της Ασφάλειας, κ.λπ.), ενώ άρχισε, σταδιακά και διστακτικά, η διάλυση ορισμένων «παρακρατικών» οργανώσεων. Το χαρακτηριστικότερο όμως και με έντονη συμβολική φόρτιση δείγμα για τη ριζική μεταβολή του πολιτικού κλίματος ήταν η διεξαγωγή της Β' Μαραθώνιας Πορείας Ειρήνης, την οποία οργάνωσαν οι συνεργαζόμενες με την Ε-ΔΑ φιλειρηνικές οργανώσεις, με τη συμμετοχή δεκάδων χιλιάδων διαδηλωτών, στις 17.5.1964, ένα χρόνο ακριβώς μετά τη δολοφονία του Γρ. Λαμπράκη. Η επιτυχία της Πορείας Ειρήνης προκάλεσε κατά τον Π. Κανελλόπουλο «το δέος και τα φοβερότερα προαισθήματα εις την ψυχήν παντός γνησίου Έλληνας».

Με πολύ μεγαλύτερη βραδύτητα και αμφιθυμία κινήθηκε όμως η κυβέρνηση της Ε.Κ. για τον εκδημοκρατισμό του στρατεύματος και του συνδικαλιστικού κινήματος. Οι αλλαγές στην ηγεσία του στρατεύματος, που πραγματοποιήθηκαν τον Απρίλιο του 1964, είχαν καθαρά συμβιβαστικό χαρακτήρα και η κυβέρνηση με τις επιλογές της – κυρίως την ανάδειξη σε Α/ΓΕΣ του Ι. Γεννηματά – αναγνώρισε το αδιαμφισβήτητο προβάδισμα των Ανακτόρων

Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ
μαζί με το γιο του
Γιώργο, σε προεκλογική
περιοδεία στην Αχαΐα, το
1964.
Φωτογραφικό αρχείο
ΔΟΛ.

στο ζήτημα αυτό. Αντίστοιχα, περιορισμένο χαρακτήρα είχαν και οι προσπάθειες για εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος. Με το ν.δ. 4361/1964 κηρύχθηκε έκπτωτη η υπό τον Φ. Μακρή διοίκηση της ΓΣΕΕ και στη συνέχεια ορίστηκε δικαστικά προσωρινή διοίκηση. Παρέμειναν όμως αποκλεισμένα από τη ΓΣΕΕ όλα τα συνδικάτα που ελέγχονταν ή συνεργάζονταν με την Αριστερά ενώ και η σύνθεση των δύο πρώτων προσωρινών διοικήσεων ήταν αποτέλεσμα ενός πλήρους συμβιβασμού με ορισμένες από τις κρατικοδίαιτες φατρίες που κυριαρχούσαν την προηγούμενη περίοδο. Έτσι, μόνο στην τρίτη προσωρινή διοίκηση της ΓΣΕΕ, που ορίστηκε τον Απρίλιο του 1965, η συνδικαλιστική παράταξη της Ε.Κ. (Δημοκρατική Συνδικαλιστική Αλλαγή) διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία αλλά η διοίκηση αυτή ανατράπηκε μετά από τέσσερις μήνες.

Ανεξάρτητα, πάντως, από τη διστακτικότητα με την οποία η κυβέρνηση της Ε.Κ. υλοποιούσε το μεταρρυθμιστικό της πρόγραμμα, η αλλαγή του πολιτικού κλίματος και μόνο αρκούσε για να διαμορφώσει και να σταθεροποιήσει ένα συσχετισμό δυνάμεων ριζικά διαφορετικό από αυτόν που είχε παγιωθεί κατά την προηγούμενη δεκαετία. Τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών, που πραγματοποιήθηκαν στις 5 Ιουλίου 1964, απέδειξαν ότι η εκλογική καθίζηση, την οποία είχε υποστεί λίγους μήνες νωρίτερα η ΕΡΕ, δεν ήταν απλά συγκυριακή, αλλά αντανάκλασε δραστικές αλλαγές και σημαντική αποδυνάμωση της πολιτικής της επιρροής. Αντίθετα, η ΕΔΑ εμφάνισε μια διευρυμένη δημοτική επιρροή, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν σχεδόν διπλάσια από την αντίστοιχη βουλευτική της απήχηση. Γεγονός που υποδήλωνε ότι υπήρχε ένα σημαντικό τμήμα του εκλογικού σώματος, το οποίο υιοθετώντας μια διπλή στρατηγική ψήφου – ανάλογα με το διακύβευμα των εκλογών – ετοποθετείτο στο μεταίχμιο μεταξύ Κέντρου και Α-

ριστεράς, χωρίς όμως και να συγκροτεί μια αυτόνομη Κεντροαριστερά. Το γεγονός αυτό επέτρεψε στην ΕΔΑ να αναδειχθεί σε ισχυρή δύναμη στην τοπική αυτοδιοίκηση, τροφοδοτώντας απόψεις περί «κομμουνιστικού κινδύνου» με έμμεσες μάλιστα αναφορές στα Δεκεμβριανά. «Σιγά σιγά ετοιμάζεται ο κομμουνισμός και

Η αλλαγή πολιτικού κλίματος αρκούσε για τη σταθεροποίηση νέου συσχετισμού δυνάμεων

για ένα ενδεχόμενο “λαϊκών εξεγέρσεων” στην περικυκλωμένη από τους συνοικισμούς Αθήνα», σημείωνε ο Π. Παπαληγούρας σε επιστολή του προς τον Κ. Καραμανλή τον Οκτώβριο του 1964. Για το ίδιο ζήτημα ο Γ. Ράλλης έγραφε στον Κ. Καραμανλή: «Μαύρα προαισθήματα με κατέχουν

και, αν και εκ φύσεως δεν είμαι απαισιόδοξος, το κλίμα μου ενθυμίζει ολίγον ‘44, ολίγον ‘47».

Οι συνεχείς και πολύπλευρες αναφορές στη δεκαετία του ‘40, που διατρέχουν ή λανθάνουν στον πολιτικό λόγο της εποχής, δεν συνιστούσαν άλλωστε μεμονωμένο φαινόμενο αλλά αποκτούσαν κεντρική σημασία για τη συντελούμενη αναδιάταξη των πολιτικών δυνάμεων. Το αίτημα για άμεση αναγνώριση της Εαμικής Αντίστασης, το οποίο πρόβαλλε με έντονο και συστηματικό τρόπο η ΕΔΑ, συνάντησε βέβαια την κατηγορηματική άρνηση της κυβέρνησης, παρ’όλο που, όπως ήταν φυσικό, αντιμετωπιζόταν ευνοϊκά από ένα σημαντικό τμήμα της εκλογικής βάσης της Ε.Κ. Ως αντίστανθμισμα όμως, η κυβέρνηση αναβάθμισε και πρόβαλε τη γενικότερη συμβολή της πολύμορφης Εθνικής Αντίστασης, γεγονός που από μόνο του αρκούσε για να μεταβάλει τον ιστορικό προσδιορισμό των πολιτικών διαιρέσεων, αφού μετατόπιζε το κρίσιμο σημείο αναφοράς από την περίοδο του Εμφυλίου (και τη σύγκρουση «εθνικοφρόνων» και «μη εθνικοφρό-

ΠΟΡΕΙΑ ΕΙΡΗΝΗΣ.

Μετά τη δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ Γρηγόρη Λαμπράκη, αριστερές οργανώσεις και φιλεργηρικά κινήματα, οργάνωναν πορείες ειρήνης με αίτημα το διεθνή αφοπλισμό. Εδώ, στιγμιότυπο από την πορεία του 1964. Η φωτογραφία από το βιβλίο της Ιωάννας Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Αρχείο 1951-1967*, ΑΣΚΙ, Θεμέλιο, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2001.

νων») στην περίοδο της Κατοχής (και επομένως στην αντιπαράθεση «αντίστασης» και «συμπεριφοράς»).

Αποφασίστηκε έτσι να οργανωθούν, για πρώτη φορά μετά από 20 χρόνια, επίσημοι εορτασμοί για την Απελευθέρωση της Αθήνας από τη γερμανική Κατοχή, καθώς και για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, εκδηλώσεις στις οποίες συμμετείχαν μαζικά οι οργανώσεις που εκπροσωπούσαν την Εαμική Αντίσταση. Η τραγική κατάληξη του εορτασμού στον Γοργοπόταμο – 13 νεκροί και δεκάδες τραυματίες από έκρηξη νάρκης –, τα επεισόδια που ακολούθησαν (για «εξευτελισμό του κράτους» μίλησε ο Π. Κανελλόπουλος χαρακτηρίζοντας τον Ηλ. Ηλιού «αρχηγό παρατάξεως σφαγέων και δολοφόνων») αλλά και οι διάχυτες υποψίες (που πάντως δεν έχουν επιβεβαιωθεί) ότι επρόκειτο για οργανωμένη δολοφονική ενέργεια, αποτέλεσαν τη χαριστική βολή για τους εορτασμούς αυτούς. Αποδεικνυόταν έτσι πόσο καθοριστικές για την πολιτική ζωή παρέμεναν ακόμη οι διαιρέσεις της δεκαετίας του '40.

Η προβολή του «κομμουνιστικού κινδύνου», με άμεσες αναφορές στα γεγονότα του Εμφυλίου, αποτέλεσε εξάλλου και γενικότερα την κύρια, αν όχι αποκλειστική, αιχμή της αντιπολιτευτικής τακτικής της ΕΡΕ και αφορούσε όλους τους τομείς της κυβερνητικής πολιτικής (εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, αλλαγές στο στράτευμα, παρεμβάσεις στον συνδικαλισμό, απελευθέρωση κρατουμένων, κ.λπ.). Επικεντρώθηκε μάλιστα στο γεγονός ότι η αλλαγή του πολιτικού κλίματος και η αποδυνάμωση των καταπιεστικών μηχανισμών είχε ως άμεση συνέπεια την οργανωτική ισχυροποίηση της ΕΔΑ. Παρά τη μείωση της εκλογικής της επιρροής, η ΕΔΑ κατόρθωσε να διευρύνει εντυπωσιακά τον αριθμό των μελών της, δημιουργώντας, για πρώτη φορά μετά τον Εμφύλιο, ένα πραγματικά μαζικό κόμμα, το οποίο, ήδη τον Ιούλιο του 1964, αριθμούσε 50.000 μέλη, τα οποία έφθασαν τις 80.000 περίπου, το Μάρτιο του 1965.

Ταυτόχρονα, η ΕΔΑ συγκρότησε μια ισχυρή και μαζική οργάνωση νεολαίας, τη Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη (ΔΝΛ), με πρόεδρο τον Μίκη Θεοδωράκη, η οποία με την παρουσία και τη δράση της προεξέτεινε τη δυναμική που είχαν δημιουργήσει οι κινητοποιήσεις της νεολαίας το 1962-1963 αλλά και ενσωμάτωσε την παράλληλη «πολιτιστική άνοιξη» εκείνης της περιόδου. Για το λόγο αυτό συνάντησε ευρύτατη απήκηση αλλά και αποτέλεσε προνομιακό στόχο μιας συνεχούς και συστηματικής επίθεσης από την ηγεσία και τον Τύπο της Δεξιάς, που ζητούσαν επίμονα τη διάλυση των «Λαμπράκηδων». Η οργανωτική ισχυροποίηση

Η μακρά προετοιμασία του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου

1956-1965

1956: Μία ομάδα νέων αξιωματικών, με επικεφαλής τον Δ. Ιωαννίδη, αποστασιοποιείται από την παραδοσιακή ηγεσία του ΙΔΕΑ και συγκροτεί την ΕΕΝΑ (Ένωση Ελλήνων Νέων Αξιωματικών).

1957: Η συνωμοτική ομάδα εντοπίζεται από τον Α/ΓΕΣ Π. Νικολόπουλο αλλά η υπόθεση λήγει με τη μετάθεση ορισμένων από τους εμπλεκόμενους αξιωματικούς.

1959 (Νοέμβριος): Με την τοποθέτηση του Β. Καρδαμάκη στη θέση του Α/ΓΕΣ, η ΕΕΝΑ καταλαμβάνει καίριες θέσεις και αποκτά άμεσες προσβάσεις σε κρίσιμους τομείς, που σχετίζονται με τον έλεγχο του στρατεύματος. Την περίοδο αυτή ο Γ. Παπαδόπουλος αναγνωρίζεται από τους υπόλοιπους ως ηγέτης της οργάνωσης.

1961 (Οκτώβριος): Η ομάδα Παπαδόπουλου, με την ενεργό συμμετοχή του Α/ΓΕΣ, συμμετέχει καθοριστικά, κατά την προεκλογική περίοδο, στην υλοποίηση του σχεδίου «Περικλής».

1963 (Απρίλιος): Ο Β. Καρδαμάκης, μετά την αποστράτευσή του, βολιδοσκοπεί την αμερικανική πρεσβεία για σχεδιαζόμενο πραξικόπημα εν όψει της διαφαινόμενης κρίσης μεταξύ

πρωθυπουργού και Ανακτόρων.

1964: Μετά την ανάληψη της κυβέρνησης από την Ε.Κ., ο υφυπουργός Εθνικής Αμύνης Μιχ. Παπακωνσταντίνου απομακρύνει από τις κρίσιμες θέσεις που κατείχαν τους αξιωματικούς της συνωμοτικής ομάδας επιδιώκοντας την αποδιοργάνωσή της.

18.5.1965: Δημοσιεύονται, στο δημοσιογραφικό όργανο του ηγετικού στελέχους της ΕΡΕ Κ. Ροδόπουλου, οι πρώτες πληροφορίες για την ύπαρξη και δράση στο στρατό, της συνωμοτικής οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ και την εμπλοκή σε αυτήν του Ανδρέα Παπανδρέου.

21.5.1965: Ο στρατηγός ε.α. Γ. Ιορδανίδης δημοσιεύει στην εφημερίδα *Το Βήμα* άρθρο με τον εύγλωττο τίτλο «Η χούντα», στο οποίο, μεταξύ άλλων, αναφέρει: «Αι πλέον πρόσφατοι ενδείξεις πείθουν ότι μια χούντα, η ίδια [δηλαδή ο ΙΔΕΑ] ή κάποια άλλη (...) παρασκευάζει με ευρύτατους ελιγμούς επιθέσεις κατά της Δημοκρατίας».

10.6.1965: Δημοσιοποιείται, από εφημερίδες της Δεξιάς, η υποτιθέμενη «κομμουνιστική δολιοφθορά» σε μονάδες του Έβρου, σκευωρία που είχε οργανώσει ο Γ. Παπαδόπουλος.

**ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΝΕΟΛΑΙΑ
ΛΑΜΠΡΑΚΗ.**

Η οργάνωση προήλθε από τη συγχώνευση της Δημοκρατικής Κίνησης Νέων Γρηγόρης Λαμπράκης, που δημιουργήθηκε μετά το θάνατο του Λαμπράκη, και της Νεολαίας ΕΔΑ. Εδώ, «Λαμπράκηδες» στην κηδεία του Σωτήρη Πέτρουλα, μέλους της Νεολαίας, που σκοτώθηκε κατά τις διαδηλώσεις του Ιουλίου 1965.

Η φωτογραφία από το βιβλίο της Ιωάννας Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Αρχείο 1951-1967*, ΑΣΚΙ, Θεμέλιο, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2001.

της ΔΝΛ, η άνοδος της ΕΔΑ στις δημοτικές εκλογές και τα επεισόδια που σημειώθηκαν στο Γοργοπόταμο, αποτέλεσαν, σύμφωνα και με την εκτίμηση του Γ. Παπανδρέου την εποχή εκείνη, τα πρώτα κρίσιμα σημεία τριβής στις σχέσεις του με τα Ανάκτορα και τους Αμερικανούς (Αλ. Παπαχελάς, 1997).

Η ενδοκομματική κρίση στην Ε.Κ. είχε, πάντως, αρχίσει να εκδηλώνεται ήδη από το καλοκαίρι του 1964, με κύρια αιτία τις διυστάμενες απόψεις για την αντιμετώπισή της κυπριακής κρίσης. Έτσι, στα τέλη Αυγούστου ο Δ. Βέρος, ενημερώνοντας τον Κ. Καραμανλή, σημείωνε ότι «επίδοξοι διάδοχοι του Παπανδρέου από ανακτορικής πλευράς φέρονται οι Στεφανόπουλος, Νόβας, Μητσοτάκης, Γαρουφαλιάς», τους οποίους «βλέπουν στηριζόμενους εις την ΕΡΕ». Η κρίση στην Ε.Κ. εκδηλώθηκε δημόσια στις αρχές Νοεμβρίου, όταν η *Ελευθερία* επιτέθηκε δριμύτητα στον Γ. Παπανδρέου και προσέλαβε συγκεκριμένη μορφή λίγες ημέρες αργότερα, όταν ο Α. Παπανδρέου, υπό την πίεση έντονων δημοσιογραφικών επιθέσεων, αναγκάστηκε να παραιτηθεί από την κυβέρνηση στις 15.11.1964. Η παραίτηση του Α. Παπανδρέου δεν αποφόρτισε όμως ούτε τις εσωκομματικές αντιπαράθεσεις ούτε την ευρύτερη πολιτική κρίση. Αντίθετα, η αυτόνομη πορεία, που με μεγαλύτερη ευχέρεια μπορούσε πλέον να ακολουθήσει, διεύρυνε την απόσταση που χώριζε την υπό διαμόρφωση Κεντροαριστερά από την παραδοσιακή στελέχωση της Ε.Κ. Έτσι, ήδη από τις αρχές του 1965, το πλαίσιο της ε-

περχόμενης σύγκρουσης είχε στις γενικές του γραμμές διαμορφωθεί.

Για να αντιμετωπίσει τις πολύπλευρες επιθέσεις που δεχόταν η κυβέρνηση, ο Γ. Παπανδρέου αποφάσισε να οξύνει την αντιπαράθεση με την ΕΡΕ, με αντικείμενο τα κυβερνητικά πεπραγμένα της προηγούμενης περιόδου. Έτσι, στις 5.2.1965 η πλειοψηφία των βουλευτών της Ε.Κ. συντάχθηκε με την πρόταση της ΕΔΑ, η οποία ζητούσε την παραπομπή στο Ειδικό Δικαστήριο του Κ. Καραμανλή (για διαχειριστικές ανωμαλίες στη ΔΕΗ). Η πρόταση για σύσταση ανακριτικής επιτροπής από τη Βουλή έγινε τελικώς δεκτή με 146 ψήφους υπέρ (από την Ε.Κ. την καταψήφισαν μόνον 26 βουλευτές, κυρίως η ομάδα Μητσοτάκη), παρ'όλο που, όπως παραδέχθηκε αργότερα η ηγεσία της Ε.Κ., κατά τη συζήτηση του πορίσματος της επιτροπής στην ολομέλεια, στο ζήτημα της ΔΕΗ είχε επέλθει παραγραφή. Με τον τρόπο αυτό όμως, η προσωπική επίθεση εναντίον του Κ. Καραμανλή έπληξε την αξιοπιστία της Ε.Κ. και, αντί να ενισχύσει την ενότητά της, ανέδειξε αντίθετα σε όλη τους την έκταση τα βαθιά ρήγματα που τη διαπερνούσαν.

Η επίθεση της Ε.Κ. εναντίον της ΕΡΕ δεν περιορίστηκε όμως μόνο στο ζήτημα της παραπομπής του Κ. Καραμανλή αλλά κορυφώθηκε, με την αποκάλυψη στη Βουλή του σχεδίου «Περικλής» ως απάντηση στην έκκληση του Π. Κανελλόπουλου προς τα στελέχη της Ε.Κ. να ανατρέψουν τον Γ. Παπανδρέου. Στα μέσα Μαρτίου συνεργάτες του Κωνσταντίνου ενημέρωναν την αμερικανική πρεσβεία ότι ο βασιλιάς θα εξωθούσε σε παραίτηση τον Γ. Παπανδρέου και θα προωθούσε ως πρωθυπουργό τον Στ. Στεφανόπουλο ενώ την ίδια ακριβώς περίοδο ο υπουργός Εθνικής Αμύνης και ο Α/ΓΕΣ άρχισαν τις έρευνες για τον εντοπισμό της οργάνωσης ΑΣΠΙΔΑ. Οι σχετικές πληροφορίες δόθηκαν στη δημοσιότητα στις 18.5.1965, αρχικά με τη μορφή διαρροής σε αντιπολιτευόμενη εφημερίδα και στη συνέχεια οι επιθέσεις επικεντρώθηκαν κυρίως στην πιθανολογούμενη εμπλοκή του Α. Παπανδρέου καθώς και στις ευθύνες του πρωθυπουργού, ο οποίος κατηγορήθηκε ότι προσπαθούσε να συγκαλύψει το θέμα.

Ο έλεγχος του στρατεύματος, ανεξάρτητα από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ, αναγορεύθηκε έτσι σε μείζον διακύβευμα της εσωτερικής πολιτικής και στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η σκευωρία που δημιουργήσε και δημοσιοποίησε (στις 10.6.1964) ο αντ/χος Γ. Παπαδόπουλος, σχετικά με μια υποτιθέμενη «κομμουνιστική δολιοφθορά» σε μονάδες του Έβρου. Στο ήδη φορτισμένο αυτό κλίμα, η κυβέρνηση ζήτησε και έλαβε από

τη Βουλή, στα τέλη Ιουνίου, ψήφο εμπιστοσύνης και αμέσως μετά ο Γ. Παπανδρέου αποφάσισε να αντικαταστήσει τον Π. Γαρουφαλιά από υπουργό Εθνικής Αμύνης. Η απόφαση αυτή συνάντησε όμως την απόλυτη άρνηση του βασιλιά, ο οποίος, χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, απέστειλε στις 8 Ιουλίου την πρώτη υβριστική επιστολή στον πρωθυπουργό («σας απευθύνω έκκλησιν να σταματήσετε πάσαν δραστηριότητα καταλυτικήν θεμελιωδών κανόνων λειτουργίας του πολιτεύματος»), η οποία είχε και μορφή τελεσιγράφου («η προειδοποίησίς μου αυτή είναι η τελευταία»).

Η ανοικτή σύγκρουση του βασιλιά με τον πρωθυπουργό οδήγησε στην ανατροπή της κυβέρνησης Παπανδρέου, στις 15 Ιουλίου 1965. Στη θέση της διορίστηκε την ίδια ημέρα μια βασιλικής έμπνευσης και επιλογής κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον έως τότε πρόεδρο της

«Η απόσπασις των αναγκαίων βουλευτών έγινε με εξαγορά συνειδήσεων...»

Βουλής, Γ. Νόβας, η οποία δεν μπόρεσε όμως να αποσπάσει παρά μόνο 26 βουλευτές που είχαν εκλεγεί με την Ε.Κ. (κυρίως την ομάδα Μητσοτάκη) και καταψηφίστηκε στη Βουλή στις 5.8.1965. Σύμφωνα με τη μεταγενέστερη μαρτυρία του Κ. Μητσοτάκη, ούτε ο ίδιος γνώριζε ότι ο Γ. Νόβας ε-

πρόκειτο να ορκιστεί πρωθυπουργός στις 15.7.1965. «Ενόμιζα ότι (...) θα επεφορτίζετο με την εντολή του σχηματισμού της νέας κυβέρνησης, οπότε θα υπήρχε ένα περιθώριο (...) συζητήσεων (...) με την Ε.Κ. (...) Από την ώρα που έγινε αυτός ο χειρισμός, να ορκιστεί δηλαδή ο Νόβας με δύο υπουργούς, η υπόθεσις ήτο χαμένη. Χαμένη ψυχολογικώς για την κοινή γνώμη, χαμένη και για το κόμμα».

Ακολούθησε στα μέσα Αυγούστου η αποχώρηση του Ηλ. Τσιριμώκου, του Στ. Στεφανόπουλου και άλλων 9 βουλευτών, οι οποίοι όμως δεν επαρκούσαν για να προσφέρουν κοινοβουλευτική πλειοψηφία στη δεύτερη βασιλική κυβέρνηση, που σχημάτισε (στις 20.8.1965) ο Ηλ. Τσιριμώκος. Η τρίτη δόση της «αποστασίας» πραγματοποιήθηκε στις 17.9.1965, με 6 ακόμη βουλευτές, οι οποίοι οδηγήθηκαν υπό συνοδεία στα Ανάκτορα, για να ορκιστούν ως υπουργοί της τρίτης βασιλικής κυβέρνησης, που σχηματίστηκε με πρωθυπουργό τον Στ. Στεφανόπουλο. Με τους 6 αυτούς βουλευτές, οι υποστηρίζοντες την κυβέρνηση Στεφανόπουλου έφθασαν τους 150 (99 της ΕΡΕ, 8 του Κ.Π. και 43 «αποστάτες» της Ε.Κ.) και έτσι η κυβέρνηση αυτή κατόρθωσε τελικά, με δύο ακό-

1965-1967

Καταγγέλλοντας το γεγονός στη Βουλή, ο Ηλ. Ηλιού τόνιζε προφητικά στις 23.6.1965: «Ο αντισυνταγματάρχης Παπαδόπουλος, ο υπ' αριθμόν 817760 πραξικοπηματίας του σχεδίου "Περικλής", η δεξιά χειρ του Νάτσινα, σκηνοθετεί δολιοφθοράν (...) κινητοποιεί πίσω από την πλάτη της κυβερνήσεως αστυνομικόν μηχανισμόν και συλλαμβάνει δεκάδα πολιτών. (...) και εάν αύριο (...) κατονομάσωμεν όχι 10, αλλά 500, 1.000, 10.000 πολίτας (...) είναι δυνατόν με αυτόν τον τρόπο να ξαναεγκαθιδρυθεί το βασίλειον του φόβου εις αυτόν τον τόπο;». Και *Το Βήμα*, τη μεθεπομένη κυκλοφορούσε με κεντρικό πρωτοσέλιδο τίτλο: «Ένας επικίνδυνος άνθρωπος εις μίαν νευραλγικήν θέσιν. Ο αντισυνταγματάρχης Παπαδόπουλος χαλκεύει συνωμοσίας».

15.7.1965: Ο βασιλιάς αποπέμπει τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου.

17.9.1965: Σχηματίζεται η τρίτη κυβέρνηση «αποστατών», με πρωθυπουργό τον Στ. Στεφανόπουλο, η οποία παίρνει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή.

1965 (Οκτώβριος): Με την τοποθέτηση του Γρ. Σπαντιδάκη στη θέση του Α/ΓΕΣ, τα περισσότερα μέλη της συνωμοτικής ομάδας επανέρχονται σταδιακά στην Αττική σε καίριες θέσεις για τον έλεγχο του στρατεύματος.

1966 (Μάρτιος): Ο μετέπειτα θεωρητικός της απριλιανής δικτατορίας Σάββας Κωνσταντόπουλος δίνει τέσσερις διαλέξεις στο Χίλτον με τον γενικό τίτλο «Ο φόβος της δικτατορίας», τονίζοντας,

μεταξύ άλλων, ότι «εάν βαδίζαμε προς τη λαϊκή ετυμγορία με τα σημερινά δεδομένα (...) η κάλπη θα έπαιρνε τη μορφή γκιλοτίνας».

1966 (Οκτώβριος): Ο γνωστός για τις φιλικές του σχέσεις με τη βασιλική οικογένεια Αμερικανός δημοσιογράφος Σάιρους Σουλτσμπέργκερ δημοσιεύει στους *New York Times* άρθρο, όπου αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος αντιμετωπίζει το ενδεχόμενο συνταγματικής εκτροπής.

1966 (Νοέμβριος): Ο Α/ΓΕΣ Γρ. Σπαντιδάκης δίνει εντολή να επικαιροποιηθεί το νατοϊκό σχέδιο έκτακτης ανάγκης «Προμηθεύς». Το επικαιροποιημένο σχέδιο ονομάζεται «Ιέραξ II» και τη σύνταξή του αναλαμβάνουν ο Γ. Παπαδόπουλος και ο Ν. Μακαρέζος. Για την ύπαρξή του ενημερώνεται η αμερικανική πρεσβεία.

17.12.1966: Σε μυστική συνάντηση στα Ανάκτορα, παρουσία του βασιλιά, ο Γ. Παπανδρέου και ο Π. Κανελλόπουλος καταλήγουν σε συμφωνία για το σχηματισμό μεταβατικής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Ι. Παρασκευόπουλο, η οποία θα οδηγούσε τη χώρα σε εκλογές στις 28 Μαΐου 1967.

22.12.1966: Ορκίζεται η νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ι. Παρασκευόπουλο.

4.1.1967: Συνεδριάζει το «Επαναστατικό Συμβούλιο» της οργάνωσης των συνταγματάρχων, με βασικό ομιλητή τον Γ. Παπαδόπουλο. Ο σταθμός της CIA στην Αθήνα ενημερώνει σχετικά την Ουάσινγκτον (πρόκειται για την τελευταία

μη προσχωρήσεις, να εξασφαλίσει μια, έστω και οριακή, κοινοβουλευτική πλειοψηφία (152 βουλευτών). Σχολιάζοντας εκ των υστέρων τις αποχωρήσεις αυτές, ιδιαίτερα τις δύο τελευταίες τους φάσεις, ο Π. Κανελλόπουλος, σε υπόμνημά του προς το βασιλιά, τον Ιανουάριο του 1966, σημειώνει: «Η απόσπασις των αναγκαιών βουλευτών από τον κ. Παπανδρέου (...) έγινε με εξαγορά συνειδήσεων, με υπουργοποίηση ανθρώπων, που δεν θα εγίνοντο ποτέ, υπό άλλας συνθήκας, υπουργοί, ακόμη και με άλλα απαράδεκτα μέσα, που τα επληροφόρηθην εξωδίκως αργότερα».

Η αποπομπή του Γ. Παπανδρέου και τα όσα επακολούθησαν (η «αποστασία» όπως επικράτησε να ονομάζεται), αποτέλεσαν το έναυσμα για τις μαζικότερες σε συμμετοχή, τις μαχητικότερες και τις μεγαλύτερες σε διάρκεια (70 ημέρες) διαδηλώσεις από την εποχή της Απελευθέρωσης. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο βασιλιάς ανέλαβε προσωπικά τις πρωτοβουλίες για τη διαχείριση της κρίσης και προσωποποίησε την αντίθεσή του με τον πρωθυπουργό, χωρίς να ακολουθήσει επακριβώς τους σχεδιασμούς των διαφωνούντων της Ε.Κ. ούτε να συμβουλευθεί τον αρχηγό της ΕΡΕ, έθεσε εκ των πραγμάτων το θρόνο στο επίκεντρο της πολιτικής αντιπαράθεσης. Όπως επιγραμματικά επαναλάμβανε μετά τις 15 Ιουλίου ο Γ. Παπανδρέου, το ερώτημα ήταν απλό: «Ποιος κυβερνά την Ελλάδα; Ο Βασιλεύς ή ο λαός;». Ο θε-

σμός της βασιλείας από συσπειρωτικό σύμβολο των «εθνοκοφρόνων» μεταβαλλόταν, έτσι, σε κορυφαίο σύμβολο ενός νέου διχασμού.

Η διολίσθηση προς τη δικτατορία

Η πολιτική κρίση, που εκδηλώθηκε με τη βασιλική παρέμβαση και την ανατροπή της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου τον Ιούλιο του 1965, έθετε εκ των πραγμάτων το ζήτημα της διεξαγωγής νέων εκλογών. Η διενέργεια εκλογών αποτέλεσε από την πρώτη στιγμή κεντρικό αίτημα της Ε.Κ. (όπως επίσης και της ΕΔΑ), προσέκρουσε όμως στην απόλυτη άρνηση των Ανακτόρων καθώς και του συνόλου σχεδόν των πολιτικών δυνάμεων που στήριξαν τη βασιλική παρέμβαση.

Ο σχηματισμός της κυβέρνησης Στεφανόπουλου στις 17.9.1965, παρ'όλο που τυπικά προσέφερε μία προσωρινή διέξοδο από την πολιτική κρίση, δεν μετέβαλε ωστόσο τα βασικά της δεδομένα, αφού η Ε.Κ., παρά τη διάσπασή της, εξακολουθούσε να συσπειρώνει την πλειοψηφία του εκλογικού σώματος. Η διαπίστωση, ήδη από τις αρχές του 1966, ότι η κυβέρνηση Στεφανόπουλου δεν μπορούσε να προσφέρει, μακροπρόθεσμα, διέξοδο από την πολιτική κρίση, οδήγησε στην αναζήτηση άλλων τρόπων για την αποκλιμάκωσή της. Έτσι, στις 5.1.1966, ο βασιλιάς αποφάσισε να αντικαταστήσει τον πολιτικό του σύμβουλο Κ. Χοϊδά -τον οποίο θεωρούσαν ως προσωπικό τους εχθρό τόσο ο Γ. Παπανδρέου όσο και ο Κ. Καραμανλής - και για τη θέση αυτή επέλεξε τον σαφώς μετριοπαθέστερο Δ. Μπίτσιο. Μέσω του Δ. Μπίτσιου, τα Ανάκτορα αποκατέστησαν και πάλι επαφή με τον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος στην πρώτη συνάντησή του με το νέο πολιτικό σύμβουλο του βασιλιά (4.2.1966), δήλωσε πως «τώρα η μόνη μου επιθυμία είναι να δω πριν πεθάνω τον τόπο να επανέρχεται στην ομαλότητα».

Η δημιουργία των απαραίτητων προϋποθέσεων ώστε να καταστεί εφικτή η διενέργεια εκλογών απασχολούσε, εξάλλου, από τις αρχές του 1966, και την ΕΔΑ, η οποία, για να συμβάλει στην εκτόνωση της πολιτικής κρίσης, διατύπωσε στις 7.2.1966, μια πρόταση πέντε σημείων, που παρείχε τη διαβεβαίωση ότι δεν πρόκειται να τεθεί πολιτειακό ζήτημα, ζητούσε την αμνήστευση των υποθέσεων «Περικλής» και Α-ΣΠΙΔΑ και καλούσε όλα τα κόμματα να καταδικάσουν «κάθε ιδέαν ανοικτής ή συγκεκαλυμμένης δικτατορίας».

Ένα βασικό εμπόδιο στο οποίο προσέκρουσαν οι διάφορες προσπάθειες για αποκλιμάκωση της πολιτικής κρίσης ήταν το γεγονός ότι οι δυνάμεις που υποστήριξαν τη βα-

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ
ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ.

Η τρίτη κατά σειρά κυβέρνηση, που στηρίχτηκε στις ψήφους βουλευτών της ΕΡΕ και βουλευτών που αποσκήρτησαν από την Ένωση Κέντρου. Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

σιλική παρέμβαση τον Ιούλιο του 1965 (η ΕΡΕ, το Κ.Π. και οι αποχωρήσαντες από την Ε.Κ.) αδυνατούσαν να συγκροτήσουν κοινή και συνεκτική γραμμή πλεύσης. Εντελώς σχηματικά, οι εναλλακτικές εκδοχές που υποστηρίχτηκαν την εποχή εκείνη και οι οποίες βρισκόνταν στα πλαίσια, ή έστω στις παρυφές, του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

α) Η ενίσχυση της κυβέρνησης των «αποστατών», ώστε να αποκτήσει, μέσω εξυπηρετήσεων και κυβερνητικού μηχανισμού, μία σχετικώς αξιόλογη εκλογική επιρροή, αποσπώντας ψηφοφόρους από την Ε.Κ. Η προοπτική αυτή αποδείχθηκε όμως ανεδαφική, αφού, ακόμη και με βάση τις ευνοϊκότερες προβλέψεις, η επιρροή των «αποστατών» δεν ξεπερνούσε το 3-5%.

β) Η δεύτερη εναλλακτική πολιτική που προωθήθηκε σε διάφορες εκδοχές, από το καλοκαίρι του 1965 μέχρι την άνοιξη του 1967, ήταν η συγκρότηση Εθνικού Μετώπου, κατά κανόνα (αλλά όχι αναγκαστικά) υπό την ηγεσία του Κ. Καραμανλή. Η λογική που διέπει αυτή την πρόταση διατυπώθηκε για πρώτη φορά στο κύριο άρθρο που δημοσίευσε η φιλοκαραμανλική *Ημέρα*, στις 29.8.1965: «Δεν οδηγούμεθα

εις κομματικήν αλλ' εις εθνικήν πόλωσιν. Και ένας ηγέτης μόνον έχει την δύναμιν, την αξίαν, το κύρος, να οδηγήσει το εθνικόν στρατόπεδον εις την συντριβήν του νέου ΕΑΜ». Όμως η πολιτική ρήξη μεταξύ Καραμανλή και Ανακτόρων που παρέμενε ακόμη αγεφύρωτη, καθώς και ο αντικα-

Μια «ήπια και ελεγχόμενη εκτροπή» προτάθηκε ως τρόπος για την αποφυγή ανεξέλεγκτης δικτατορίας

ραμανλισμός μίας μερίδας των «αποστατών» λειτούργησε αποτρεπτικά για μία τέτοια λύση.

γ) Η άποψη του Κ. Καραμανλή ήταν ότι η πιο προφορότερη λύση της πολιτικής κρίσης θα ήταν μία «ήπιας» μορφής εκτροπή αντίστοιχη με αυτήν του 1958 στη Γαλλία ή έστω του 1960 στην Τουρκία. Η εκδοχή της «ήπιας και ελεγχόμενης εκτροπής» διατυπώθηκε με τη μορφή πολιτικού μανιφέστου στην εκτενή επιστολή που απύθυε ο Κ. Καραμανλής στον Κ. Τσάτσο στις 10-15.5.1966. Σε αυτήν πρότεινε «να σχηματιστεί κυβέρνηση από ικανά και κατάλληλα διά την περίπτωση πρόσωπα, η οποία να εξουσιοδοτηθεί από την Βουλήν, ή, της Βουλής αρνούμενης, από τον βασιλέα, όπως ασκούσα εκτάκτους εξουσίας και εντός ευλόγου χρόνου: προβή εις τολμηράν αναθεώρησιν του Συντάγματος (...) Αποκαταστήσας ουσιαστικές και ψυχολογικές συνθήκας ομαλού και ηρέμου εθνικού βίου (...) Ρυθμίση ή θέση τουλάχιστον

γνωστή, μέχρι σήμερα, αναφορά με τους σχετίζεται άμεσα με τους πρωταγωνιστές του απριλιανού πραξικοπήματος).

28.1.1967: Ο διευθυντής του πολιτικού γραφείου του βασιλιά πρέσβης Δ. Μπίτσιος βολιδοσκοπεί το σταθμάρχη της CIA Τζ. Μώρυ για το ενδεχόμενο βασιλικής δικτατορίας.

25.2.1967: Ο Α/ΓΕΣ Γρ. Σπαντιδάκης δίνει εντολή να προετοιμαστεί η εφαρμογή του σχεδίου «Ιέραξ II». Λίγες ημέρες αργότερα ενημερώνει σχετικά και το σταθμό της CIA στην Αθήνα. Την επιχειρησιακή εφαρμογή των εντολών του Α/ΓΕΣ αναλαμβάνει η χούντα του Γ. Παπαδόπουλου.

Αρχές Μαρτίου: Ο *Ελεύθερος Κόσμος*, εφημερίδα που εκδίδει ο Σάββας Κωνσταντόπουλος, προειδοποιεί ότι «τελικώς δεν θα στηθούν αι κάλπαι, διότι κάτι θα μεσολαβήσει». Ακολουθεί τις επόμενες μέρες σειρά εκρήξεων στο κέντρο της Αθήνας, τις οποίες προκαλούν ακροδεξιά στοιχεία.

16.3.1967: Σε μυστική συνάντηση του Κωνσταντίνου με τους ηγέτες της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλο, Γ. Ράλλη και Π. Παπαληγούρα, εξετάζεται το ενδεχόμενο σχηματισμού κυβέρνησης της ΕΡΕ. Οι τελευταίοι δεσμεύονται, κατά την έκφραση του Δ. Μπίτσιου, «να επωμισθούν τις ευθύνες τους και να προστατεύσουν τον τόπο», κηρύσσοντας, σε περίπτωση ανάγκης, το στρατιωτικό νόμο, σύμφωνα με το αρ. 91 του Συντάγματος του 1952.

27.3.1967: Αποστρατεύεται ο Α/ΓΕΕΘΑ στρατηγός Κ. Τσολάκας.

1967

29.3.1967: Ο Κωνσταντίνος βολιδοσκοπεί επισήμως τον Αμερικανό πρεσβευτή Φ. Τάλμποτ για την επιβολή δικτατορίας. Την ίδια ημέρα σημειώνεται εμπλοκή στη Βουλή κατά την ψήφιση του εκλογικού νόμου, η οποία οδηγεί σε παραίτηση την κυβέρνηση Παρασκευόπουλου.

1.4.1967: Για την αντιμετώπιση της κυβερνητικής κρίσης, ο βασιλιάς δέχεται σε ακρόαση τους πολιτικούς αρχηγούς. Ο Γ. Παπανδρέου τον προειδοποιεί: «Είμαι γέρος και δεν θα ζήσω πολλά χρόνια ακόμα. Αν η Μεγαλειότητάς σας συνεχίσει στην ίδια κατεύθυνση, θα καταλήξετε να μην είστε βασιλιάς της Ελλάδας».

8.4.1967: Ο Φ. Τάλμποτ απαντώντας στη βολιδοσκοπηση του βασιλιά για συνταγματική εκτροπή ανάβει ένα (τουλάχιστον) πορτοκαλί φως: «Εξήγησα στον βασιλέα ότι η αμερικανική κυβέρνηση δεν μπορεί να του δώσει εκ των προτέρων διαβεβαιώσεις ότι θα τον υποστηρίξει».

20.4.1967: Ο Α/ΓΕΣ συγκαλεί το πρωί σύσκεψη έξι αντιστρατήγων, οι οποίοι αποφασίζουν να προχωρήσουν σε επιβολή δικτατορίας, αφού προηγουμένως επικοινωνήσουν με το βασιλιά. Για την απόφαση των στρατηγών ενημερώνεται από τον Γ. Ζωιτάκη η χούντα του Παπαδόπουλου, η οποία αποφασίζει να κινηθεί αυτόνομα το ίδιο κίολας βράδυ, με βάση το ήδη πλήρως προετοιμασμένο σχέδιο «Ιέραξ II».

ΙΟΥΛΙΑΝΑ, 1965.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών της Βουλής, μετά την πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου, μεγάλες διαδηλώσεις συγκλόνισαν την Αθήνα. Κύριοι οργανωτές των κινητοποιήσεων ήταν οι νεολαίες της Ένωσης Κέντρου και της ΕΔΑ. Στη φωτογραφία, μέλη του Σωματείου Οικοδόμων Αθήνας. Η φωτογραφία από το βιβλίο της Ιωάννας Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Αρχείο 1951-1967*, ΑΣΚΙ, Θεμέλιο, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 2001.

υπό έλεγχο το Κυπριακό (...) Προκλήθηκε δημοψήφισμα διά την επικύρωση των ανωτέρω υπό του λαού και διενεργήθη εν συνεχεία εκλογάς με το κατάλληλον, δια τας περιστάσεις, εκλογικόν σύστημα».

Οι προτάσεις αυτές του Κ. Καραμανλή δεν δημοσιοποιήθηκαν την εποχή εκείνη, αν και είναι φυσικό να θεωρηθεί ότι αποτέλεσαν άξονα αναφοράς για τη φιλοκαραμανλική πτέρυγα της ΕΡΕ, στην εσωκομματική αντιπαράθεσή της με τον Π. Κανελλόπουλο. Η πρόταση για μια «ήπια και ελεγχόμενη εκτροπή» ήταν, κατά την άποψη του Κ. Καραμανλή, ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί μια ανεξέλεγκτη δικτατορία. Σύμφωνα μάλιστα με τη λογική αυτή, την ευθύνη της «εκτροπής» θα έπρεπε να αναλάβουν τρίτα πρόσωπα και όχι ένα κοινοβουλευτικό κόμμα. Όπως χαρακτηριστικά τόνιζε ο Κ. Καραμανλής, λίγες ημέρες πριν από τη δικτατορία «αν (...) οδηγηθεί παρ' ελπίδα ο τόπος σε καμία εκτροπή, τότε το κόμμα θα πρέπει οπωσδήποτε να βρεθεί έξω από την περιπέτεια. Αυτό είναι και συμφέρον του και συμφέρον της χώρας».

δ) Η εμφανής αδυναμία των «αποστατών» να αποκτήσουν μία, έστω και περιορισμένη επιρροή, η αποτυχία των προσπαθειών για συγκρότηση Εθνικού Μετώπου και η άρνηση των Ανακτόρων να αποδεχθούν τους όρους του Κ. Καραμανλή, οδήγησαν από τα μέσα του 1966 στην αναζήτηση μίας τέταρτης εναλλακτικής πολιτικής λύσης, που αποσκοπούσε στην «ομαλοποίηση» των σχέσεων ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα καθώς και ανάμεσα στα Ανάκτορα και την Ε.Κ. Οι επαφές και οι διαπραγματεύσεις του Δ. Μπίτσιου με τους αρχηγούς

των δύο μεγάλων κομμάτων κράτησαν περίπου δύο μήνες (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1966) και κατέληξαν, στις αρχές Δεκεμβρίου, στην πραγματοποίηση δύο συναντήσεων στα Ανάκτορα, όπου επισημοποιήθηκε η συμφωνία και διαμορφώθηκαν οι όροι του πρωτοκόλλου με τη συμμετοχή και του βασιλιά. Η συμφωνία, που υπογράφηκε στις 18.12.1966 από τον Γ. Πα-

Η επάνοδος της Ε.Κ. στην εξουσία αντιμετώπιζόταν από τα Ανάκτορα ως καταστροφή

πανδρέου και τον Π. Κανελλόπουλο, προέβλεπε τον σχηματισμό μεταβατικής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Ι. Παρασκευόπουλο, την οποία θα στήριζαν στη Βουλή τα δύο μεγάλα κόμματα και η οποία θα διενεργούσε εκλογές «το βραδύτερον τα τέλη Μαΐου».

Με την ίδια συμφωνία, ο Γ. Παπανδρέου δέχθηκε να υπερψηφίσει στη Βουλή ένα σύστημα απλής αναλογικής (ώστε να μειωθούν οι πιθανότητες κοινοβουλευτικής αυτοδυναμίας) και δεσμεύθηκε επίσης ότι δεν θα προχωρούσε σε μετεκλογική συνεργασία με την ΕΔΑ.

Η συμφωνία στην οποία κατέληξαν οι αρχηγοί των δύο μεγάλων κομμάτων παρέμεινε απολύτως μυστική αλλά τα βασικά της σημεία υλοποιήθηκαν αμέσως, αφ' ενός με την πρωτοβουλία του αρχηγού της ΕΡΕ να ανατρέψει την κυβέρνηση Στεφανόπουλου, στις 20.12.1966, και αφ' ετέρου με τη δήλωση του Γ. Παπανδρέου ότι η Ε.Κ. θα παράσχει ψήφο εμπιστοσύνης στη νέα εξωκοινοβουλευτική κυβέρνηση, που ορκίστηκε στις 22.12.1966.

Οι εξελίξεις αυτές, που υποδήλωναν την ύπαρξη τουλάχιστον κάποιας προσυνεννόησης, προκάλεσαν τις έντονες αντιδράσεις της φιλοκαρμανλικής πτέρυγας της ΕΡΕ, και κυρίως της κεντροαριστερής τάσης που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στην Ε.Κ., υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου.

Η συμφωνία Παπανδρέου – Κανελλόπουλου το Δεκέμβριο του 1966, η οποία φιλοδοξούσε να οδηγήσει στη διενέργεια εκλογών το Μάιο του 1967, για να τελεσφορήσει, ήταν απαραίτητο να βασιστεί σε μία αντικειμενική εκτίμηση του εκλογικού συσχετισμού δυνάμεων και σε μια νηφάλια αξιολόγηση των μετεκλογικών προοπτικών. Να γίνει δηλαδή αποδεκτό, από τις διάφορες συνιστώσες της συντηρητικής παράταξης, ότι το σύνολο των δυνάμεων που στηρίζαν τη βασιλική παρέμβαση το 1965, δεν ξεπερνούσε κατά κανένα τρόπο το 45% (το πιθανότερο είναι ότι κυμαινόταν περί το 42-43%) και ότι επομένως δεν μπορούσε να υπάρξει μετεκλογικά κυβερνητικό σχήμα χωρίς τη συμμετοχή της Ε.Κ. (ή τουλάχιστον ενός τμήματός της).

Η βεβαιότητα όμως ότι από τις εκλογές θα προέκυπτε σαφής κεντροαριστερή πλειοψηφία, η πεποίθηση ότι η Ε.Κ. θα αναδειχθεί πρώτο κόμμα και ο φόβος ότι, έστω και οριακά, ενδέχεται να εξασφαλίσει αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, αντιμετωπιζόταν ως οιονεί καταστροφή από το σύνολο σχεδόν των συντηρητικών πολιτικών δυνάμεων, για τις οποίες η διάκριση μεταξύ Ε.Κ. και ΕΔΑ έτεινε πλέον να αποκτήσει τελείως δευτερεύουσα σημασία. Όπως έγραφε στις αρχές Ιανουαρίου ο Κ. Τσάτσος στον Κ. Καραμανλή: «Αν χάσωμε αυτές τις εκλογές είναι πολύ πιθανόν να είναι οι τελευταίες ελεύθερες εκλογές για πάρα πολλά χρόνια (...). Αυτές οι εκλογές (...) θα οδηγήσουν σε κατάργηση του ελευθέρου πολιτεύματος».

Το κρισιμότερο όμως ήταν ότι η επάνοδος της Ε.Κ. στην εξουσία αντιμετωπιζόταν ως καταστροφή και από την πλευρά των Ανακτόρων. Γι' αυτό και το ενδεχόμενο μίας βασιλικής δικτατορίας δεν έπαψε να υφέρπει ήδη από τον Ιούλιο του 1965. Μετά από ένα σύντομο διάλειμμα, ύστερα από το σχηματισμό της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου, το οποίο δεν πρέπει να κράτησε περισσότερο από ένα μήνα, το ενδεχόμενο βασιλικής δικτατορίας επανεμφανίζεται σε μία συζήτηση του Δ. Μπίτσιου με το σταθμάρχη της CIA Τζ. Μόρνι στις 28.1.1967. Οι οριστικές πάντως αποφάσεις φαίνεται ότι διαμορφώθηκαν στις αρχές Μαρτίου, όταν είχε πλέον αποκλεισθεί οριστικά το ενδεχόμενο επιστροφής του Κ. Καραμανλή, ενώ η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ ήταν εμφανές ότι δεν μπορούσε να

ΗΛΙΑΣ ΗΛΙΟΥ

(1904-1985).

Δικηγόρος, ηγετικό στέλεχος της ΕΔΑ στις δεκαετίες 1950-1960 και δεινός ρήτορας, που ως εκπρόσωπος του κόμματος χειρίστηκε την κοινοβουλευτική παρουσία της ΕΔΑ εκείνα τα χρόνια.

Φωτογραφικό αρχείο ΔΟΛ.

αποδώσει τα επιθυμητά για τα Ανάκτορα αποτελέσματα, δηλαδή την πολιτική εξουδετέρωση του Α. Παπανδρέου.

Στις 15.3.1967, δύο ημέρες πριν εκδοθεί η απόφαση για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, ο Γ. Παπανδρέου συναντήθηκε με τον Δ. Μπίτσιο και του ζήτησε να δοθεί αμνηστία, συμπληρώνοντας μάλιστα ότι «ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, θα ανακάλυπτε σύντομα πως δεν ήλεγχε την κατάσταση, αλλά αντιθέτως ήταν δέσμιος του όποιου δικτάτορα». Ο Κωνσταντίνος όμως, προετοιμάζοντας τη συνταγματική εκτροπή, βολιδοσκοπούσε, λίγες ημέρες αργότερα, τον Αμερικανό πρεσβευτή Φ. Τάλμποτ για την επιβολή δικτατορίας. Την ίδια μάλιστα ημέρα που έγινε η σχετική βολιδοσκόπηση (29.3.1967), σημειώθηκε στη Βουλή εμπλοκή κατά την ψήφιση του εκλογικού νόμου, η οποία οδήγησε στην πτώση της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου. Αφορμή στάθηκε η τροπολογία που υποστήριξαν οι βουλευτές της Ε.Κ. για παράταση της βουλευτικής ασυλίας μέχρι τη σύγκληση της επόμενης Βουλής και την οποία αρνήθηκε πεισματικά η ΕΡΕ, αφήνοντας έτσι ανοικτή τη δυνατότητα σύλληψης του Α. Παπανδρέου κατά την προεκλογική περίοδο, όπως επιθυμούσε η δικαστική εξουσία, που είχε ήδη προετοιμάσει ένταλμα σύλληψης.

Η ΕΛΕΝΗ ΣΚΟΥΡΑ, πρώτη Ελληνίδα βουλευτής, συμμετείχε με το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού στη Βουλή, το 1953. Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων. Από το λεύκωμα του Μιχ. Κατσιόγερ, *Ελλάδα, 20ός αιώνας, Οι Φωτογραφίες*, τ. Β', 1946-2000, Αθήνα, Ποταμός, 2001, σ. 137.

Την κυβέρνηση Παρασκευόπουλου διαδέχθηκε στις 3.4.1967 αμιγής κυβέρνηση της ΕΡΕ, με πρωθυπουργό τον Π. Κανελλόπουλο, η οποία διέλυσε τη Βουλή και προκήρυξε εκλογές για τις 28 Μαΐου. Η έκβαση όμως των εκλογών, οι οποίες επρόκειτο να διεξαχθούν με το σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής (αφού η διάλυση της Βουλής ματαίωσε την αλλαγή του εκλογικού νόμου), ήταν πλέον σχεδόν βέβαιο ότι θα οδηγούσε σε αυτοδύναμη κοινοβουλευτική πλειοψηφία της Ε.Κ. Γεγονός που σήμαινε ότι η «νόμιμη» χώρα της καεκτικής δημοκρατίας θα έπρεπε να ακολουθήσει την εξέλιξη της «πραγματικής» χώρας. Η προοπτική αυτή δεν ανησυχούσε μόνο τους στυλοβάτες της «νόμιμης» χώρας, αλλά και την αμερικανική πρεσβεία, η οποία, ενημερώνοντας την Ουάσινγκτον στις 14 Απριλίου, σημείωνε ότι «μία κυβέρνηση με τον Ανδρέα να διοικεί είτε από το παρασκήνιο είτε στο πηδάλιο (...) θα θυμίζει έντονα μεσογειακή έκδοση του Μπούτο (...). Οι Σοβιετικοί δεν θα αργήσουν να εκμεταλλευθούν την κατάσταση» (Αλ. Παπαχελάς, 1997). Οι έκνομοι προστάτες της νομιμοφροσύνης ήταν πολλοί. Αυτοί που είχαν τις λιγότερες αναστολές και το μεγαλύτερο θράσος, αφού ποτέ δεν είχαν πιστέψει στη νομιμότητα, κινήθηκαν πρώτοι, αναγκάζοντας τους υπόλοιπους να υποταχθούν. Και ο Γ. Παπανδρέου τους υποδέχθηκε με τη φράση: «Αργήσατε. Σας περίμενα ωρύτερα».

ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

■ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1983.

Γ. Αναστασιάδης, Π. Πετρίδης (επιμ.), *Γεώργιος Παπανδρέου: Η κρίση των θεσμών, οι κομματικοί σχηματισμοί και ο πολιτικός λόγος*, Θεσσαλονίκη, εκδ. University Studio Press, 1990.

Χρ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρίδης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1991.

Γρ. Δαφνής, *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821-1961*, Αθήνα, εκδ. Γαλαξίας, 1961.

Γρ. Δαφνής, *Σοφοκλής Ελευθερίου Βενιζέλος*, Αθήνα, εκδ. Ίκαρος, 1970.

Δ. Δημητράκος, *Κώστας Μητσοτάκης, Πολιτική Βιογραφία*, τ. Α' (1918-1961) Από την αντίσταση στην πολιτική, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, 1989.

Π. Δημητρίου (επιμ.), *Η διάσπαση του ΚΚΕ. Μέσα από τα κείμενα της περιόδου 1950-1975*, τ. Α' και Β', Αθήνα, εκδ. Πολιτικά Προβλήματα, 1975.

Θαν. Διαμαντόπουλος, *Κώστας Μητσοτάκης, Πολιτική Βιογραφία*, τ. Β', (1961-1974) Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, 1990.

Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΣΤ', Αθήνα, 2000.

Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ο Γεώργιος Καρτάλης και η δύσκολη Δημοκρατία*, Αθήνα, 1998.

Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα, 1994.

Παν. Κανελλόπουλος, *Ιστορικά δοκίμια*, Αθήνα, 1975.

Κ. Καραμανλής, *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο. Γεγονότα και κείμενα*, τ. 1 - 12, επιμ. Κ. Σβολόπουλος, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1997.

Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α': 1949-1952, τ. Β': 1952-1955, τ. Γ': 1955-1961, τ. Δ': 1961-1964, και τ. Ε': 1964-1967, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης, 1977-1986.

Αριστ. Μάνεσης, *Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα. Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ. Σάκκουλας, 1987.

Ζαν Μεϊνών (με τη συνεργασία Π. Μερλόπουλου και Γ. Νοταρά), *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1966 (και επανέκδοση, Αθήνα, εκδ. Σαβάλας, 2002).

Δ. Μπίτσιος, *Στο όριο των καιρών*, Αθήνα, εκδ. Νέα Σύνορα, 1997.

Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η καεκτική δημοκρατία*, Αθήνα, εκδ. Πατάκη, 2001.

Ιωάννα Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αρίστερη*. Αρχείο 1951 - 1967, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο - ΕΚΚΕ, 2001.

Μιχ. Παπακωνσταντίνου, *Η παραγμένη εξαετία (1961-1967)*, τ. Α', *Η Ένωση Κέντρου στην Εξουσία*, τ. Β', *Από τη μοναρχία στη δικτατορία*, Αθήνα, 1997-1998.

Ανδρ. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα, εκδ. Καρανάση, 1975.

Αλ. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο αμερικανικός παράγων, 1947-1967*, Αθήνα, εκδ. Εστίας, 1997.

Γ. Ράλλης, *Πολιτικές εκμυστηρεύσεις, 1950-1989*, Αθήνα, εκδ. Προσκήνιο, 1990.

Κ. Τσουκαλάς, *Η ελληνική τραγωδία*, Αθήνα, εκδ. Ολκός, 1974.

Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, κοινωνία και εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1986.

Δ. Χαραλάμπης, *Στρατός και πολιτική εξουσία. Η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1985.

Ευ. Χατζηβασιλείου, *Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία, 1954 - 1956*, Αθήνα, εκδ. Πατάκη, 2001.